

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: byla atnaujinta

Pokalbis su Vytautu ALIŠAUSKU.

„Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ (toliau – BRMŠ) keturtomis, podraug su „Lietuvių mitologijos“ tyrimų chrestomatijos tritomis, nors ne vieno žmogaus darbo vaisius¹, išsyk primena Norberto Vėliaus asmenį. Tai patvirtina ir tam skirtą proginio pokalbio, prieš dvejus metus publikuoto mūsų žurnale, antraštė². Pervertinti (per daug, per gerai įvertinti) šių pamatinių knygų svarbą baltų mitologijos tyrimams tikrai sunku, o štai pervertinti (iš naujo, kitaip įvertinti), sakykime, – pats laikas. Šiomet sukanka 10 metų nuo paskutinio BRMŠ tomo išleidimo (2005 m.) ir štai, lyg nematomai simbolikos rankai tamtyč taip patvarkius, šių metų gale dienos šviesą ketina išvysti naujas išsamus šaltinių rinkinys. Turimos žinios leidžia tarti: naujasis, net trumpinio dar neturintis rinkinys jau visiškai pagrįstai galės būti siejamas tik su vienu žmogumi – šaltinių paieškose ir rengime puikiausiai be pagalbos išsiverčiančiu (čia ir dviprasmybė) Vytautu Ališausku.

Tiesa, ši žinia – tikrai ne iš giedro dangaus. Mitologiniai debesys tvenkėsi bent nuo 2003 m., kai spaudoje pasirodė autoriaus straipsnis „Jono Lasickio knygelės paraštėje“³. 2006 m. joje pabuvojęs dar kartą⁴, V. Ališauskas jau imasi paties Lasickio veikalo teksto ir kontekstų, savo 2012 m. išėjusia knygele⁵ darsyk parodydamas kokybiškai ir kiekybiškai naują pavyzdį, kaip reikia elgtis su lietuvių mitologijos šaltiniais.

1. Be Norberto Vėliaus, BRMŠ I–IV tekstų įvadus ir komentarus rašė, šaltinius vertė net 59 asmenys. Nors turbūt derėtų sakyti – dėka N. Vėliaus – neabejotino BRMŠ *spiritus movens*.
2. Norberto Vėliaus palikimas: Nijolė Laurinkienė, Dainių Razauską, Daivą Račiūnaitę-Vyčinienę bei Vytautą Ališauską kalbina Saulė Matulevičienė. *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 1, p. 58–70.
3. Apie nemokslinį žalčio ir gyvatės skirtumą: Jono Lasickio knygelės paraštėje. *Naujasis Židinys–Aidai*, 2003, Nr. 11–12, p. 607–615.
4. Kas šnabžda ir šaukia pagonims lietuviams: dar kartą Jono Lasickio knygelės paraštėje. *Naujasis Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 9–10, p. 396–399.
5. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai, 2012. 190 p.

Vytautas Ališauskas. Vytauto Razmos nuotrauka. 2014 m.

Atlikto kruopštaus tyrimo ir įsisenėjusių prietarų išvaidų padarytą įspūdį gerai nusakė mitologas Dainius Razauskas, šiai knygelei skirtą recenziją pavadinęs „Vėl Lasickis? – Pagaliau Lasickis!“⁶

Reikia pasakyti, kad šie išvardyti darbai nėra mūsų pašnekovo vieninteliai ar būtinai svarbiausi, tačiau ir ne šiandienos užduotis juos visus suminėti⁷. Džiugu, kad išvis yra ką praleisti. Tačiau vienas dalykas dar turėtų būti primintas. Žinia jau tikrai iš giedro dangaus buvo panašiu metu, beveik „su Lasickiu“ pasirodžiusi kita autoriaus publikacija⁸ – netikėtai Romos

6. *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 75–78.
7. Su mitologija syjanti autoriaus bibliografija ir straipsnių PDF'ai viešai prieinami čia: <http://tautosmenta.lt/vytautas-alisaukas/> (nuolat atnaujinama).
8. *Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai...* (vienos dëlionės gabalėliai). *Naujasis Židinys–Aidai*, 2012, Nr. 2, p. 95–102. Didesnio atgarsio publikacija, deja, nesulaukė. Laimei, tokių šaltinių bylos ypatingos: rezonansinės ar ne, joks senaties terminas joms negresia.

jėzuitų archyvuose atrastas naujas ir baltų mitologijai itin vertingas šaltinis bei jo pirminė analizė. Viso to atodairoje darosi gan akivaizdu, kad BRMŠ (pačia plačiausia prasme) bylos atnaujinimo galėjome ir turėjome tikėtis būtent iš Vytauto Ališausko, kurį ta proga šiandien ir kalbiname, šią užsitęsusių įžangą užbaigdami savotiška parafraze: „Vėl šaltiniai – Paga-liau šaltiniai!“

*

Jūsų mitologijai skirtuose darbuose ir pasisaky-muose gan ryški nuostata ne diachroniškai ieškoti vienokio ar kitokio „arche“, bet mėginti atlikti kuo platesnį vieno ar kito laikotarpio pasaulėvaizdžio sinch-roninį pjūvį. Labai aiškiai tai matome Lasickio veikalui skirtoje knygelėje. Žinant tokį Jūsų mitologijos tyrimų pobūdį savaime peršasi mintis, kad ir naujasis šaltinių rinkinys gali būti nepanašus į BRMŠ tąsą penktuoju tomu. Bet gal nebus jis ir, religijotyrininkų terminais tariant – „ganz andere“, visai kita?

Išties mano rengiamas šaltinių rinkinys turėtų esmiškai skirtis. Vengiau šaltinių su retrospektyviomis rekonstrukcijomis, pasakojimais apie ikikrikščioniškus senovės laikus. Būtų buvę galima pririnkti ir tokių, nors gal mažėliau, nes tikrai daug kas jau paskelbta BRMŠ. Tačiau man rūpi būtent sinchroniškumas: šaltiniai, kalbantys apie savo dabartį arba neseną praeitį. Kitaip tariant, apie tą tikrovę, kuri yra prieinama ir pažįstama šaltinio autoriams. Šaltiniai bus rikiuojami chronolo-giškai, pamečiui, pradedant su Lietuvos krikštu susi-jusiais dokumentais ir baigiant XVIII a., neskirstant šaltinių geografiškai. Tiesa, dažnai negalime nustatyti mėnesio, kada atsirado šaltinis, tačiau kartais žinome ne tik mėnesį, bet ir tikslią dieną. Ši chronologinė tvarka, tikėtina, palengvins tyrėjo darbą ir leis aiškiau matyti įvairių dalykų dinamiką. Tokiu būdu ryškiau atsiskleidžia ir pats šaltinio pobūdis. Skaitant iš eilės pasimato, kaip ir kada atsiranda tam tikri stereotipi-niai pasakojimai, frazės. Kartais atrodo, kad autoriai tiesiog nusirašinėja vienas nuo kito, taiko dabarčiai tai, kas yra keliasdešimties metų senumo. Žinoma, tai nereiškia, kad tų pasakojamų dalykų tuo metu nėra, bet tai rodo, kaip atsargiai reikia tokius tekstus skai-tyti. Tokie chronologiškai sutvarkyti masyvai, mano manymu, suteikia daug perspektyvų.

Turiu iškart pasakyti, kad sąmoningai atsisakiau protestantiškų šaltinių. Taip pat, siekdamas tam tikro vienalytiškumo ir vientisumo, rinkau tik šaltinius, susi-jusius su LDK ir tradiciškai su Livonija. Žinoma, Latvijos tyrimų situacija yra (paradoksaliai) daug prastesnė negu Lietuvos, tad čia reikėtų dar gerokai padirbėti.

Ką pasakytumėte apie prūsų mitologijos šaltinius?

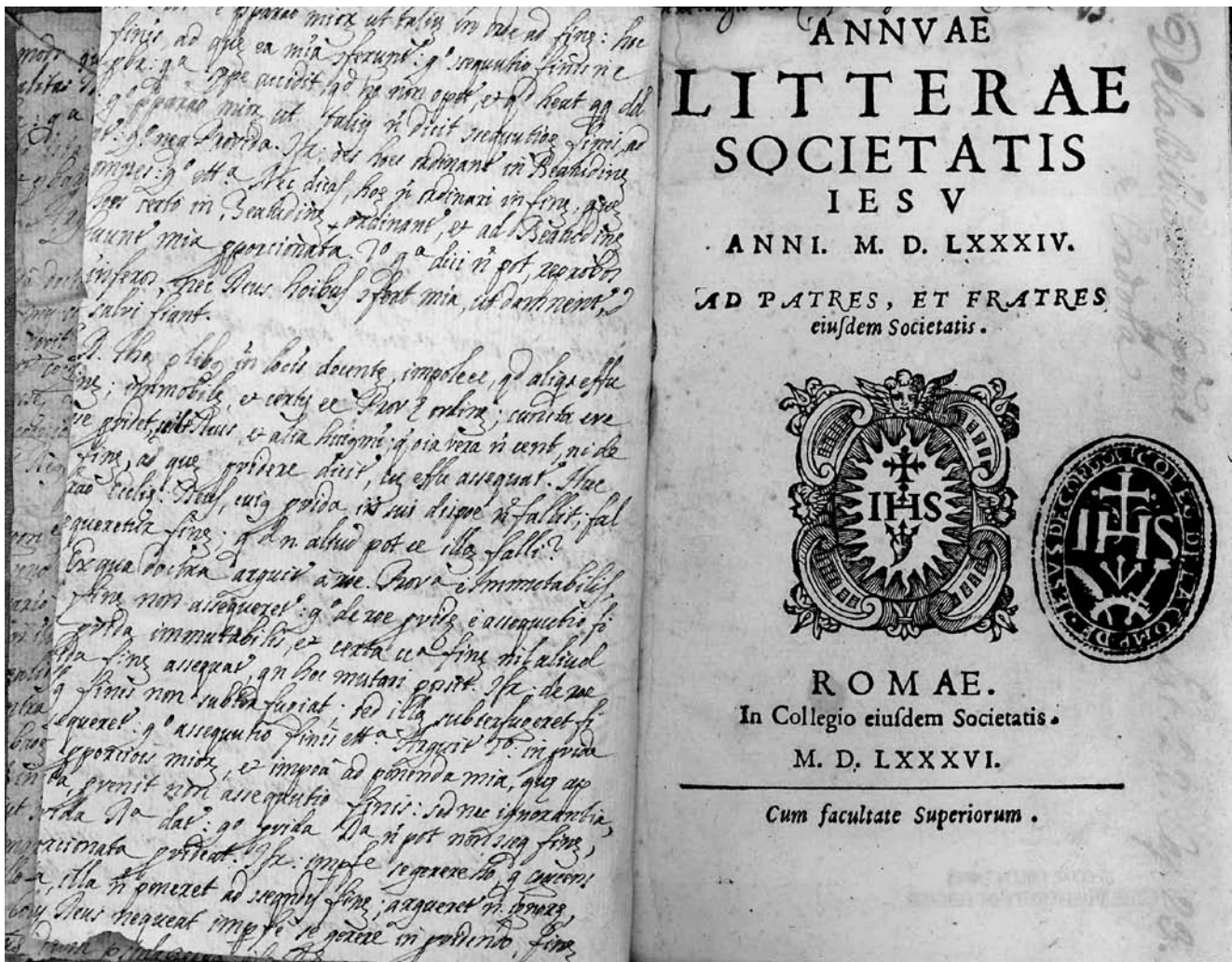
Dėl prūsų mitologijos šaltinių, na... kaip liudija ir tie patys BRMŠ, jų pristatymas yra dar gan chaotiškas. Pirminė problema ta, kad susiduriame su dideliu kiekiu spausdintų leidinių, kurių tarpusavio santykis labai menkai reflektuotas. Tarkim, BRMŠ pasitaiko nuorodų, kad štai šis autorius perteikia ano ankstesnio autoriaus informaciją, bet pateikiamas būtent vėlesnis autorius, o ne pirminis šaltinis, kuriuo šis rėmėsi. Tad mes tiesiog nežinome, kaip jis tą infor-maciją transformavo. Kiekvienas tų autorių ką nors prideda nuo savęs, ką nors nutyli, išbraukia, persako kitais žodžiais, sudeda kitus akcentus, dažnai netgi labai subjektyviai pritaiko pasakojimą prie savo supratimo. Šitaip, perėję per dvi trejas rankas tekstai ir jų informacija pakinta kokybiškai. Tai rimta šaltiniotyros problema, su kuria reikėtų pamėginti susidoroti. Būtinai atskiras projektas, skirtas prūsų mitologijos šaltinių sutvarkymui ir papildomoms paieškoms. Manau, dar įmanoma šį tą rasti. Senieji archyvai jau tyrinėti, bet tikriausiai ne taip smulkme-niškai, kaip būtų galima. Galų gale yra šiokių tokių į mokslinę apyvartą dar neįtrauktų prūsų mitologijos žinių ir vakarietiškuose šaltiniuose. Antai, šv. Alberto Didžiojo, XIII a. Bažnyčios mokytojo, gyvenimo apra-šyme trumpai minimi prūsų papročiai, šis tas randama ir vėlesniuose viduramžių tekstuose. Bet svarbiausia, kaip sakiau, apibrėžti senuosiuose leidiniuose publi-kuotų šaltinių tarpusavio santykį. Faktiškai reikėtų parengti visiškai naują tyrimą, iš esmės nagrinėjančią tokius probleminius klausimus kaip: retrospektyvi informacija apie senąją prūsų religiją, autorių vienas kito perrašinėjimas, praeities faktų suplakimas su autoriaus dabartimi ir pan.

Kas galėtų tokį darbą atlikti?

Atsidavęs ir darbštus žmogus, puikiai mokantis vokiškai, išmanantis mitologiją ir senąją Prūsijos raš-tiją, turintis tekstologinių įgūdžių. Per keletą metų ir padarytų. Bet tai yra esminis darbas, norint imtis Prū-sijos mitologijos nauju lygiu.

Grįžtant prie Jūsų rengiamo rinkinio kitokumo...

Mano tikslas – parengti leidinį, kuris būtų ne tik svarbus teoriškai, bet ir praktiškas, orientuotas į Lietuvos ir užsienio tyrėją, kuriam rūpi pats šaltinis, o ne tekstologinės detalės. Dėl to, šiek tiek sekda-mas Pauliaus Rabikausko šaltinių leidimo praktika, ketinu atlikti tam tikrą tekstologinę unifikaciją, t. y. kur galima sunorminti lotynų kalbą, skyrybą. Juk šis šaltinių rinkinys nėra lotynų kalbos kone pusės tūks-

Annuae litterae Societatis Iesu anni. 1584 (spausdintos jėzuitų metinės ataskaitos titulinis puslapis).

tantmečio įvairovės chrestomatija. Skirtinga rašyba ir grafika eiliniam mitologijos tyrinėtoji, manau, yra tik nereikalingas apsunkinimas.

Turinio atžvilgiu iki šiol išleisti šaltinių rinkiniai yra stipriai orientuoti į filologinį mitologo žvilgsnį. Manasis turėtų būti naudingas ir kitų sričių atstovams, todėl daug dėmesio skiriu sociologinei informacijai, t. y. man rūpi ne tik tokie įprasti ir mitologų mėgstami dalykai kaip apeigų aprašymai, dievybių vardai, bet kuo platesnis senojo kulto faktų paminėjimų laukas. Tai, kas vėliau pradėta vadinti lo. superstitiones 'prietarai'. Na, žodis „prietaras“ turi daug prasmų, taip pat ir iškilnių filosofinių, tačiau šiuo atveju turiu galvoje būtent šiandieninę etnografinę prasmę. Stengiausi sutelkti ir visą dabar prieinamą tokio pobūdžio statistiką, kuri yra gan įdomi, kai suprantame, kas už vieno ar kito žodžio slypi. Tačiau tam jau reikalinga rūpestinga analizė. Kadangi šaltinių rinkinį sudarys gan didelis blokas naujos informacijos, net pradinei ją aprėpiančiai inter-

pretacijai reikėtų atskiros monografijos, išeinančios už šaltinių leidinio ribų. Dabar man kol kas labiausiai rūpės paaiškinti, kodėl vieni ar kiti tekstai yra įtraukiami, ką jie sako, o išsami sintetinė analizė – ateities reikalas. Leidžiantis į tokį masyvą interpretuoti, vargu ar pakaktų paprasto komentaro. Yra tikrai daug naujų permąstytinų dalykų. Jei gerai seksis... gal ir apie tokią monografiją pagalvosiu.

Išsamesnės analizės galime tikėtis vėliau monografijos pavidalu? Apie ją dar būtinai pakalbėsime, o dabar eikime tiesiai prie pačių šaltinių. Nekantriausias klausimas – kas naujo?

Pirmą sykį bus vienoje vietoje sutelkti visi prieinami jėzuitiški šaltiniai. Labai svarbu – kylantys iš konkretaus kontakto su aprašomu gyvenimu. Žinoma, jis savaip suvoktas ir interpretuotas, tačiau norintis užsiimti rimtesne kritine analize žmogus dabar bent jau turės visa tai po ranka. Ieškant šaltinių peržiūrėti

ties pagrindiniai archyviniai ištekliai, tiek spausdinti leidiniai. Nuosekliai peržvelgtos kelios išlikusios vadinamosios „Dvasinių (t. y. sielovados) vaisių“⁹ knygos. Iš dalies Vilniaus universitete, iš dalies Romos bibliotekose, o didelė dalimi ir pasitelkus skaitmeninius išteklius pavyko peržiūrėti visus spausdintus *Annuae litterae*¹⁰; to iki šiol, regis, dar niekas nebuvo padaręs. Peržiūrėtas visas Romos centrinis jėzuitų archyvas¹¹. Aišku, žmogus nesi tobulas ir negali sakyti, kad ko nors netyčia nepraleidai, juolab turėdamas reikalą su tūkstančiais puslapių, neretai rankraštinių, rašytų įvairiose epochose, įvairiu braižu, skirtingai išlikusių, kartais ir labai sunkiai įskaitomų. Tokiomis sąlygomis, žinoma, gali kokia smulkmena ir praspūsti. Nors paiešką atlikti stengtasi tikrai nuosekliai. Tiesa, rinkinyje bus ne vien jėzuitiški šaltiniai, nors ir sudarysiantys labai didelę jo dalį. Pavyko surasti ir įtraukti nemažai kitokio pobūdžio tekstų. Pagrindinis šaltinių masyvas bus lotyniški (daugiausia bažnytiniai) dokumentai, tačiau bus ir šiek tiek lenkiškų, gudiškų šaltinių. Reikia manyti, kad kažkur archyvuose dar glūdi vienokia ar kitokia informacija, gal net labai svarbi, tačiau galima sakyti, kad tai, kas prieinama, daugiau ar mažiau surankiota. Jau bus pagrindas kalbėti apie kokybinį pokytį.

Stebėtina, kad į BRMŠ keturtomį neįtraukti fundamentalūs, kituose šaltinių rinkiniuose jau skelbti darbai. Štai Kleintjens (Kleijntjens) jėzuitiškų Latvijos šaltinių dvitomyje¹² yra tiesiog neįtikėtinai vertingos

medžiagos. Kad ir vieno jėzuito Kviko laiškas, kuriame pateikiama latvių (Kuršo?) religijos apybraiža, bandomas sukurti sisteminis vaizdas, kone kaip Lasickio. Tas pats Kvikas dar rašo ketinąs (deja, mirė) parašyti apie tai knygą. Žmogus domėjosi patarlėmis ir panašiais dalykais, žvalgėsi vos ne folkloristo, etnologo akimis. BRMŠ šito nėra, nors ir minima bibliografijoje. Arba Vilniaus katedros *Codex diplomaticus*¹³: rinkinys senų seniausiai paskelbtas, akademiniame terpe žinomas ir minimas, o BRMŠ – ne viskas sudėta. Visa ši medžiaga į mano šaltinių rinkinį bus įtraukta.

Taip pat sąmoningai pakartojau kai kuriuos tekstus iš BRMŠ, tik visur teikdamas naują vertimą. Sykiu įtraukiu ir atitinkamas nuorodas į BRMŠ skelbtus, bet mano nekartojamus tekstus, kad matytųsi apsibrėžtų šaltinių visuma. Tikiuosi, rinkinys bus nuoseklus ir patogus kiekvienam juo besinaudojančiam.

Šaltiniai ieškomi ir randami, bet juk būna – randasi patys?

Pasitaiko, be jokios abejonės. Nenoriu čia visko atskleisti, bet štai, pavyzdžiui, mano bičiulis Liudas Jovaiša, skaitydamas šaltinius visiškai kitais tikslais, rado vieną nepaprastai vertingą ir svarbų tekstą, kurio nuorašą, nusirašytą tiesiog kaip įdomybę, perdavė man. Kad nebūtų abejonės, specialiai užsisakiau iš Krokuvos archyvo dokumento fotokopiją, sutikrinau jo padarytą nuorašą; galiu pasakyti, kad bičiulio dosnumo dėka šaltinių rinkinyje bus ir šis ištis svarbus tekstas. Buvęs tarp vienos bažnyčios ūkinių dokumentų. Arba kitas atvejis, tiesa, prabėgom jau minėtas lenkų istoriografijoje, nors tuo metu aš to ir nežinojau, tai šaltinis su daug naujos mitologinės informacijos, prieš keletą metų paskelbtas „Naujajame Židinyje–Aiduose“¹⁴. Rastas visiškai ne ten, kur būtų galima tikėtis: pasakojime apie jėzuitų veiklos pradžią Lenkijoje įterptas kaip veiklos Lietuvoje sunkumų iliustracija, nors susijusi su vėlesne epocha. Perskaičius antraštę galima pamanyti, kad šis ar anas dokumentas visiškai neįdomus, bet peržiūrinėjant nuosekliai, galimas ir štai toks visiškai netikėtumas. Archyvinis darbas, deja, ir yra toks nuolatinis „atsiras arba neatsiras“. Galima perversi kelis tūkstančius puslapių ir nerasti apie rūpimus dalykus net menkiausios užuominos, o kitąsyk atvirkščiai, – atsiversti ir visiškai netikėtai aptikti, kad

9. *Liber fructuum spiritualium Collegii Academici Vilnensis Societatis Jesu* (Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis, 1711–1773). Žr.: BRMŠ IV, p. 113–126.

10. *Annuae litterae Societatis Iesu* (jėzuitų metinės ataskaitos): „Jėzuitų misionieriai savo nuveiktų darbų ataskaitas pateikdavo raštu. Jos būdavo perrašomos į kolegijos dienoraštį ir siunčiamos į Romą. Peržiūrėtos ir aprobuotos aukščiausios ordino valdžios, būdavo spausdinamos. Nuo 1581 iki 1618 metų ir nuo 1650 iki 1654 metų išėjo 35 tomai *Jėzuitų metinių ataskaitų* [...] Jose pateikiama informacija apie padėtį visose jėzuitų provincijose (Lenkijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Lietuvoje ir kitur). Daugelyje tomų rašoma ir apie Vilniaus kolegijos jėzuitų veiklą“ (cituojama Eugenija Ulčinaitė iš BRMŠ II, p. 616). Nors štai kiek vėliau nei BRMŠ II pasirodžiusiame vokiečio Markuso Frydricho (Markus Friedrich) specialiai šioms metinėms knygoms skirtame straipsnyje jų suskaičiuojama ne 35, o 33, išspausdintos nuo 1583 iki 1619 metų ir nuo 1658-ųjų iki nenustatytų metų (žr.: *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication. Archivum Historicum Societatis Iesu* 77, 2008, p. 35–37). Šiaip ar taip, gerb. Vytautas Ališauskas savo šaltinių rinkinyje mums turbūt paaiškins, o skaitytojui tik priminsime, kad BRMŠ II (p. 618–625) pateikiami tik dvylikos, t. y. tik maždaug trečdalis spausdintų metinių knygų fragmentai iš 1583–1611 m. ataskaitų. Tad žinia džiugi!

11. *Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI). Daugiau žr.: <http://www.sjweb.info/arsi/>.

12. Joseph Kleijntjens. *Fontes Historiae Latviae Societatis Jesu = Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa archīvos*, t. 1–2, Rīga, 1940–1941.

13. *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilnensis = Kodeks dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskieje*, t. 1–2, Kraków, 1932–1939. Prieiga per internetą: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/301>.

14. Publikacija, minėta įžangoje (žr. 8-ąją išnašą).

*Alter fuit distinctus Quin Senatori, quò e nobis duo Sacerdotes euscabi
agrum late incultum per operationum incuria a sepius et dumetis purgari sunt ag-
gressi. Summa hic illius humaniq' curis erat ignorantia, frequentes superstitiones,
velens impietatis reliquia, Notem omnino Ty vel Semones potius, quibus sacra
facere numerati Karalus Dungaues, Tempats, Isodas, Neofetas, Dimsipats.*

*Gall. Senec. Diuogindine. Ankie, Dirvoksdoris, - Legi ergo calimacabatur
agrus. Conservator semine terre mandatorum porta, Diuitiarum Deo sacra fidebant poro
Sationum praxidi agrus vel capra, vel bos in campo vel ad fluvium magna paganorum
frequentia deductus mactabatur, deinde per sacrificium divinus. Ab eisdem aflu-
mebatur. Samitabis et rerum suarum Vindoci par gallorum gallinaceorum offerre bant.*

Lenkijos jėzuitų istorijos Kuriais metais, kokia proga ir kieno sumanymu Draugija įsikūrė Lenkijos Karalystėje (1619) puslapių fragmentai su lietuvišku dievų sąrašu (ARSI, Pol. 50, f. 48r–49v). Spausdinama iš: Naujasis Židinys–Aidai, 2012, Nr. 2, p. 101.

jų čia gausu. Yra tam tikra sisteminė paieška, kurioje numanoma, kur mums reikiamų dalykų gali būti, bet yra ir tokių dalykų, kurių tikrai negalima numatyti, tik netikėtai aptikti.

Verčiant tūkstančius puslapių ir staiga radus kažką tokio, širdies ritmas turbūt gerokai pagreitėja?

O taip, be abejo. Kai randi ne ką nors banalaus, ne kokią nors monotonišką statistiką metai iš metų, o ką nors tokio kaip pastarasis šaltinis.

Akademiniėje terpėje vis dėlto nesulaukęs ypatingo atsako...

Mane tai nustebino. Nebuvo jokios rimtesnės reakcijos ar analizės. Juk normaliai žiūrint, tai turėtų būti lyg ir sensacija, bet, kažkodėl kiek pats parašiau, tiek tos interpretacijos ir yra.

Lietuvoje mitologų, kiek ant vienos rankos pirštų, gal net mažiau...

Na taip, bet jeigu pažiūrėsime į prieškario Lietuvą, paskui į išeiviją, tai ir mūsų kalbininkų indėlis nemažas. Būga, Salys, Skardžius, net Dambriūnas, visi mitologinėmis temomis rašė, bent kokią nuomonę pareiškė. Arba Zigmas Zinkevičius, nors specialaus dėmesio mitologijai ir neskyrė, bet visi svarbesni mitologiniai

faktai, kiek jie susiję su kalba, jo raštuose atsispindi. Šia prasme tarsi tikėtumeisi, kad ir mūsų jaunesnioji kalbininkų karta šiek tiek domėsis, bet, ko gero, interesas dingęs. Kalbininkai atrodo praradę ryšį su bet kokia etnologija. Tarmių tyrinėtojai tyrinėja tarmes, bet tyrinėja tik kaip priebalsių ar priegaidžių kaitą. Nėra visuminio žvilgsnio.

Grįžkime prie šaltinių, jų paieškos. Kuo ji kitokia dabar, skaitmeniniam amžiui įsibėgėjus?

Deja, pagrindiniai paieškos laukai iki šiol nėra nuosekliai suskaitmeninti, tačiau dalis šaltinių tikrai gali būti surankiojami internete. Štai per keletą metų visiškai netikėtai skaitmeniniu pavidalu atsirado itin reti jau minėti jėzuitų metinių laiškų leidiniai. Tiesa, ne visi. Dalis jų tebeliko sunkiai, kartais tik per vargus ir su bičiulių pagalba prieinami. Taip, suskaitmenintų senųjų knygų tikrai padaugėjo, tačiau vėlgi: surankioti jas išmėtytas po įvairių bibliotekų ir kitų skaitmeninių išteklių vietas nėra taip paprasta. Taip pat suskaitmeninti leidiniai pateikiami įvairiais formatais, kai kurie iš jų labai lėtai vartomi, neturi paieškos sistemos. Laiko vis dar sugaištama daugiau nei su popierine knyga. Tačiau, žinoma, labai patogu, kai senas ir retas leidinys, randamas tik keliose Europos bibliotekose, yra skaitmeniniu pavidalu.

Kalbant apie šaltinių skaitmeninimą, į galvą ateina ir mūsų mitologijos šaltinių elektroninės duomenų bazės idėja. Galbūt ne kaip kas nors šiandien realiai įgyvendinama, tačiau bent jau kaip gairė mintims kreipti. Minėjote galvojantis ir apie Lietuvos, ir apie užsienio tyrėją. Iš Greimo žinome, kaip Benvenistas (Benveniste) godojosi Diomeziliui (Dumézil), iš Beresnevičiaus, kaip Eliadė (Eliade) godojosi Vytautui J. Bagdanavičiui, – abudu jautė patikimų duomenų apie baltų mitologiją stygių. Regimą, deja, ir Eliadės raštuose. Praeities klaidoms ištaisyti tokia duomenų bazė labai praverstų, ką jau kalbėti apie naudą ateičiai... Bet tai ne klausimas.

Tokia duomenų bazė šiandien tikrai yra utopija. Kita vertus, ne viena utopija jau buvo sėkmingai įgyvendinta.

Gal jau žinote, koks bus naujojo šaltinių rinkinio pavadinimas, jei ne paslaptis?

Esu susaistytas Lietuvos mokslo tarybos patvirtintos temos, tad vienaip ar kitaip tai turės būti „Senojo baltų pasaulėvaizdžio reliktai“. Aišku, leidinio pavadinimas gali būti ir šiek tiek kitoks, bet jo esmė išliks tokia.

Reliktai?

Na, tai yra reliktai – tradicijos fiksuoti elementai, praradę savo semantinį skaidrumą. Žinome vienokį ar kitokį dalyką, bet ką jis reiškia? Atskleisti šių dalykų gelminę prasmę, tai jau etnologų, religijotyrininkų, mitologų džiaugsmas. Senasis pasaulėvaizdis, bent jau toks, kokį jį aptinkame šaltiniuose, nėra sistemiškas. Kiek sistemiškai jis egzistavo žmonių galvose, vargu ar galime tikrai pasakyti, neturime laiko mašinos persikelti į ano meto pasaulį. Taigi tenka remtis tuo, ką turime, o tai iš tikrųjų yra reliktai, palikti mums daugelio izoliuotų ar susijusių tradicijų, atskirų asmenų vaizduotės ir supratimo. Taip, visa tai siejasi ir klojasi į tam tikrą visumą, bet tai joku būdu nėra sistema. Joku būdu neimplikuočiau kokio nors sistemiskumo, nuoseklumo, kokios nors teologijos, kuri apimtų visus problemiškus laukus, išlygintų prieštaravimus. Būtent todėl ir vartoju pasaulėvaizdžio, o ne pasaulėžiūros sąvoką¹⁵. Apskritai, kalbėdami apie senąsias ikikrikšč-

ioniškas religijas, dažnai esame užhipnotizuoti idėjos apie sistemą.

Esame įpratinti indoeuropeistikos...

Taip, tai yra bandymas atkurti: prokalbę, civilizaciją. Be jokios abejonės, tokia mokslinė rekonstrukcija yra sistemiška. Radęs vieną plytą, ieškai kitos ir mėginti statyti pastatą. Kitas dalykas – hipnozė, kurią palieka koks nors Hesiodas. Realybė visiškai kitokia. Užtenka pasiimti kad ir Pausanijo „Heladės aprašymą“, ir pamatysime milžinišką vienų kitoms prieštaraujančių tradicijų, kultų, mitologemų įvairovę. Tai, ką mes įsivaizduojame kaip graikų mitologijos visumą, yra viso labo vadovėlinis konstruktas.

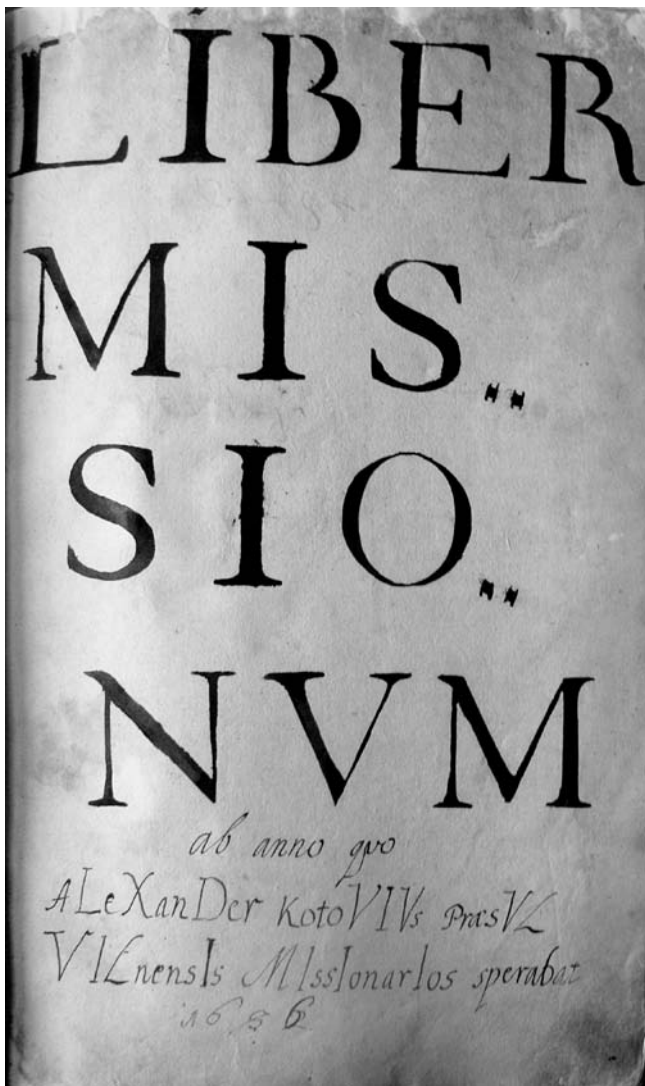
Taip, Dainiaus Razausko mitologijos studentams tai puikiai žinoma. Ir Beresnevičius apie tai šnekėjo... Taigi sakote reliktai būtent šaltinių požiūriu?

Taip, tačiau realiame gyvenime tai tikriausiai irgi buvo kuo vėlesni, tuo labiau reliktai. Įsivaizduoti, kad po krikšto dar egzistavo kažkokia senosios religijos visuma... Na, mes nežinome, kas tai apskritai buvo, turime šitai sau labai aiškiai pasakyti. Turbūt po tokių žodžių sukelsiu eilinį įsiskaudinimą ir pasipiktinimą, bet turiu pasakyti, jog manymas, kad egzistavo kažkokia teologiškai įforminta religija, tiesiog neturi atramos šaltiniuose. Galime fantazuoti, bet faktiškai jokio visuminio įforminimo mes nežinome. Šičia esu linkęs šiek tiek palaikyti istoriko Dariaus Barono nuomonę, kad ikikrikščioniškoji Lietuvos religija anksti prarado dominuojančią reikšmę elito sluoksnyje. Aiškiai matome, kad elitas krikščionybę priėmė lengvai, be skepticizmo ar pasipriešinimo. Tarsi vienas socialinis reiškinys būtų buvęs pakeistas kitu. Tačiau vėlgi neturime nė vieno atvejo, kuris leistų į elito religinį mąstymą pažvelgti tiesiai. Neseniai iš to, ką turime, pamėginau apmesti tam tikrą Gedimino religinių pažiūrų eskizą¹⁶. Jis toli gražu neišsamus, tačiau tai, ką žinome ir matome, mano nuomone, rodo tam tikrą religinį kybojimą grei-

15. Gilesniam užsimeramos perskyros suvokimui manome esant verta čia pateikti ištrauką iš jau minėtos (žr. 5-ąją išnašą) V. Ališausko knygos. Joje (p. 74) teigiama, kad Lasickio perteiktasis „paveikslas nėra fotografija; jis negalėtų prilygti fotografiniam atvaizdui net ir naudojant tobulesnius medžiagos rinkimo ir sisteminimo metodus. Mat senosios religinės praktikos ir net mitologijos turėtų būti traktuojamos ne kaip pasaulėžiūros, bet kaip pasaulėvaizdžiai. Kai kalbame apie pasaulėžiūras, galvoje turime į episteminių pobūdį pretenduojančių teiginių ir visuotinai galioti privalančių vertybių

sistemas, siekiančias loginio pagrįstumo ir nuoseklumo. Tuo tarpu pasaulėvaizdžiai remiasi betarpišku ir fragmentišku supančio (gamtinio ir kultūrinio) pasaulio išgyvenimu, asmeninę ar grupinę patirtį įprasminant per bendruomenės atmintyje saugomą tradiciją. Pasaulėvaizdžio fragmentai nebūtinai turi būti koherentiški, nes gyvenimo visuma suvokiama kaip šis tas daugiau negu patirtų fragmentų suma. Šiuos fragmentus ar jų junginius įkūnija skirtingu metu atsiradę mitai, ritualai, prietaringos praktikos, paprotinės moralės ir elgesio maksimos. Išsamaus ir neprieštaringo tokio darinio aprašo pateikti neįmanoma“ (originalė be kursyvų).

16. Šis straipsnis (apimtimi artėjantis prie knygelės) apie Vilniaus įkūrimo mitą greitai metu pasirodys tęstiniame leidinyje „Senoji Lietuvos literatūra“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas).

Liber missionum ab anno quo Alexander Kotovius praesul Vlnensis missionarios sperabat, 1686 (Vilniaus Misionierių namų misijų knygos titulinis puslapis).

čiau individualaus religingumo erdvėje. Nevadinčiau to nei sąmoninga teologija, nei senosios religijos atsižadėjimu, o tam tikra indiferencija jai.

Perėjome prie interpretacijų – šaltiniai karštėja. Keletas žodžių apie ketinamą monografiją...

Norėčiau, jeigu pavyks projektas ir visa kita, per ilgesnį laiką parašyti monografiją apie archajinio pasaulėvaizdžio relikтус, to pasaulėvaizdžio nykimą ir visą su juo susijusią dinamiką. Tai būtų savotiškas bandymas pasižiūrėti, kas vis dėlto įvyko su tuo, ką vadiname senaisiais tikėjimais, jų reliktais, sinkretizmu ir panašiais dalykais realiaame socialiniame gyvenime, neapsiribojant grynai filologinės analizės plotme. Tektų prisiliesti ir prie dabar gan plačiai tyrinėjamų Lietuvos christianizacijos procesų. Dabartinis šaltinių kiekis jau leistų kai kuriuos dalykus apibrėžti gan

patikimai. Pavyzdžiui, kada nunyksta realūs aukojimai, dingsta vienokia ar kitokia praktika, kiek išlieka konkrečių dievybių atsiminimas ir pan. Drauge labai įdomu pamatyti, kad kai kurie prietarai iš tikrųjų yra gan seni, žinomi ir fiksuoti jau XVIII a. ar net XVI a. pabaigoje. Antra vertus, labai aiškiai matome, kaip archajinis pasaulėvaizdis traukiasi, išlikdamas tik prietarų pavidalu. Matome, kaip baigiantis XVIII a. krikščioniškai sielovadai didžiausią rūpestį kelia jau nebe pagoniškų dievybių atminimas ar kultas, bet koks nors raudono siūlo naudojimas ligoms gydyti, prietarai, susiję su kelių perbėgusiu kiškiu ar pan.

Vis dėlto man sunku kalbėti apie kokius nors konkrečius ateities planus, visad vengiu būti dideliu planuotoju, nes niekada nežinau, ką gyvenimas atneš. Norėčiau labiau sintetinio veikalo, o kaip jis iš tikro atrodys, šiandien sunku pasakyti. Yra keli keliai, kuriais galima eiti.

Pabaigoje dalykinis klausimas – kada naujųjų šaltinių tikėtis?

Patys šaltiniai jau sutelkti. Tačiau jų rengimas yra tikrai nemenkas iššūkis, turbūt tapsiantis pagrindiniu mano šių metų darbu. Pagal įsipareigojimą Lietuvos mokslo tarybai leidinys turi pasirodyti metų gale. Išleis Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Nuoširdžiai dėkoju už pokalbį. Jau varva seilė.

Kalbino Ignas ŠLAJUS

The renewed case of the sources for Baltic religion and mythology

At the end of this year, a new collection of sources on Baltic religion and mythology will come to light. In this conversation, the specifics of the collection being prepared for publication are discussed: where and how certain data was discovered, how it is presented. The main array of sources are Latin (mostly church) documents, also some Polish, Belarusian sources.

A four-tome of sources, now chrestomatic, was published in 1996–2005, and it was the work of many people, while its *spiritus movens* was Norbertas Vėlius, a researcher of mythology. Culturologist Vytautas ALIŠAUSKAS is preparing this new collection himself.

Great expectations are raised for this new collection of sources on Baltic religion and mythology (the book will be published in 2015) – there is hope for a breakthrough in this field of research.

Verpiamos, audžiamos dainos ir žosmės

Maironis – praamžės tradicijos dainius: §42–45

Dainius RAZAUSKAS

§42. Dainų pynė¹

Kiek anksčiau „Liaudies kultūros“ žurnale skelbtame straipsnyje „Dieviškoji daina“ buvo aptarti Maironio eilėraščio „Dainų šventei“ vaizdiniai, menantys tradicijos santykį su daina. Tačiau vienas ypatingas liko neatsižvelgtas (1-asis posmas):

*D a i n ū d a i n e l ė s, aidų aidais
Skambiai, plačiai, tvirtai, galingai
Per kalnų kalnus, miškais, laukais
lengvai, rimtai ir sutartingai,
Į vieną g i j ą s u s i p y n ė,
Aplėkit Lietuvą-tėvynę,
Skambiai, plačiai, galingai. (124)*

Taigi dainos čia apibūdintos kaip į *giją susipynę*. Palyginimas ne atsitiktinis:

*Ne pranašas, aš ne kovot,
Aš ne žmonių mokint, –
Aš Dievo įkvėptas giedot,
Su lyra g i e s m e s p i n t.*²

1. Šis straipsnis – tai dalis spaudai parengtos knygos „Maironis – praamžės tradicijos dainius“ apie Maironio poezijos (lyrikos) sąsajas su lietuvių, baltų, indoeuropiečių ir kitų senųjų tradicijų archajiškais, archetipiniais mitiniais vaizdiniais. Anksčiau skelbti straipsniai: „Maironis ir senoji tradicija“ (Razauskas 2013a: 11–25), apimantis knygos §1–11, 15, 19, 21, 28, 33; „Dieviškoji daina“ (Razauskas 2013b: 11–17), atitinkantis knygos §40; ir „Maironio mįslė“ (Razauskas 2013c: 18–26), neatitinkantis jokio knygos skyriaus, o kiek giliau nagrinėjantis §46 užsimintą vieną atskirą atvejį.

Kadangi kartkartėmis tenka priminti viename kitame knygos skyriuje jau aptartus dalykus, tai paranku, regis, bus ir atskirose publikacijose palikti jų numeraciją tokią, kokia ji yra knygoje, nepernumeruojant kaskart nuo §1. Kaip ir minėtuose straipsniuose, taip ir čia, ir kitur skaičius skliaustuose po Maironio citatos reiškia puslapį knygoje: Maironis 1988.

2. V. Zaborskaitė pateikia šį Maironio posmą kaip galimo sekimo Puškinu pavyzdį, plg.: *Не для житейского волнения, / Не для корысти, не для битья; / Я был рожден для вдохновения, / Для*

Rašydamas apie virvę, giją kaip simbolinę priemonę pakilti į dangų V. Toporovas priduria: „Rožinio rinkimas, malda, meditacija – ne kas kita kaip priemonė pakilti minties gija“, o „tuo paaiškinamas ir tas pamokantis faktas, kad skirtingi pakilimo būdai koduojami panašiais elementais. Plg. hetitų *išhamina-* ‘virvė, g i j a’ ir *išhamai-* ‘d a i n a’ (plg. s. i. *sāman*).“³ Dvasinė, religinė dainos prigimtis šiaip jau tinka „pakilti į dangų“, tačiau dainos sąsaja su gija, verpimu bei pynimu ir be to yra itin glaudi bei archajiška. V. Toporovo ką tik paminėtas palyginimui senovės indų žodis *sāman* „šventa vedų giesmė, daina“ savo ruožtu gali būti siejamas su žodžiais *syāti* „sieją“, *sāyāyati* „saisto“⁴ ir suprantamas kaip „saitas“. Vedų poetų darbas kuriant himnus būdingai prilyginamas gijos tempimui.⁵ Dar pastaraisiais amžiais, sero Džeimso Džordžo Frezerio (Sir James George Frazer) duomenimis, „Indijos srityje Bilaspūre, kaimo vyresniesiems susirinkus į pasitarimą, niekam šalia nevalia sukti verpstės, nes manoma, kad tuomet pokalbis kaip verpstė suksis ratu, niekaip vis nesibaigdamas“⁶. Palyginimui galima paminėti anglų *yarn* „verpalas; siūlas, gija“, bet ir „pasakojimas, istorija“, *to yarn, to spin a yarn* „pasakoti nebūtus dalykus“. Ang. *spin* „verpti“ ir vienas pats perkeltine prasme reiškia „regzti, pasakoti“, kaip ir vok. *spinnen* „verpti“ – „regzti intrigas“. Senovės islandų „Poetinėje Edoje“ („Eilės apie Sigdrývą“ 12) valkirja Sigdrýva karį Hjalm-Gunarą moko: „Rūnas kalbos pažinti turi, jei nenori, kad tau pykčiu atmokėtų. Tu jas susuki, tu

звучов сладких и молитв „Ne dėl gyvenimiško sujudimo, / Ne dėl naudos, ne dėl kovų; / Aš esu gimęs įkvėpimui, / Saldžių garsų dėl ir maldų“ (Zaborskaitė 1968: 88; vertimas mano). Atkreipkime dėmesį, kad „giesmių pynimo“ įvaizdžio Puškino posme nėra nė kvapo, jis įdėm maironiškas!

3. Toporov 1973: 132.

4. MhKEWA III: 458–459, žr. 549–550; PkIEW: 891–892; Гамкрелидзе, Иванов 1984: 835 ir kt.; lietuvių kalboje tos pat šaknies *sieti, saitas*.

5. Gonda 1984: 197.

6. Frazer 1995: 20.

jas supinki, kartu jas sudėki visas“⁷. Tam tikri trumpi pasakojimai, įtraukti į kitas sagas, senovės islandų tiesiog vadinti *þættir* „gijos“⁸. „Pynimo, vijimo“ įvaizdžiu poetinė kūryba rėmėsi senovės Airijoje, pavyzdžiui: *f(a)ig feirb fithir* „nupynė žodžius mokytojas“; ir pats mokytojo, ypač tradicinės poezijos mokytojo, pavadinimas *fithir* pasidarytas iš veiksmažodžio šaknies *fen-* „pinti“ < **ui-nə-* < ide. **uei-* „sukti, lenkti“ (giminiškos su lie. *vyti*, *vytioti*).⁹ Panašiai senovės graikų *πλέκειν* „pinti, vyti“ buvo nuolat vartojamas kalbant apie dainas, eiles, žosmes, o Sapfo net pavadino Erotą *μυρόπλοκος* „pasakų, mitų pynėjas“.¹⁰

Serbai pasako *вуми песму* „vyti (= sudėti, sukurti) dainą“; bulgarai *завито, извито пеене* „užvytas, suvytas (= puikus, gražus) dainavimas“¹¹, o rusų *вумия* – „oratorius, gražbylys“¹². Rusų *плетти* „pinti“ perkeltine prasme reiškia „meluoti, šnekėti niekus“ bei „kurti (prastas) eiles“¹³, o priežodžiai byloja: *Ему черт лыки дерет, и он ланти плетет* „Jam velnias karnas lupa, o jis vyžas pina“ (meluoja); *Языком плетет, что коклюшками* „Liežuviu pina (neria) kaip virbalais“; *Языком кружева плетет* „Liežuviu nėrinius pina (neria)“; *Говорит, что плетень плетет* „Kalba, lyg pynučius pina“¹⁴ ir t. t. Lietuvos rusai, pavyzdžiui, gali pasakyti: *А ты по-прежнему свои ланти плетешь!* „O tu vis savo vyžas pini!“ reikšme „kalbi vis tą patį“.¹⁵ Anot baltarusių pateikėjo: *Добры баечнік, кажучь, як пачне выдумляць, плесці ды хлусіць, дык толькі слухай бы яго* „Geras pasakotojas, sako, kai ims prasimanyti, pinti bei meluoti, tai tik klausytum jo“; kitas, paprašytas pasekti pasaką, pradeda: *Вы хочэце, каб я вам сплэў казку, а я от здаецца ўсе казаў...* „Norite, kad aš jums supinčiau pasaką, o aš, rodos, jau viską papasakojau...“¹⁶ O pasak baltarusių prietaro: *Калі ніткі плутаюцца, та дзесь пра тую жанчыну плятуць плёткі* „Jei siūlai painiojasi, tai čia apie tą moterį pinamos apkalbos“.¹⁷ Galima būtų pasakyti ir tiesiog „pinami pletkai“, nes slavizmas *plētkas* „apkalba, plepalas“ (ppr. daugiskaita *plētkai*) yra perimtas kaip tik iš bru. *plētmka* arba le. *plotka*,

o šie yra vienos šaknies atitinkamai su bru. *nlécyi* arba le. *plōść* „pinti“ ir, perkeltine prasme, „taukšti, plepėti“.¹⁸

Verpiamai gijai, siūlui poezija, daina prilyginama suomių liaudies dainoje (pažodžiui verčiant iš rusų kalbos): „Aš suvysiu savo posmą į kamuolį, / Kaspinu kason įpinsiu [...]. Dainas sukabinsiu svirne, / Kad vaikai veltui neišdainuotų, / Neprotingai nesumindytų, / Posmo veltui netrikdytų, / Verpalo jame nesugadintų“¹⁹.

Itin iškalinga šiuo atžvilgiu latvių daina, Krišjano Baruno rinkinyje pažymėta numeriu 27 ir žinoma aštuoniolika variantų, kurioje daina tiesiai šviečiai prilyginama gijai, siūlui, pavyzdžiui: *Visas dziesmas izdziedatas / Nu satinu kamolī; / Kad es iešu tautiņās, / Pa vienai ritinašu* „Visas dainas išdainuotas / Suvijau į kamuolį; / Kai aš ištekęsiu, / Po vieną išrituosiu“; *Jauns būdams ganos gāju, / Dziesmas tinu kamolā; / Liels uzaug', un vecs būdams, / No kamola šķetināju* „Jaunas būdams piemenavau, / Dainas vijau kamuolin; / Kai užaugsiu ir pasensiu, / Iš kamuolio atvyniosiu“; *Kad es augu pie māmiņās, / Dziesmas tinu kamolē; / Kad aizgāju tautiņās, / Pa vienam risināju* „Kai aš augau prie mamytės, / Dainas vijau kamuolin; / O kai ištekJau, / Po vieną vyniojau“; *Es satinu savas dziesmas / Baltā diega kamolī; / Kad aizgāju tautiņās, / Pa vienai ritināju* „Aš suvijau savo dainas / Baltan siūlų kamuolin; O kai ištekJau, / Po vieną ritavau“; *Es ietinu savas dziesmas / Baltā diegu kamolē; / Kad aiziešu tautiņās, / Pa vienam risinašu* „Aš suvijau savo dainas / Baltan siūlų kamuolin; O kai ištekęsiu, / Po vieną vynosiu“ ir t. t., ir pan.²⁰ Savo ruožtu latviai gali *pazaudēt sarunas pavedienu* „pamesti pokalbio giją“; taip pat verta sugretinti žodžius *virve* „virvė“ ir *virvulis* „plepys“, *vervelis* „kas greitai ir neaiškiai šneka“, *vervelēt* „greitai ir neaiškiai kalbėti“.²¹

Ir lietuvių kalboje *pinti* savaime turi perkeltinę reikšmę „painiai kalbėti, pasakoti“, pavyzdžiui: *Daug ką žmonės ant kitų pripina: Tai ty tas eina, tas ty vaikščioja* (Dieveniškės)²²; *Mūsų kalbos nesuprasi – mes pinam kaip vyželę* (Zarasai); čia ir frazeologizmai *liežuviu pinti* „liežuvauti“, *vyžą pinti* „niekus kalbėti“; arba štai pasakoma: *Kalba, kaip vyžą pina* (Kupiškis) (plg. minėtą Lietuvos rusų vyžų pynimo įvaizdį); pinamos

7. PE: 254.

8. MŠ: 21, 77.

9. Калыгин 1986: 19, žr. PkIEW: 1121.

10. West 2007: 37; ДГРС: 1325.

11. Плотникова 1996: 106.

12. ДлТС I: 208.

13. ДлТС III: 125.

14. ДлПРН: 167, 338, 342.

15. Novikovas 2000: 237.

16. Сержпутоўскі 2000: 31, 87.

17. Сержпутоўскі 1998: 148, Nr. 1196; plg. Сержпутоўскі 2000: 35.

18. LKŽ X: 191; FrLEW: 620; Borys 2005: 440.

19. ВПИ: 123.

20. BDS: 27, var.; žr. Sauka 1970: 215.

21. LaLKŽ: 536, 770; Топоров 1973: 124.

22. Vyšniauskaitė 1995: 423.

gali būti ir dainos: *Kažkaip man nesipina giesmė* (Žirmūnai, Varanavo r., Baltarusija); *Dainuot man – kaip vainikas pint* (Klovainiai, Pakruojo r.); panašia perkeltine prasme gali būti pavartojamas ir veiksmazodis *verpti* kaip kad Gabrielės Petkevičaitės-Bitės: *Merginos ėmė verpti savo pasikalbėjimo siūlą*²³. Dar štai Salomėjos Nėries: *Ir pinti čia niekas netingi / Girliandas kalbų įvairias...*²⁴

Pagrindą tokioms sąsajoms atsirasti, matyt, bus davę senieji papročiai, taigi senoji praamžė tradicija. Trumpai ją šiuo atžvilgiu yra apibūdinusi Jurgita Ūsaitytė: „Folklorinės tradicijos ir darbo papročių susipynimas neišskiriamai susiejo vakarojimo, *verpimo* ir *dainavimo* vaizdinius. Apie šios triados stabilumą liudija daugelis advento-Kalėdų dainų pastabų: *Dainuodavo vakarais mergaitės linus verpdamos; Žiemų, kai verpiam, dainuojam; Dainuodavo ilgais žiemos vakarais, kuomet susirinkdavo mergaitės vakaryti, t. y. verpti, megzti ir kitokių darbų*. Verpimas sudarė foną adventinėms-kalėdinėms dainoms“²⁵.

Su verpimu nuo seno susijęs ne tik dainavimas, bet ir pasakų sekimas. Dėl to Pričkaus lūpomis jau priekaištauja Donelaitis („Pavasario linksmybės“ 613–618): *Daug įsitėmėjau, kaip daro mūs gaspadinės, / Kad žiemos čėse ką verpt krūvoms susisėda. / Juk radau gana tokių, kurios nesigėdi, / Kad joms kartais merdėdams vos sukasi vindas, / Nės, kad verpt reik, jos taip daugel pasakų vėpė, / Kad jau ir ranka kuodelį pešt užsimiršta*²⁶. Jūratė Šlekonytė apibendrina: „Pasakų sekimo laiką galima skirstyti pagal paros ir metų laiką. Paros metu pasakos sektos dažniausiai vakarais, kai niekas netrukdydavo, susirinkus didesniam žmonių būriui. Tai būdavę įvairios talkos, smulkūs darbai, kurių dirbti susiburdavusi didesnė grupė žmonių ir, kad nenuobodžiautų, imdavę porinti įvairius pasakojimus. Moterys dažniausiai rinkdavosi pavakaroti ir tuo metu plėšydavo plunksnas, verpdavo ar šiaip atsi-nešdavo rankdarbių ir kartu dirbdavo. Tada ir imdavo sekti pasakas ar kitus kūrinius: *Būdavo, verpsima, nersam, kitas siūsam, kita megztineliu nersam, kutus nersam vakarais – tada reik pasaką sakyti; Susirenka daug moterų verpti, tai prisineša visokių valgytų, pasaką pasakoja, mėsles mena, dainuoja*. Geriausiai pasakoms tiko toks metų laikas, kai visi darbai nudirbti, o naujų dar nėra. Taip būdavo

pokalėdžio vakarais“²⁷. Dar vienas tautosakos pateikėjos prisipažinimas: *...kai buvom maži, tai senelė mums pasakodavo. Mes sutupiam kaip vištos, vakare pirmiau turim poterius sukalbėt, o senelė verpia ir mums pasaką seką*²⁸.

Savo ruožtu Jono Mačiulio auklė vaikystėje „buvo gyva, energinga mergina, *dainininkė* ir *pasakotoja*, pirmoji jo skaitymo mokytoja. Ji Mačiuliuose, – persakant J. Tumo žodžius, – paprastu lietuviams būdu įtaisė pirmąją namų ‘mokyklą’: sėdi sau už ratelio, *verpia* ar ką kita daro, o šalia jos Jonukas nekantriai disciplulka kiaurai bado nepasiduodančias įsidėmėti raides...“²⁹ Taigi būsimasis Maironis vaikystėje pats gyvai dalyvavo šioje tradicijoje – dainuoti, pasakoti verpiant. Iš jos išaugo, ja rėmėsi ir vadinamoji „vargo mokykla“ – lemtingas ir pergalingas lietuvių švietimasis, nepaisant visų tautinių ir luominių priespaudų.

§43. Sidabrinės ir auksinės dainos

Šią praamžę tradiciją – dainuoti verpiant ir todėl sa-vai me dainas sieti su verpimu – Maironis tiesiogiai prisimena eilėraščio „Tėvynės dainos“ antrajame posme:

*Sesutės mūsų nuo senobės
Dėvėjo margus rūbelius;
Dūzgėno plonas, baltas drobės
Ir koja suko ratelius,
O iš karštos jaunos krūtinės
Skambėjo dainos sidabrinės.* (113)

Vanda Zaborskaitė yra rašiusi: „Santykis su tėvyne poetui yra ne vien santykis su jos istorija, su charakteringu jos kraštovaizdžiu, bet taip pat ir su jos kultūra, ryškiausiai jam atsiskleidžiančia kalboje ir tautosakoje. Bet Maironio poezijoje nėra tokių odžių lietuvių kalbai, kokias rašė ‘aušrininkai’, o ir liaudies daina beveik niekados netampa jam specialaus išaukštinimo objektu. Vienintelė išimtis – eilėraštis ‘Tėvynės dainos’, tačiau ir čia poetizuojama ne atskirai paimta gimtoji kalba ar tautosaka, o jos kūrėjas – liaudies žmogus“³⁰. Na, jau matėme ir toliau ištisai matysime Maironio pabrėžiamą dainos reikšmę lietuvių dvasinėje tradicijoje, ir pabrėžiamą ne kaip nors paviršutiniškai „išaukštinant“, bet

23. LKŽ IX: 1053–1055; XVIII: 792.

24. Nėris 1984 I: 307.

25. LLD XX: 18.

26. Donelaitis 1994: 35–36.

27. Šlekonytė 2005: 88.

28. Šlekonytė 2005: 87.

29. Zaborskaitė 1968: 12–13.

30. Zaborskaitė 1968: 124–125.

nuolatiniu sąmoningu, budriu dėmesiu kalbai (*Ginkime kalbą, žemę, jos būdą!*), siekiančiu taip giliai, kad jo įžvalgas neretu atveju tenka aiškinti nebe žiniomis, o žinias pranokstančia poeto intuicija (arba dar gilesne, dvasine intuicija – tikimybę gerokai pranokstančiu „at-sitiktinumu“).

Dabar pastebėkime, jog dainos čia yra „sidabrinės“, taigi žiba kaip sidabras, spindi, švyti. (Palyginimui prisiminkime ir Salomėjos Nėries eilutę: *Ir vėlei dainos sidabrinės tau iš krūtinės pasilies...*) Šiuo atžvilgiu pirmiausia ateina į galvą lotyniškas *s i d a b r o* pavadinimas *argentum*, kuris savaime yra vienos šaknies su *arguo,-ere* „išryškinti, atskleisti; įrodinėti, teigti“ ir *argūtus* „ryškus, raiškus“ bei „s k a m b u s, s k a r d u s“.³¹ Panašiai vedų *arcati* „spindi, švyti“ kartu reiškia „dainuoja, šlovina, garbina“, atitinkamai *arka-* „žybsnis, spindulys, spindesys“ – kartu „daina, šlovinamoji giesmė, gyrius“; tos pat šaknies, beje, pats „Rigvedos“ pavadinimo pirmasis dėmuo *ṛk-ṛg-* suskardėja dėl vadinamųjų sandhi taisyklių prieš skardųjį -v.³² „Rigvedoje“ ši šviesos (regimojo įspūdžio) ir garso (girdimojo įspūdžio) sąsaja buvo aiškiai įsisąmoninta, antai šventųjų giesmių dievas Brihaspatis savo mitinį priešą įveikė (X.68.6) *agnitápobhir arkañh* „ugnia-liepsnėmis dainomis“ ir taip (9) *arkēna ví babādhe támāñsi* „dainomis atstūmė tamsą“³³.

Apskritai toks reikšmių santykis gerai žinomas, štai Vincas Urbutis pabrėžia: „Spindėjimas, šviesumas ir aukštas tonas, skambūs, intensyvūs garsai kalbose dažnai reiškiami tos pačios šaknies ar net visai tais pačiais žodžiais“; ir toliau pateikia daugybę pavyzdžių iš įvairių kalbų, tarp kurių: lie. *spigėti* „spindėti“, *spygsėti* „tarpais žybsėti“ ir *su-spigti* „surikti spiegiamu balsu“, *spiegti* „rėkti plonu balsu“; lie. *spindėti* ir la. *spindēt* „zvimbti“; lie. *skaidrus, vaiskus* „giedras, skaistus, permatomas“ ir kartu „skambus, skardus“ ir t. t.³⁴ Tomis pat teisėmis galima susieti lie. *šviesti*, la. *kvitēt* „spindėti, žibėti, žvilgėti, mirgėti“ ir lie. *kviesti* „prašyti, vadinti“³⁵. Susiję gali būti *baltas, balsis* „baltas gyvulys“ ir *balsas*³⁶. Palyginami prašosi ir *giedras* bei *giedoti*. Visai įmanoma būtų ir *daina* sąsaja su *diena* bei *dievas*³⁷, tik tokiu atveju, suprantama, tektų atsisakyti straipsnyje „Dieviškoji daina“ aptartų žodžio *daina* sąsajų.

O štai to pat eilėraščio penktasis, paskutinis posmas:

*Kas atdarytų a u k s o skrynią
Tėvynės d a i n ū malonių?
Ir kas prižadintų gadynę
Sesučių, dainomis garsių?
Tėvynės d a i n o s, jūs a u k s i n ė s,
Be jūsų šąla mums krūtinės!* (113)

Čia dainos jau nebe „sidabrinės“, o „auksinės“. Užtat įdomu, kad lietuvių žodis *auksas*, senesne lytimi *ausas*, XIX a. pabaigoje paliudyta Silvestro Gimžausko³⁸, kaip ir prūsų *ausis* < **ausas*, matyt, yra bendrašaknis su *aušra*³⁹. Panašiai rusų vienos šaknies su *золото* „auksas“ žodžiai *зóлок, золочóк* reiškia „aušra, ryto žaros“, posakiai *на зóлке, на золочý* – „auštant“ ir pan.⁴⁰; o priežodis byloja: *Заря золотом осыплет* „Aušra auksu apipils“⁴¹. Jau „Rigvedoje“ aušra pavadinama auksine, aukso spalvos, pavyzdžiui (III.61.2): *ušo devī... tvā... hīraṇyavarṇām* „Aušra deive... tave... auksaspalvė“.⁴² „Odisejoje“ (XIV.502) Aušra pavadinama „auksasoste“.⁴³ Auksine Aušra, Saulė vadintos romėnų, latvių ir daugelio kitų.⁴⁴ Auksas – būdingas saulės simbolis, „saulės metalas“. O aušra – tai ir patekanti saulė, ir savaime aukso spalvos.

Auštant ir tekant saulei, būdingai dainuota. Pavyzdžiui, pasak Jono Balio užrašyto pasakojimo: *Iš ryto, kai S a u l ė t e k a, ją baruos g i e d a. Atsistoja, žiūri į Saulę ir gieda. Atsistoja, užsideda pjautuvus ant kairio peties ir laiko už koto įsitvėrę. Giedodamos mislydavo, kad saulė duos radzojų: gerumą grūdų, pagadą, išdžiovinimą rugių. Giedodavo žiūrėdamos į Saulę – tik pradeda Saulė lišt iš debesio, ir jau gieda*⁴⁵. Atsižvelgiant į žodžius *su-rikti* „sušukti“ ir „garsiai uždainuoti, padainuoti“, *už-rikti* „sušukti“ ir „garsiai užgiedoti, uždainuoti“, *rykauti* „šūkauti“, „garsiai šaukiant kviesti, vadinti“ ir „džiaugtis, džiūgauti, krykštauti“ ir pan., įdomus gali pasirodyti ir *ryk-metys* „rytmetys“: *Rykmetys išaušo, bėgu dirbti* (Girdiškė, Šilalės r.); juolab dainoje: *Anksti rytą rykmetelį saulelė*

38. LKŽ I: 500.

39. West 2007: 217; PkIEW: 86–87; Sabaliauskas 1990: 46; žr. MžPKEŽ: 63 ir kt.

40. Журавлев 2005: 137.

41. ДлПРН: 419.

42. AufHR I: 270; žr. Ригведа 1989: 354.

43. Homeras 1964: 261.

44. West 2007: 220.

45. Balys 1998: 27, Nr. 11; žr. Vėlius 1983: 72.

31. Walde, Hofmann I: 66; LoLKŽ: 80, 81.

32. Monier-Williams 1899: 89; MhKEWA I: 50, 118.

33. AufHR II: 361; plg. Ригведа 1999: 203.

34. Urbutis 1981: 181–182.

35. Žr. Sabaliauskas 1990: 41; Karaliūnas 1987: 31.

36. Žr. ЭССЯ I: 139–140.

37. Žr. Urbutis 1981: 54–61 ir kt.

tekėjo (Eržvilkas, Jurbarko r.)⁴⁶. Šiaip ar taip, tekanti saulė nuo seno visame pasaulyje sveikinta šūksniais bei rykavimais. Štai „Rigvedoje“ (I.69.9–10) apie žynių auštant įkuriamą šventąją Agnį sakoma: *uṣó ná jāró vibhāvósrah śámjñātarūpaś ciketaḍ asmai / tmánā váhanto dúro vi ṛṇvan návanta víśve svār dhvśīke* „Tarsi aušros meilužis, suspindęs a u š t a n t, tepasirodo visu savo grožiu! / Patys (ji) nešdami, duris atvėrė, s u š u k o visi, saulę išvydę“; arba štai (VI.3.6) vėl apie Agnį: *sá īm rebhó ná prāti vasta usrah śociśā rārapīti* „Jis tarsi dainius, apsirengęs aušromis, (savo) liepsna surinka“⁴⁷. Upanišadose atitinkami vaizdiniai perkeliama net kosmogonijai, kaip „pirmajam saulėtekiui“. Antai „Čhandogja upanišada“ (III.19.3) kalba apie pirmąjį saulės išsiritimą iš praskilusio kosminio kiaušinio: *atha yat tad ajāyata so śāv ādityah; tam jāyamānam ghoṣā ulūlavo nūdatiṣṭhan, sarvāṇi ca bhūtāni, sarve ca kāmāḥ; tasmāt tasyodayam prati pratyāyanam prati ghoṣā ulūlavo nūthiṣṭhanti, sarvāṇi ca bhūtāni sarve ca kāmāḥ* „O tai, kas gimė iš jo, buvo šita s a u l ė. Vos gimus jai, r i k s m a i š ū k s m a i sukilo, taip pat visos būtybės ir visi troškimai. Užtat jai t e k a n t ir kaskart sugrįžtant, r i k s m a i š ū k s m a i suky-la, taip pat visos būtybės ir visi troškimai“⁴⁸. Sąsaja visuotinė: štai Kalifornijos indėnų maidų „slaptosios draugijos Tėvu“ vadinama dievybė pasaulio pradžioje „garsiai suriko, ir patekėjo saulė“⁴⁹.

Žinoma, dainas prilyginant brangiesiems metalams, be visų įmanomų gilesnių sąsajų, ir tiesiog pabrėžiama jų vertė.

§44. Dainų audos

Atkreipkime dėmesį, kad Maironis mini ne tik sidabrinės bei auksinės dainas, bet ir „aukso s k r y n i ą d a i n ū malonių“. Tai vėl gerai žinomas, didžiai tradicinis, pačių liaudies dainų teikiamas įvaizdis. Vienas senesnių pavyzdžių – iš 1829 m. Simono Stanevičiaus rinkinio: *Aš padainuosiu / Dainų dainelę, / Aš dainų bernuželis* (kartojant – *mergužėlė*). // *Aš atdarysiu / D a i n ū s k r y n e l ė, / Paleisiu į liustelį* (t. y. „į džiaugsmą, laisvę“)⁵⁰. Vienas įdomesnių istorinių šio

baltų įvaizdžio įsikūnijimų yra latvių tautosakos patri-archo, dainų rinkimo pradininko Krišjano Baruono *dai-nu skapis*, pažodžiui „dainų spinta“ – didžiulė medinė spinta, kurioje jis laikė savo surinktų dainų kartoteką.⁵¹

Maironio į aukso skrynią sukrautos sidabrinės bei auksinės dainos, žinoma, primena lobį, šiuo atveju – dvasinį tautos lobį. Tačiau ne tik. Tradicinėje buityje pirmiausia į skrynias merginos kraudavo savo kraitį, kurio pagrindinis dėmuo buvo anaipol ne auksas ar pinigai, bet drobės rietimai, audiniai. Tai, beje, pabrėžiama ir vestuvių oracijose: *...pilnos skrynelės baltųjų drobelių, ačiū, ačiū, o prieskrinkėlės baltųjų dorelėliu, ačiū, ačiū*⁵²; ir pačiose dainose: *Devynios skrynios baltų drobelių, dešimta skrynja baltų rubelių* (Žilina, Varėnos r.); *Sakė, skrynioj rietimai, prieskrinkėly pinigai* (iš A. R. Niemio ir A. Sabaliausko dainų rinkinio); *Ir prikrovė dukružėlė drobių pilną skrynią* (Veisiejai, Lazdijų r.); *O kam tu vožai skryneles, o kam tu režai drobeles* (Prienai); *Aš p r i s i a u d ž i a u plonų drobelių ir nusipirkau margų skrynelių* (iš A. R. Niemio dainų rinkinio)⁵³. Vadinasi, „dainų skrynios“ vaizdinys dainas savaime prilygina audiniams. Kaip Justino Marcinkevičiaus: *Mįslėm, d a i n o m, raudom rypuoki, / į margą s k r y n i ą viską dėk...*⁵⁴

Audinių ir lobio, turto sąsają patvirtina kai kurių germanų kalbų žodžiai, kurie savo kilme sutampa su lie. *austi*, *audimas*, o reikšmė kaip tik žymi „turtą“: pavyzdžiui, s. isl. *auðr*, s. ang. *ēad*, s. saks. *ōd* ir kt.⁵⁵

Aelita Kensminienė sako: „Kitame šios dainos variante vietoj *dainų skrynelės* įvaizdžio yra *gromatėlė*: *Aš parašysiu / Į gromatėlę, / Paleisiu į svietylį*, ir tai, atrodo, yra esminis sugretinimas, aukščiausia išraiškos pakopa, užbaigianti audimo reikšmių lauką. Galima teigti, kad materialio žmogaus dvasingumo (t. y. kultūros) išraiška yra a u d i m a s, o nemateriali – d a i n a v i m a s arba šiaip žodinė kūryba, kalba“⁵⁶.

O tai mus vėl grąžina prie „dainų verpimo“ ir verčia dar atidžiau perskaityti jau lyg ir aptartą Maironio eilė-raščio „Tėvynės dainos“ antrąjį posmą:

*Sesutės mūsų nuo senobės
Dėvėjo margus rūbelius;
D ū z g e n o plonas, baltas d r o b e s*

46. LKŽ XI: 599–600, 608, 615.

47. AufHR I: 59, 396; plg. Ригведа 1989: 86–87; Ригведа 1995: 93.

48. PU: 399–400.

49. Eliade 1977: 89, Nr. 49.

50. Stanevičius 1967: 73–74, 145–146, Nr. 1; žr. 571–572; JSD I: 319, Nr. 356; BsOD I: 96, Nr. 57; 383 ir kt.

51. Ūsaitytė 2013: 214, 218. Dabar tuo pat vardu – latvių dainų internetinė prieiga.

52. JSD II: 360.

53. LKŽ XII: 1076.

54. Marcinkevičius 1979: 99.

55. PKIEW: 75–76; VraEW: 18; Порциг 2003: 194.

56. Kensminienė 2006: 238.

*Ir koja suko ratelius,
O iš karštos jaunos krūtinės
Skambėjo d a i n o s sidabrinės.*

Taigi sesutės dainavo ne tik verpdamos, bet ir ausdamos drobes, o tai vėlgi nuoroda į tą pačią praamžę tradiciją, kurią, beje, mena ir pačios dainos, Maironio, matyt, turėtos omeny: *Staklės d u n z g ė j o, / D r o - b ė s skambėjo, / Audėjėlės d a i n a v o, / Audėjužės dainavo*⁵⁷.

Paulius Galaunė pažymi: „Audinius kartu su liaudies dainomis galime laikyti seniausiais liaudies meno pasireiškimais. A u d i n y s ir d a i n a, galima sakyti, yra tos formos, į kurias seniausios gadynės laikais išsiliedavo tautos estetiškas vidujinis pasaulis. Audinių raštuose, jų spalvų darne, lyg dainoje, išliko ir skamba įvairiausių amžių ir įvairiausių atgarsių buvusios kūrybiškos galios, tvirtai atsispyrusios prieš nepermaldujamą, viską naikinantį laiką, aidai“; pavyzdžiui: „Juostoms pinti, kaišyti, austi yra vartojami įvairūs įrankiai, primityviškiausi ir sudėtingos staklės. Tie primityviškesni įrankiai yra tokie paprasti, kad bandą, žąsis ganydamos piemenaitės gali išausti puikias juostas. Taip dažniausiai jos ir a u d ž i a m o s, kad ir sudėtingiausių raštų, ir a p i p i n a m o s tų piemenaičių grakščiomis d a i n o m i s“⁵⁸.

Sąsaja vėlgi didžiai archajiška, įdėm tradicinė. Jau Homero „Odisejoje“ (V.60–61) Kalipsė „sau d a i n u o d a m a a u d ė staklėse gražų audimą, švaistydama aukso šaudyklę“; Odisejo palydovai, apsilankę pas Kirke (X.220–222, 226–227), irgi „išgirdo d a i n a d a i n u o j a n t gražiausiu balsu ir lyg staklėmis audžiant. A u d ė dievaitė gražiausią audimą“; jų vadovas Politas padėtį taip ir suvokė: „Vyrų, audėja viduj ten, sėdėdama staklėse, a u d ž i a, dailiai d a i n u o d a m a, skamba maloniai čia prieangis visas“; paskui tie, kuriems pavyko sugrįžti iš Kirkės spastų, Odisejui pasakojo (X.253–254): „Prie rūmo priėję, išgirdom kažką d a i n u o j a n t i r a u d ž i a n t – lyg moterį kokią, lyg deivę“⁵⁹. Vėliau Vergilijus „Georgikose“ (I.293–294) rašo, kad ūkininko „žmona trankiais muštuvais po metmenis laksto / Ir dainele tylia prailgusį trumpina darbą“⁶⁰ ir t. t.

Užtat audimas nuo senų senovės, mažiausiai nuo indoeuropiečių bendrystės laikų įgavo dainavimo, poezi-

jos, ypatingo kalbėjimo reikšmę. Skirmanto Valento žodžiais: „R. Schmittas nurodo, kad bendrosios indoeuropietiškos metaforos, kurios pagrindas yra šaknis **uebh-* ‘austi’ = ‘kurti poeziją’, senovę liudija ir germanų bei graikų kalbų pavyzdžiai. Plg. s. anglų veiksmažodį *we-fan* ‘austi’ pasakyme *wordcraft waf* ‘aš audžiau poezijos meną’ ir veiksmažodį *ὑφαίνειν* Homero kūryboje: *ἄλλ’ ὅτε δὴ μύθους καὶ μῆδεα πᾶσιν ὑφαίνον* ‘Tačiau kada jie žodžius ir mintis visiems audė’. Panašiai graikų poezijoje vartojama tą pačią reikšmę turinti šaknis *ῥάπτειν*, plg. iš Hesiodo: *ἐν νεαροῖς ὕμνοις ῥάψαντες ἀοιδὴν* ‘Į naujus hinmus dainą ausdamas’. Pastarasis veiksmažodis įeina ir į visiems gerai žinomo dūrinio *ῥαψ-οιδός* ‘dainius’ sudėtį < **rapti-ōidos* ‘dainų pynėjas, audėjas’⁶¹. Taigi *rapsodija* būtų stačiai „dainos audimas“. Ir pats himno pavadinimas, gr. *ῥυμος*, tradicijos buvo siejamas su veiksmažodžiu *ὑφαίνειν* „austi“, kuris savo ruožtu turi perkeltinę reikšmę „sumanyti, sugalvoti, surengti“⁶².

Iškalbos meną audžiamam audeklui prilygina Platonas „Faidre“ (268.a), kur Sokratas Faidrui sako: „Verčiau ryškioje šviesoje išvelkime štai ką: kokia yra i š k a l b o s meno jėga ir kuomet ji pasireiškia? Faidras: Ji yra baisiai galinga, Sokratai, ypač minios susijėimuose. Sokratas: Taip, iš tiesų. Tačiau, o daimoniškasis, pažvelk – ar neatrodo tau, kaip kad man, jog jų [audžiamo] a u d e k l o pagrindas yra išklibęs?“⁶³ Sulig romėno Nonijaus Marcelino paaiškinimu, apskritai *poesis est textus scriptorum* „poezija – tai rašytojų [audžiamas] audinys“; iš čia ir žodžio *textus* „audinys, audeklas, audimas“ šiuolaikinė prasmė – *tekstas*.⁶⁴

Esama nuomonės, kad lotynų *vātēs* „pranašas, dainius, poetas“, airių *fáith*, kimrų *gwawd*, s. isl. *oðr* „poezija“ remiasi tuo pačiu ide. žodžiu **uātu-* pirmine reikšme „audimas, audinys“, atitinkamai **uāti-* „poetas“, pirmine reikšme – „audėjas“⁶⁵. Metafora puikiai pažįstama senovės anglų, senovės islandų poezijoje, senovės airių literatūroje žinomas posakis *fáig ferb fithir* „meistras audžia žodžius“⁶⁶, o airių *oige* „audimas“, kaip ir gėlų (Velso) *gweu* „austi“, perkeltine prasme reiškia „poetinę kūrybą“⁶⁷.

61. Valentas 1997: 19; žr. Onians 2000: 368; Watkins 1995: 97; West 2007: 37; FrGEW II: 646; Калыгин 1986: 19–20; Гринцер 1991: 44.

62. West 2007: 37; Гринцер 1991: 51, išn. 28; žr. FrGEW II: 965; ДГРС: 1706.

63. Platonas 1996: 76.

64. Гринцер 1991: 44; daugiau antikinių graikų ir lotynų autorių pavyzdžių žr. 43–44, 51, išn. 28; taip pat: Onians 2000: 340, 368; West 2007: 38.

65. Žr. Елизаренкова, Топоров 1979: 77.

66. West 2007: 37–38; Watkins 1995: 14.

67. Калыгин 1986: 19.

57. JSD I: 74, Nr. 49.11.

58. Galaunė 1930: 260, 262.

59. Homeras 1964: 89, 179–180.

60. Vergilijus 1971: 63.

Panašiai senovės Indijoje „Rigvedos“ poetas sako (I.61.8): *asmā́ íd u gnā́ś cid devápatnīr índrāyārkám ahihátya ūvuh* „Jam tatai moterys, dievų pačios, Indrai giesmę, angį nudobus, nuaudė“; arba (I.110.1): *tatām me ápas tād u tāyate pūnaḥ svādhiṣṭhā dhītūr ucáthāya śasyate* „nuaustas mano darbas, ir jis audžiamas vėl; sklandžiausios eilės kaip himnas tariamos“; arba štai (II.28.5) sušunka: *mā́ tántuś chedi váyato dhīyam me* „gija tenenutrūks man, audžiančiam eiles“; o kitąsyk kukliai prisipažįsta (VI.9.2): *nā́hām tántum ná ví jānāmy ótum* „aš nei metmenų nepažįstu, nei ataudų“; ir toliau (3), šlovindamas šventos poezijos globėją Agnį, priduria: *sá ít tántuma sá ví jānāty ótum sá váktvāny ṛtuthā vadāti* „tik jis ir metmenis pažįsta, ir ataudus, jis žosmes teisingai kalba“; arba štai (X.53.6) žyniai šūkteli: *anulbaṇām vāyata jóguvām ápo...* „be mazgų auskite giriančiųjų darbą!“; atitinkamai apibūdinami blogi poetai (X.71.9): *tá eté vácam abhipádyā pāpāyā sirīś tántram tanvate áprajajñayaḥ* „tie, kalbą mokantys prastai, audėjai verpalą audžia nesusivokdami“; į dievus dvynius Ašvinus kreipiamasi (X.106.1): *ví tanvāte dhīyo váśtrāpāseva* „(judu) ištempiat mintis kaip meistrai audinius“; apie dainius-poetus sakoma (X.130.2), kad jie *sāmāni cakrus tásarāny ótave* „priegiesmius padarė šaudyklėmis, kad austų“ ir t. t.⁶⁸ Vėliau sanskrito žodis *tántra* „apmatai, metmenys; verpalas“ (ką tik paminėtas X.71.9) įgijo reikšmę „mokymas, teorija; mokymą ar teoriją perteikiantis tekstas“ ir galiausiai tapo konkretaus dvasinio mokymo, vadinamosios tantras, arba tantrizmo, pavadinimu.⁶⁹ Kaip kad le. *wątek* „ataudai“ kartu yra „(pasakojimo) tema“.

Senovės iranėnų Avestos kalboje (pavyzdžiui, „Jasnai“ 28.3; 43.8) būtent veiksmazodis *vaf*, pirmine reikšme „austi“, tapo „dainavimą, himnų giedojimą“ žyminčiu terminu.⁷⁰

Rusų priežodžiai byloja: *Любо ткать, либо прясть, либо песенки петь* „Ar austi, ar verpti, ar daineles dainuoti“; *Шила и мыла, гладила и катала, пряла и лоутила, а все языком* „Siuvo ir skalbė, glostė ir velėjo, audė ir šveitė, o vis liežuviu“; *Весело поется, весело и прядется* „Linksma dainuoti, linksma ir verpti“.⁷¹

Pynimo, verpimo, audimo ir kalbos, poezijos, dainavimo sąsaja žinoma ne tik indoeuropiečių, bet visame pasaulyje, taip pat ir daugelyje vadinamųjų primityvių kultūrų.⁷²

Ne išimtis ir Lietuva. Čia *austi* irgi turi perkeltinę reikšmę „plepėti, malti liežuviu“, pavyzdžiui: *Jo tik liežuvis gerai audžia* (Leipalingis, Lazdijų r.); *Per vakarus tik audžiasi ir audžiasi liežuviais* (Betygala, Raseinių r.); panašiai su priešdėliu *iš-* gali būti pasakoma: *Iš mažo žodžio didelę kalbą išaudžia* (Viduklė, Raseinių r.); *Jo liežuvis iš mažo siūliuko ilgiausią audimą išaud* (ten pat); atitinkamai *pri-austi* turi reikšmę „daug prišnekėti, priplepėti“: *Bobos suėję ant manęs, matyt, gerai priaudė* (Alvitas, Vilkaviškio r.); *Pikts žmonių liežuvis daug kalbų priaudė* (A. Vienažindis); čia dar ir *ausčioti* „paskalas leisti, tauzyti, tauškėti“, ir kt.; savo ruožtu frazeologizmas *su liežuvio apausti* reiškia „(daug ką) apkalbėti“: *Ji su savo liežuvio visą svietą apaudžia* (Keturvalakiai, Vilkaviškio r.); panašiai (*liežuvio*) *apmesti ir atauti* – tai „mokėti prišnekėti, pagražinti, pameluoti“: *Jis mok apmesti ir atauti* (Klaipėda); *Ans moka ir apmest, ir ataut* (Varduva, Plungės r.); *Bepigu su tokio liežuvio: bematant apmeta ir ataudžia* (Švėkšna, Šilutės r.); *Pati apimeta, pati ataudžia* (Karsakiškis, Panevėžio r.); arba (*su*) *liežuvio apmesti ir atauti* „mokėti ir šiaip, ir taip kalbėti“: *O, ji ne pėsčia – moka su liežuvio ir apmesti, ir atauti* (Prienai); *Pati buvo sunkiau įpykinama, bet jei jau įsivarydavo – galėdavo liežuvio apmesti, atauti ir vėl išardyti* (P. Cvirka).⁷³ Dar pora pavyzdžių: *Jos liežuvis ir apmeta, ir ataudžia*, t. y. „ir apkaltina, ir išteisina“; *Ir čia svotulis ne bet koks, jo liežuvėlis kaip botagėlis, pats ir apmeta, ir ataudžia*.⁷⁴ Panašus frazeologizmas *mesti ir austi (atausti)* reiškia „išsigalvoti, meluoti“: *Ir audžia, ir meta* „tai vienaip, tai kitaip kalba“ (XVII a. vad. Krauzės žodynas); *Pats audžia, pats meta* (XVIII a. pradžios J. Brodovskio žodynas); *Čia met, čia ataud* (iš M. Valančiaus patarlių rinkinio)⁷⁵. Pagaliau ir *audinys* gali būti pavartotas tokia šiuolaikiniame posakyje kaip *romano siužetinis audinys*.⁷⁶

Metafora lietuvių tradiciją yra persmelkusi taip, kad iškyla net tradiciniuose sapnų aiškinimuose, pavyzdžiui: *Jei per sapnų audi, tai bus pletkai; Susapnuoti aust stovint prie durų – tai apie tave kas šneka*.⁷⁷

68. AufHR I: 52, 92–91, 202, 400–401; II: 343, 365, 409, 431; plg. Rigveda 1989: 77, 132, 269; Rigveda 1995: 98; Rigveda 1999: 181, 207, 261, 287; žr. Rigveda 1989: 449, 481; Rigveda 1995: 470; Елизаренкова 1993: 29; Гринцер 1998: 10–11, 63; Gonda 1984: 114; West 2007: 36.

69. Žr. Monier-Williams 1899: 436 ir daug kur kitur.

70. West 2007: 37.

71. ДлПРН: 422, 423, 805.

72. Žg. Кинжалов 1990: 84–85.

73. LKŽ I: 506–507, 500; VII: 456, 457; VIII: 56.

74. SbAED: 272, Nr. 337, 336.

75. LKŽ VIII: 50; SLT: 315, 521; LTs V: 111, Nr. 597, 598.

76. LKŽ I: 458.

77. Višinskaitė 2007: 129.

Todėl Skirmantas Valentas pagrįstai klausia ir ne mažiau pagrįstai pats atsako: „Ar šie lietuvių kalbos pavyzdžiai atspindi ide. tradiciją? Formaliai jie lyg ir neturi nuorodų į poezijos kalbą. Tačiau labai tikėtina, kad jie taip pat yra *une metaphore grammaticale de la langue indo-européenne* [‘indoeuropiečių kalbos gramatinės metaforos’] (James Darmesteter) tęsinys“⁷⁸.

Tiesioginių nuorodų į poezijos kalbą šiaip jau gali turėti tokie žodžiai kaip *1 auda* „audimas, audeklas“ ir *2 auda* „giesmė“ (pasak Daukanto, *gaudimą balso linksmybės vadina daine, arba auda* – esmiškai „rapsodija“); taip pat *audoti* „dainuoti“; taip pat *2 audėti* „austi“ ir *1 audėti* „gausti“ (kaip štai dainoje iš Liudviko Rėzos rinkinio: *Auda girioj liepužėlis, žaliasis medelis*).⁷⁹

Su archajine ritualine poezija aiškiai yra susijusi atitinkama sutartinių giedojimo terminologija, pažymėta Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės. Pasak jos, „sutartinių muzikos esmę paprasčiausiai ir trumpiausiai galima apibūdinti kaip dviejų skirtingų melodijos partijų skambėjimą vienu metu“, ir „šis dviejų savarankiškų melodijų p y n i m a s i s labai primena a u d i m o procesą, kurio metu nytys tarsi nardo viena pro kitą: tai iškyla į paviršių, tai vėl pasislepia. Taip joms nuolatos besikaitaliojant ir kuriamas margaraštis audinys. Sutartinių muzikos a u d i n y j e panašiai p i n a s i skirtingų balsų melodijos. Kartas nuo karto suskamba tai vienos, tai kitos melodijos kraštinės gaidos, sudarydamos įvairiaspalvių tembrų audinio išpūdį“; „Įdomiausia tai, kad ir kai kurie tradiciniai sutartinių giedotojų balso partijų pavadinimai atitinka artimus audimui terminus“⁸⁰. Būtent: „Sutartinių *rinkimas* (giedotojų terminas) atitinka audimo proceso terminiją: *rinkinys* – tai ir viena iš sutartinių partijų, būtent ‘prasmingas sutartinės tekstas’ (*Rinkinį kaip išmislį ir rink*), ir ‘raštuotas audeklas, marginys’ (*Ji gražių rinkinių beturinti*), ‘audinio rašto rinkimo įtaisyimas’. Pagal tradicinę sampratą, *rinkimas* mena raštų ‘rašymą’, t. y. *rinktinių audinių* (juostų ir kt.), arba tiesiog *rinkinių*, technologiją – plg. to paties žodžio *rinkinys* reikšmę ‘audimo raštas’“⁸¹. Dar plg. pateikėjos žodžius: *Šitos giesmės – keturinės – ne prastos, o m e s t o s*⁸², taigi mena audinio *metmenis, ap-matus*. Kaip mes jau žinome, „neretai (pavyzdžiui, graikų ir

romėnų mituose) deivės audžia dainuodamos“, užtat „galima manyti, kad su šia samprata sietinas ir lietuvių sutartinių giedojimo (renkant tekstą) bei audimo ar py-nimo terminų bendrumas, kuris rodo seną aptarto reiškinio kilmę“, nes ir lietuvių sutartinės galiausiai, pasak M. Biržiškos persakytos tradicijos, „paeiną nuo laumių arba laumaičių“⁸³, kitaip tariant – deivių, ypač pasižyminčių verpimu bei audimu. Panašiai, pasak S. Nėries, ...*Jau vakarinę / Lakštutę giesmę audžia*⁸⁴.

Galima pridurti, kad pats šiuolaikinis *raštas* „rašomas ar parašytas tekstas“ pirmiausia reiškė „išmarginimas (ppr. audeklo), ornamentas“ ir tiesiog „margintai austas audeklas, marginys“⁸⁵. Savo ruožtu rašto, teksto „rinkimas“ verčia prisiminti tokius žodžius kaip lo. *lego*, -ere, vok. *lesen*, la. *lasīt* pirmine reikšme „rinkti“, o perkeltine – „skaityti“⁸⁶. Iš pasakymo *Audinį kai veria, tai įvėrė kiek – ir vėl s k a i t o, žiūri, kad būt gerai* (Palėvenė, Kupiškio r.)⁸⁷ galima numanyti, kad panašios prigimties bus ir mūsų *skaitymas*.

Dar galima būtų atkreipti dėmesį į archajišką mazgų raštą, žinotą ir Lietuvoje (minimą, pavyzdžiui, Luko Davido 1583 m.⁸⁸), ir iškelti klausimą, ar atsitiktinai tėra panašūs žodžiai *rašyti* ir *raišyti* (ryšį su daina, dainavimu pabrėžia vėlgi pačios dainos žodžiai: *Dainiuo seselė, rugius raišydama*⁸⁹). Lietuviškas raštas šiaip jau paplito iš vakarų Lietuvos (buvusios Mažosios Lietuvos), o dvibalsio -ai- monoftongizavimas – vakarų Lietuvos tarmių ypatybė.⁹⁰ Tokio monoftongizuoto žodžio, paplitusio po visą Lietuvą, pavyzdys yra moteriškas vardas *Jūratė* (vietoj **Jūraitė*), paplitęs, beje, per Maironio baladę „Jūratė ir Kastytis“.⁹¹

Šiaip ar taip, žodis *rišlus* turi reikšmę „logiškas, nuoseklus“ ir gali būti taikomas kalbai, pasakant, pavyzdžiui, *rišli kalba*⁹². Simonas Stanevičius būtent eiles, poeziją vadino *surišta kalba*.⁹³ Visai taip pat, pavyzdžiui, polabų kalboje „poezija“ – *võzonõ rec*, pažodžiui „(su)rišta kalba“.⁹⁴ Rusų priežodis: *Сказал*,

78. Valentas 1997: 20.

79. LKŽ I: 456, 457; žr. Daukantas I: 657; DkŽT II: 369. Čia dar ir sąskambis *gausti* : *āusti*. Su tuo pačiu priegaidžių bangavimu Vinco Mykolaičio-Putino eilėraštyje „Dolce“ instrumento stygos *Ir tylaus liūdumo r a u d q / A u d ž i a širdį sugraudinę* (Putinas 1982: 32).

80. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 12, 13.

81. Račiūnaitė-Vyčinienė 2004: 17.

82. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 78.

83. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 14, 58–59, plg. 69.

84. Nėris 1984 I: 203.

85. LKŽ XI: 228–230.

86. Galimas dalykas, tai susiję ir su metamų burtų lazdelių rinkimu, kartu „skaitant“ iškritusio burto reikšmę, žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 64–65.

87. LKŽ I: 458.

88. BRMŠ II: 276.

89. LKŽ XI: 66.

90. Zinkevičius 1966: 90–91 ir t.

91. Žr. LKŽ: 185; Zinkevičius 2008: 498.

92. LKŽ XI: 706.

93. Stanevičius 1967: 35, 37, 41.

94. Журавлев 2005: 805.

как узлом завязал „Pasakė – kaip mazgu užrišo“.⁹⁵ Baltarusiai apie žmogų gali pasakyti, kad jis *маў вельмі ўпраўны язык: бывало, як скажэ, дак бы звязэ* „turėjo labai mitrų liežuvį: būdavo, kai pasako, tai lyg suriša“.⁹⁶ Vaizdinys vėlgi senas: Homero sirenos pažodžiui yra „rišančiosios“ (pats jų vardas, vns. *σειρήν*, matyt, yra vienos šaknies su *σειρά* „virvė“), o jų dainos pavadinimą *ὑμνος δέσμιος* galima suprasti ir kaip „surišanti, supančiojanti daina (himnas)“, ir būtent kaip „surišta daina (himnas)“.⁹⁷ „Rišimas“ čia, tiesą sakant, triugubas, nes, vengdamas būti sirenų „surištas“, Odisejas bendražygiams liepia save „pririšti“ virve (*σειρά*) prie laivo stiebo („Odiseja“ XII.38–46, 158–200). Išties tai archajiška poetinio kūrinio maginė samprata: teisingai, gerai „surišta“ giesmė savo ruožtu „suriša“ = įpareigoja tą, kam ji skirta, į ką nukreipta (plg. ru. *обязать* „įpareigoti“ iš *об-вязать* „ap-rišti“⁹⁸ ir kt.). Panašiai rituale dievus paveikia tik atitinkamai teisingai „nuausta“ ar „surišta“ giesmė. Ir šiuolaikinės prastos literatūros atveju, Vinco Mykolaičio-Putino žodžiais: *Mūsų kūrinys bus gal ir sklandus, bet tuščias, be jėgos, be išraiškos, suregzta iš nuvalkiotų posakių*⁹⁹. Kitaip sakant, prastai suregztam ar net išvis „be ryšio“ tekstui ir pačiam pritrūks jėgos „parišti“ klausytojo ar skaitytojo širdį.

Ką tik paminėtas veiksmazodis *regzti*, kaip žinia, irgi turi reikšmės „kalbėti“, „sakyti, pasakoti“: *Ta merga rezga vokiškai, t. y. kalba* (A. Juškos žodynas); *Pikta ir klausyt – niekus tik rezga boba* (Surviliškis, Kėdainių r.); *Per visą vakarą jis man rezgė pasakas* (Krokialaukis, Alytaus r.); *Vaikas poterių rezga* (Alytus); *Jijė nesurezga žodžių dainof[e]* (A. Juškos žodynas); *Vos surezgiau porą žodžių i parėjau namo* (Girkalnis, Raseinių r.); *Šep tep susirezgu ir rusiškai* (Butrimonys, Alytaus r.) ir t. t.; dar plg. *rėzgà* „kas rėzgauja, kalba niekus“; *rezgalas* „paini, neaiški kalba“; *rėzgauti* „niekus kalbėti, plepėti“; *rezgėti* „greitai kalbėti, tarškėti“; *rezgynė* „mėgstanti plepėti moteris“; *rezgys* „kas sugėba sukurti, suregzti (pvz., dainą)“ (taigi „dainius, poetas“); ypač *rezginys*, bendriausia reikšmė „kas nuregzta (mezginys, retas a u d i n y s)“, K. Būgos pavartotas štai kaip: *Ką mūsų žmogelis gali suprasti, pavyzdžiui, kad ir iš šitokio žodžių rezginio*.¹⁰⁰

Kalbamąja metafora remiasi ir ją plėtoja Vlodo Braziūno sukurtas iškalbingas senosios mitinės poetinės

tradicijos įvaizdis („Mitologijos pabaiga“): *...trobos kertėj liežuvis aukso drobę / baikščiom metaforomis siuvo, lopė...*¹⁰¹ „Aukso drobė“ čia savaime mena ir „dainų skrynioje“ saugomą lobį.

§45. Svajonių posmai

Literatūrologams „kalbos audimo“ metafora įprasta ir savaime suprantama. Antai V. Zaborskaitė bent du sykį ją pasitelkia kalbėdama apie Maironį: „Maironis ne betarpiško įspūdžio poetas. Eilėraščių gyvama u d i n y visados tvyro stamantri loginė ašis“; toliau, išskirdama poeto kūryboje du sluoksnius, literatūrologė sako, jog antrasis „sluoksnius pasireiškia tikrovės realijų bei santykių – vaizdų sferos – svoriu ir pobūdžiu k ū r i n i o a u d i n y j e“¹⁰². Panašiai Brigita Speičytė knygos apie Maironį pradžioje apsibrėžia: „Nesiimant visuminių Maironio studijų, jo p o e z i j o s a u d i n y j e bus sekama g i j a, jungianti senąją ir naująją lietuvių literatūrą“¹⁰³.

„Kalbos audimo“ metafora į mūsų tradiciją taip įaugusi, kad mes jos nė nebepastebime, nors ji smelkte smelkia visą kalbos sampratą ir tapo pagrindu daugybei kalbotyros terminų. Štai žodžio dgs. *skiemėnys* pirminė reikšmė yra „audžiant prasiskleidžiantys metmenų pluošteliai“, „tarapas tarp prasiskyrusių metmenų audžiant“, „dvi skalos, išvertos per metmenis tarp nyčių ir veleno“; panašiai vns.: *Skiemuo – kur gijos pro giją susimeta audžiant, kur dvi skali par audeklą, kur p o s m u s renka* (iš A. Juškos žodyno); o dabar *skiemuo* – tai „garsas ar garsų junginys, ištariamas vienu iškvepiamo oro stūmiu“.¹⁰⁴ Ką tik paminėtas *posmas* – irgi pirmiausia „tam tikras siūlų kiekis, pluoštas (metant, lenkiant siūlus, audžiant audeklą)“ ir tik paskui „dainos, eilėraščio punktelis, strofa“; atitinkamai veiksmazodis *posmuoti* pirmiausia reiškė „skirstyti, dėlioti posmais“, pavyzdžiui: *Ana gijas posmuoja, t. y. s k a i t o p o s m u s* (iš A. Juškos žodyno), ir tik paskui – „kurti eiles, eiliuoti“, „dainuoti tam tikrą posmą, dainą“, apskritai „šnekėti, pasakoti, postringauti“, kaip ir *pōsmelėti*¹⁰⁵.

Maironis tai labai aiškiai suvokė ir nesyk pabrėžė, kaip antai eilėraščio „Medvėgalio kalnas“ trečiajame posme (antrojoje jo dalyje):

95. ДлПРН: 159.

96. Сержпутоўскі 1999: 184.

97. Onians 2000: 368; žr. FrGEW II: 687–688.

98. Фасмер III: 112.

99. LKŽ XI: 374.

100. LKŽ XI: 373, 374, 501–503.

101. Braziūnas 1998: 40.

102. Zaborskaitė 1968: 176, 450–451.

103. Speičytė 2012: 11.

104. LKŽ XII: 872; žr. Glemžaitė 1959: 295, 298, pav. 28.

105. LKŽ X: 455–458.

*Bet, nelaimei, ir senelių
vis kaskart mažėja,
Ir jų atmintis sukrypus
kaip sena a u d ė j a
P o s m q ne vieną praleidžia;
Per tai p a d a v i m a i,
Senovės atminimai
užsimiršta. (205)*

Poetas audimui, audiniui prilygina visą sakinę tradiciją, pačią *tra-diciją* kaip tokią, sudarytą iš *pa-davi-my*, kurie tolydžio praranda savo nepakartojamą raštą, savo turinį, kai nusilpsta ir sukrypstą jos „audėjų“ atmintis. Nes seni audiniai susidėvi ir išblunka, o tradicijos audinys turi būti audžiamas be paliovos, iš kartos į kartą, tik tuomet ji yra pajėgi tinkamai „aprengti“ gyvą sielą, įsupti ją į saugantį nuo beprasmybės speigo šiltą drabužį ir kartu suteikti jai pasaulyje deramą išraišką bei orumą, taurumą. Todėl tikras „audėjas“ audžia ne vien žodžius – tradicinių žodžių (formos) apmatų jis nuolat ataudžia savo gyvos sielos (turinio) gijomis:

*A u d ž i a u nurimęs aukso s v a j o n e s
Aušros spinduliais, –*

Prisipažįsta poetas eilėraščio „Vakaras“ ketvirtojo posmo pradžioje (185).

NUORODOS:

- AufHR I–II = Th. Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I–II. Berlin, 1955.
Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Vilnius: LLTI, 1998.
BDS = Krišjāna Barona Dainu skapis: <<http://www.dainuskapis.lv>>.
Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 2005.
Braziūnas 1998 = Vladas Braziūnas. *Užkalinėti*. Vilnius: Vaga, 1998.
BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2001.
BsOD I = *Ožkabalių dainos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius: LLTI, 1998.
Daukantas I = Simonas Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.
DkŽT II = Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, II: *Pasakos, patarlės, mįslės*. Parengė K. Aleksynas, K. Grigas, L. Sauka. Vilnius, 1984.
Donelaitis 1994 = Kristijonas Donelaitis. *Metai ir pasakėčios*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (abridged edition). London: Papermac, 1994.
FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg, 1970.
FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965 (puslapių numeracija ištisinė).
Galaunė 1930 = Paulius Galaunė. *Lietuvių liaudies menas, jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas, 1930 (Vilnius: Mokslo, 1988).
Glemžaitė 1959 = M. Glemžaitė. Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a.–XX a. pradžioje. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, II. Vilnius, 1959.

- Gonda 1984 = Jan Gonda. *The Vision of the Vedic Poets*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1984.
Homeras 1964 = Homeras. *Odiseja*. Vertė Jeronimas Ralys. Vilnius, 1964.
JŠSD I–II = *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, I–II. Vilnius, 1955.
Karaliūnas 1987 = Simas Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. Vilnius: Mokslo, 1987.
Kensminienė 2006 = Aelita Kensminienė. *Lino kančios* motyvai lietuvių mįslėse ir kituose tautosakos žanruose. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXII. Vilnius: LLTI, 2006.
LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Vilnius, 2003.
LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
LLD XX = *Lietuvių liaudies dainynas*, XX: *Kalendorinių apeigų dainos*, I: *Advento–Kalėdų dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Vilnius: LLTI, 2007.
LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996.
LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius, 1968.
LVKŽ = Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
Marcinkevičius 1979 = Justinas Marcinkevičius. *Skrendančios pušys*. Vilnius: Vaga, 1979.
MhKEWA I–III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–III. Heidelberg, 1956–1976.
Monier-Williams 1899 = Monier Monier-Williams. *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages* by Sir. Monier Monier-Williams. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
MŠ = *Mimiro šaltinis: Senųjų islandų tekstų antologija*. Sudarytoja ir vertėja dr. Rasa Ruseckienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.
Novikovas 2000 = Jurijus Novikovas. Lietuvos rusų paremijos (Nauji J. Kolesnikovo užrašymai). Iš: *Tautosakos darbai*, XIII (XX). Vilnius: LLTI, 2000.
Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.
PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.
Platonas 1996 = Platonas. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parašė Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1996.
PU = *The Principal Upanisads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
Putinas 1982 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Lyrika*. Vilnius: Vaga, 1982.
Račiūnaitė-Vyčiniene 2000 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. *Šutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
Račiūnaitė-Vyčiniene 2004 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 4.
Razauskas 2013a = Dainius Razauskas. Maironis ir senoji tradicija. Iš: *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 2.
Razauskas 2103b = Dainius Razauskas. Dieviškoji daina. Iš: *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 3.
Razauskas 2013c = Dainius Razauskas. Maironio mįslė. Iš: *Literatūra*, 2013, Nr. 55(1).
Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius, 1990.

- Sauka 1970 = Donatas Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius, 1970.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografinės rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- SLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
- Speičytė 2012 = Brigita Speičytė. *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*. Vilnius: LLTI, 2012.
- Stanevičius 1967 = Simonas Stanevičius. *Raštai*. Vilnius, 1967.
- Šlekonytė 2005 = Jūratė Šlekonytė. Apie pasakų sekimo ypatumus. Iš: *Tautosakos darbai*, XXII (XXIX). Vilnius: LLTI, 2005.
- Urbutis 1981 = Vincas Urbutis. *Baltų etimologijos etiudai*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- Ūsaitytė 2013 = Jurgita Ūsaitytė. Keturkalbė latvių dainų rinktinė, arba *Dainų spintos pragmatiskumas ir magija*. *Tautosakos darbai*, XLV. Vilnius: LLTI, 2013.
- Walde, Hofmann I = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. Heidelberg, 1938.
- Valentas 1997 = Skirmantas Valentas. *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Watkins 1995 = Calvert Watkins. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Vėlius 1983 = Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasauležiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- Vergilijus 1971 = Vergilijus. *Bukolikos; Georgikos*. Vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1971.
- West 2007 = M. L. West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press, 2007.
- Višinskaitė 2007 = A. Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2007.
- Vyšniauskaitė 1995 = Angelė Vyšniauskaitė. *Gražus kraštas, gražūs žmonės*. Iš: *Dievenišės*. Sudarė Venantas Mačiekus. Vilnius: Mintis, 1995.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden, 1962.
- Zaborskaitė 1968 = Vanda Zaborskaitė. *Maironis*. Vilnius, 1968.
- Zinkevičius 1966 = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius, 1966.
- Zinkevičius 2008 = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- ВПИ = *Высек пламя Илмаринен: Антология финского фольклора*. Составление, вступительная статья, комментарии Э. Г. Рахимовой. Москва: Прогресс, 2000.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси, 1984.
- Гринцер 1991 = Н. П. Гринцер. «Протопозтика» – становление античного научного мышления. Ис: *Балканские чтения, I: Балканские древности*. Москва, 1991.
- Гринцер 1998 = Павел Александрович Гринцер. *Тайный язык «Ригведы»*. Москва: РГГУ, 1998.
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва, 1958 (puslapių numeracija ištisinė).
- ДлПРН = *Пословицы русского народа*. Сборник В. И. Даля. Москва: Русский язык, 2004.
- ДлТС I–IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва, 1981.
- Елизаренкова 1993 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Язык и стиль ведийских риши*. Москва, 1993.
- Елизаренкова, Топоров 1979 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова, Владимир Николаевич Топоров. Древнеиндийская поэтика и ее индоевропейские истоки. Ис: *Литература и культура древней и средневековой Индии*. Москва, 1979.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Калыгин 1986 = Виктор Павлович Калыгин. *Язык древнейшей ирландской поэзии*. Москва, 1986.
- Кинжалов 1990 = Р. В. Кинжалов. Символика «плексиса» в мифе, обряде, изобразительном искусстве древности и в современном фольклоре. Ис: *Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры*. Ленинград: Наука, 1990.
- Плотникова 1996 = А. А. Плотникова. Слав. *viti в этнокультурном контексте. Ис: *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик, 1996.
- Порциг 2003 = Вальтер Порциг. *Членение индоевропейской языковой области*. Москва, 2003.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1989.
- Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1995.
- Ригведа 1999 = *Ригведа: Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1999.
- Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998.
- Сержпутоўскі 1999 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Казкі і адпавяданні беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1999.
- Сержпутоўскі 2000 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Казкі і анавяданні беларусаў Слуцкага павета*. Мінск: Універсітэцкае, 2000.
- Топоров 1973 = Владимир Николаевич Топоров. О двух праславянских терминах из области древнего права в связи с индоевропейскими соответствиями: 1. Праславянское *vervъ и его продолжения. Ис: *Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков*. Москва, 1973.
- Фасмер III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, III. Санкт-Петербург, 1996.
- ЭССЯ I = *Этимологический словарь славянских языков*. Под редакцией О. Н. Трубачева, I. Москва: Наука, 1974.

Spun and woven songs and speech Maironis — bard of ancient tradition, §42–45

Dainius RAZAUSKAS

The object of the article — the lyricism of the Lithuanian poetic patriarch, Maironis, who has been discussed in more than a few of the author's articles. The goal — to show the deep ties with ancient Lithuanian, and even deeper, Indo-European tradition (poetics, folklore, mythology, religion). This time, singing metaphors are discussed, based on terms from spinning and weaving technologies. The article is made up of 4 unpublished book chapters (paragraphs) — §42–45 — which discuss songs and (poetic) language being “braided”, “spun”, “woven”; “silver” and “gold” songs (a metaphor of sound-light) and, finally, some Lithuanian terms in poetics (such as *posmas*-strophe and *skiemuo*-syllable, etc.) which are also based on certain terms from weaving technology. All such metaphors, clearly visible in the poetry of Maironis, with their roots reach ancient Indo-European poetics, which are reliably evidenced in ancient Greek, Celtic, Germanic, Slavic and other sources.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: Liaudies.kultura@ilkc.lt

Gauta 2015-01-20, įteikta spaudai 2015-04-22

Sutartinių giedojimo tradicija postmodernioje visuomenėje: perėmimas, perdavimas ir raiška

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Straipsnio objektas – sutartinių giedojimo tradicija postmodernioje visuomenėje. Remiantis empirinių, fenomenologinių tyrimų ir sisteminės analizės metodais, atskleidžiama, kad sutartinės išsaugojo sakraliems kūriniams būdingus bruožus: kanonizuotą giedojimo būdą, priešpriešą „sakralu–profaniška“ erdvėje bei laike ir kt. O tai sudaro prielaidas ir šiandieninėje gyvoje sutartinių tradicijoje išlaikyti pirminę jų giedojimo, kaip santykio su dvasine tikrove, sampratą. Sutarčinės giedojimas įprasminamas ne kaip eilinis esamo kūrinio atlikimas (pasirodymas, koncertas), o kaip ypatingas, atlikėjų ir klausytojų įtraukiantis ritualinis veiksmas. Giedant sutartinę atkuriamas ir sukuriama ne tik muzikinė dermė, bet – jos pagrindu – ir atitinkama dvasinė būseną: darna, sutarimas.

Prasminiai žodžiai: sutartinė, giedojimas, darna, sutarimas, santarvė, dvasingumas.

Ižanga

Apie dvasingumą (suprantant jį plačiausia prasme, kaip ang. *spirituality*) sutartinių giedojimo tradicijoje kalbėsiu remdamasi savo ilgamete jų atlikimo ir tyrinėjimo praktika. Giedoti sutartines pradėjau jau 1981 m., tuometinės M. K. Čiurlionio vidurinės meno mokyklos folkloro ansamblyje subūrusi sutartinių giedotojų grupę¹. Iš pradžių visoms „čiurlioniukų“ grupės giedoto-

joms labiau rūpėjo išbandyti įvairius naujus – rekonstruotus giedojimo būdus, perprasti sutartinių muzikinės intonacijos dėsningumus, pajusti sekundinių sąskambių grožį. Ilgainiui man labiau ėmė rūpėti pati sutartinių dvasia, archajiško jų intonavimo būdo paskirtis ir prasmė. Ilgainiui tai lėmė ir šiek tiek kitokią grupės sudėtį². Grupė pasivadino „Trys keturiose“. Ilgametė ir įvairiapusė „Trys keturiose“ koncertinė veikla ne tik folkloro, bet ir alternatyviosios šiuolaikinės muzikos festivaliuose³ pamažu atskleidė naują sutartinių sampratą, padėjo suvokti įvairias jų įprasminimo nūdienos kultūroje galimybes.

Savotiška sutartinių tradicijos perdavimo laboratorija man buvo daugiau kaip 20 metų Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje vedamas praktinis kursas „Sutar-

vinilinę plokštelę „Sutarčinės“ (įgiedojo A. Bareikytė, A. Navasaitytė, I. Karbauskaitė ir D. Račiūnaitė). Tiesa, pirmąjį krikštą gavau dar prieš tai, giedodama su VU folkloro ansamblio giedotojomis, jo vadovės Laimos Burkšaitienės paprašyta pavaduoti vieną iš sergančių grupės narių.

2. Prie senbuvų A. Bareikytės, I. Karbauskaitės ir D. Račiūnaitės vietoj A. Žičkienės prisidėjo kitos buvusios „čiurlioniukės“ – Gabrielė Širkaitė ir Daina Norvaišytė. Su šios sudėties grupe 1998 m. įrašyta garso kasetė, išleistas CD „Lietuvių tradicinė muzika: Sutarčinės“ (1999).
3. *MärzMusik* 2003 m. Berlyne, *Festival 4020 (mehr als musik) minimal::maximal* 2008 m. Lince (Austrija), *The BALTIC festival* 2010 m. Briugėje (Belgija), *Glatt & Verkehrt* 2011 m. Kremse (Austrija), „Jauna muzika“, „Gaida“ 2011 m. Vilniuje, *Klangkosmos* 2012 m. įvairiuose Vokietijos, Olandijos ir Belgijos miestuose, *Free culture: Gdansk–Vilnius* 2012 ir 2013 m. Gdanske ir Vilniuje ir kt. Įvairūs projektai: „E-Sutarčinės Party“ su kompozitoriais Linu Paulauskiu ir Linu Rimša, 2003 m.; *Waft* su alternatyvios muzikos grupe *Fusedmarc* 2010 m.; *Free culture* su Lenkijos džiaz muzikantais, 2012 ir 201 m. Kompozitorių kūriniai, parašyti grupei „Trys keturiose“ ir kitiems atlikėjams: Algirdo Martinaičio *Bienenmensch* (su ansambliu „Gaida“); Ryčio Mažulio *Non in commotione* (su „Gaida“, 2008 m.), „*Flux(s)*utartinės“ su violončelininku, kompozitoriumi Antonu Lukoszevicze, 2010; Remigijaus Merkelio *Genus* (su „Gaida“, 2011 m.); Mindaugo Urbaičio „*Go sutartines go!*“ (su „Gaida“, 2011 m.) ir kt.

1. Bestudijuojant sutartines teoriškai, parūpo išbandyti visokius iki tol negirdėtus giedojimo būdus. Pirmosios „čiurlioniukų“ sutartinių giedotojos buvo Austė Bareikytė (dabar etnomuzikologė dr. Austė Nakienė), Eglė Burkšaitytė (liaudies dainų atlikėja), Aušra Navasaitytė (etnomuzikologė dr. Aušra Žičkienė), Ingrida Karbauskaitė (drabužių dizainerė) ir Audronė Vaškevičiūtė (etnomuzikologė, folkloro ansamblių vadovė Audronė Vakariniene). Susigiedojusios 1985 m. su „čiurlioniukėmis“ išleidome mažytę

minių giedojimas“, taip pat daugiau nei 10 metų Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejuje Vilkiuje vykstantys sutartinių giedojimo kursai, prieš kelerius metus prasidėjusios kasmetės sutartinių giedojimo stovyklos Ukmergės, Švenčionių rajonuose ir kitur. Naujų minčių sukėlė ir visiškai nauja (2014 m.) patirtis giedant sutartines su užsienio (Vokietijos, Japonijos, Latvijos) studentais, studijuojančiais Vilniaus universitete pagal ERASMUS programą. Na, o daugelį metų giedant sutartines per įvairias šventes (pavyzdžiui, Rasas), tiek mažame ratelyje, tiek įsiliejant į bendrą giedojimą dideliame būryje, be abejo, susikaupė ir dar kitokia – šventinio bendruomeninio giedojimo – patirtis.

Prieš aptardama sutartinių tradicijos perdavimo patirtį, pirmiausia norėčiau trumpai pasidalyti kai kuriomis teorinėmis įžvalgomis. Jos, manyčiau, turėtų padėti šiuolaikiniam žmogui suvokti sutartinių dvasinės galios esmę, atskleisti numanomas stipraus jų poveikio giedotojams ir klausytojams priežastis. Tai ir turėsiu omeny, kalbėdama apie sutartinių tradicijos dvasinį dėmenį, apie dvasingumo reikšmę išlaikant ir plėtojant sutartinių tradiciją mūsų dienomis.

Dvasingumas paprastai siejamas su religija ar net tapatinamas su religingumu. Tačiau jis suprastinas daug plačiau ir jokių būdu nepriskirtinas kokiai nors religinei konfesijai. Veikia jis reikštų pirmąją religinę būseną, religinį išgyvenimą ar patyrimą, į kurį šaknimis remiasi visos religijos, tačiau jo niekuomet neapima ir neišsemia. Matyt, nereikėtų abejoti, kad ir sutartinių tradicijos šaknis siekia kosmologinę epochą, kurios žmogus apibūdinamas kaip *homo religiosus*. Tad ir anuometis giedojimas, instrumentinis muzikavimas ir šokis iš esmės buvo ritualinis ir dvasiškas, persmelktas senosios dvasinės pasaulėjautos ir pasaulėvokos.

Giesmės ir giedojimo samprata

Kaip žinoma, sutartinės liaudyje vadintos ne dainomis, o giesmėmis. Būtent taip, atsižvelgdami į kai muose vartotą pavadinimą, sutartines vadino ir pirmieji jų užrašytojai XX a. pradžioje – kanauninkas Adolfas Sabaliauskas, suomių tautosakininkas prof. Aukustas Robertas Niemis, vėliau – Stasys Paliulis ir kiti, norėdami jas atskirti nuo naujesnių (ištisinių) dainų: „Yra kita lietuvių dainų rūšis, kurios vadinamos giesmėmis. Nėra tai, kaip kas manytų, dvasiškos giesmės, bet svietiškos. Ir jas, kaip tie seni giesmininkai kalba, ne dainuoja, bet gieda. Ir jie jau neapsiriks: dainos nepavardės giesme, o

giesmės – daina, – toks tarp jų skirtumas“ (Sabaliauskas 1911: 7). Lietuvių kalboje žodis *giesmė* reiškia ir paukščių giedojimą, ir sutartinių, ir bažnytinių kūrinių atlikimą, šiuo pavadinimu ne tik išreiškiant vienodą žmonių pagarbą visiems minėtiems reiškiniams, bet ir atskleidžiant nepaprastą, sakralią jų prigimtį. Čia norėtųsi kiek plačiau pakomentuoti žodžio *sakralus* prasmę. Pastaruoju metu jis suvokiamas kaip „susijęs su religijos šventenybėmis“, taigi bažnyčios sfera. Štai ir kalbant apie sakralią vietą, pirmiausia prieš akis iškyla šventykla arba vienuolynas. Tačiau sakralumą žmogus gali patirti ne tik šventykloje ar asketiškoje koplytėlėje, primenančioje vienuolio celę, bet ir giraitėje, miškelyje, kuriame tvyro ramybė, arba senelių troboje, kurion po jų mirties įžengia pirmą kartą (Šeputytė-Vaitulevičienė 2009). Pirminis šio žodžio prasmų laukas daug platesnis – lo. *sacer, sacra, sacrum* ‘šventas, (pa)šventintas; skirtas dievybei; magiškas, paslaptingas’. Taigi *sacrum* – visa, kas ne kasdieniška, ne buitishka (*profanum*), bet šventa.⁴

Nepamirškime, kad giedamas ir himnas – iškilminga giesmė. Nors žodžio *himnas* etimologija vis dar nėra galutinai išaiškinta⁵, Antikoje jis buvo siejamas su veiksmazodžiu *hyphainō* ‘austi’ ir suprantamas kaip „išausta“ giesmė (bet kokį rečitavimą metaforiškai suvokiant kaip audimą, žodžių jungimą į kalbos audinį⁶). Beje, ir mūsų giesmės – sutartinės tiesiog prašyte prašosi sugretinimo su audimu. Sutartinių pagrindinio

4. Beje, „šventu kaulu“ (lo. *os sacrum*) vadinamas žmogaus kryžkaulis – kaulas, susidaręs susiliejęs penkiems (kartais keturiems ar šešiams) kryžkaulio slanksteliams (lot. *vertebrae sacrales*). Manoma, kad pavadinimas kilęs iš gyvūnų kaulų, kurie dažniausiai būdavo aukojami; plg. aukojimo apeigose naudojamų kaulų graikišką pavadinimą *hieron osteon*, pažodžiui „šventi kaulai“ (RWMA). Kryžkaulis – tai žmogaus stuburo apatinė dalis, jo pagrindas. Nukrypimas į anatomiją čia galėtų pasirodyti kiek netikėtas, jei ne visiems žinomas frazeologizmas *turėti tvirtą stuburą*, reiškiantis „tvirtą žmogaus vidų, valią, t. y. dvasinį stuburą“, kitaip tariant, dvasios stiprybę. Atkreiptinas dėmesys, kad žmogaus kryžkaulio slanksteliai galutinai susijungia į vieną kaulą tik apie 25-uosius gyvenimo metus. Vadinasi, maždaug tokia amžiuje žmogus jau gali „turėti tvirtą stuburą“ – o kartu ir stiprų dvasinį kamieną.
5. Iš graikų *hymnos* ‘daina arba odė dievams ar herojams šlovinti’; Septuagintoje atitinka įvairius hebrajų kalbos žodžius bendra reikšme ‘Dievą šlovinanti daina’; gali būti iš *hymenaios* ‘vestuvinės dainos’, santuokos dievo *Hymen*, arba iš ide. šaknies **sam-* ‘dainuoti’ (vediniai: hetitų *išhamai* ‘dainuoja’, sanskrito *saman-* ‘himnas, daina’). Remiantis C. Watkinsu: prieiga per internetą: <http://www.etymonline.com/index.php?term=hymn> [Žiūrėta 2014 m. gegužės 20 d.].
6. Audimo terminologija dažna ir „Rigvedoje“, kur pats himnų, šventųjų giesmių kūrimas prilyginamas audimui. Atnašaujant himnas laikytas viena iš pagrindinių priemonių dievybei paveikti, todėl jis turėjo būti sukurtas itin meistriškai: vedų poetai „audė“ jį kaip brangų audeklą.

teksto giedojimas vadinamas *rinkimu* (tai tradicinis, pačių giedotojų vartotas terminas) ir atitinka audimo terminologiją. Antai *rinkinys* – tai ir ‘viena iš sutartinių partijų (prasminis tekstas)’: *Rinkinį kaip išmislyjį ir rink*, ir ‘raštuotas audeklas, marginys’: *Ji gražių rinkinių beturinti* (DLKŽ: 660) ar ‘audinio rašto rinkimo įtaisyimas’ ir ‘audimo raštas’: *Rinkiniais išmarginti aukštaičių sijonai yra būdingiausi, puošniausi* (LKŽ XI: 648). Tradicinėje sampratoje rinkimas asocijuojasi su raštų rinkimu – t. y. *rinktinių audinių*, juostų ir kt. (Vandytė 1989: 15–22; Tumėnas 2002) arba tiesiog *rinkinių* technologija. Apie tai, aptardama sutartines, jau ne kartą esu rašiusi (R-V 2000; 2001; 2004 ir kt.).

Svarbu tai, kad, senovės žmonių supratimu, giesmė ryškiai skiriasi nuo dainos, kuri gali būti dainuojama bet kada ir bet kur. O giesmė – santykio su antgamtiškuoju, arba dieviškuoju, pasauliu priemonė ar būdas. Tik giedant (tam tikra melodija, ritmu ir ypatingu balsu rečituojant at-rinktus⁷ žodžius) galima kreiptis į dievų, tikintis jų palaiminimo ir pagalbos.

Paukščių giesmės

Nepaprastu laikytas ir paukščių giedojimas. Ir tai nenuostabu: juk paukščiai – tarpininkai tarp dangaus ir žemės, tarp dievų ir žmonių. Paukščių balsams nuo seno teikta ypatinga reikšmė pranašaujant. Tautosakoje tuo ypač pasižymi gegutė. Netgi įprastas gaidžio giedojimas skelbė nakties, tamsos laiko pabaigą ir artėjančią dieną, auštantį šviesos laiką, todėl *gaidys*, nuo *giedojimo* ir vardą gavęs, buvo šviesos pranašas. Nors galima ir kitaip *užgiedoti* – ‘giedojimu ką nors spėti, skelbti’, pavyzdžiui: *Gaidžiai giedojo ir išgiedojo lietų* (Ėriškiai) (LKŽe). Apskritai: „Paukščiai savo čiulbėjimu sveikina patekančią saulę ir pirmieji skuba įpinti savo dainos grožį į atbudusį po nakties pasaulį. Geriausi solistai čia yra lakštingalos ir vyturiai. Vieni naktimis, o kiti dienomis pasikeisdami erdvėje savo giesmę gieda. Poetas Šelis (Shelley) vyturio giesmę vadina „melodijų lietumi, kuriame atsispindi gražiausi žmonių jausmai; tai kristalinio tyrumo himnas, švelnesnis už muziką. Poetas pavydi tam vyturėliui, negalėdamas taip kaip jis dainuoti“ (Grauslys 1956).

7. Prisiminkime, kad giedotoja, keičianti (kurianti, „renkanti“) sutartinės tekstą, vadinta *rinkėja*. Šio pavadinimo prasmė artima latvių dainavedės pavadinimui *sijātāja* ‘sijotoja’, iš la. *sijāt* ‘sijoti’, o sijoti – tai atitinkamu būdu atrinkti. Beje, *rinkti* irgi turi reikšmę ‘tikrinti rūšiuojant, atmetant netinkamus; iš daugelio skirtis tinkamą’ (LKŽ XI: 652).

Sutartinių giedojimą galima palyginti su paukščių giedojimu. Atlikti tyrimai parodė, kad sutartinių giedojimo apibūdinimai „kaip gulbė tūtuoja“, „kaip gervės gargsi“ ir panašūs nėra vien poetinės alegorijos. Pastebėtas tiesioginis garsinis sutartinių ryšys su paukščių balsais – gulbių, gervių, taip pat ančių, vištų, kultupio, tutlio ir kitų.⁸

Patyrinėjus, pavyzdžiui, gulbės giesmininkės (*Cygnus Cygnus*) giedojimo įrašus, galima teigti, kad jos balsą ir savitą sutartinių artikuliaciją vienija ne tik trimitinės melodijos intonacijos, bet ir gana stipri, akcentuota vieno ir to paties garso arba kelių skirtingų garsų ataka. Sutartinių ir gulbės giedojimo bendrumą pabrėžia ir liaudies terminas *tūtavimas*, lietuvių polifoninės muzikos tradicijoje žymintis ir sutartinių giedojimą, trimtavimą ragais, daudytėmis (mediniais trimtais), skudučiais.⁹

Visoje lietuvių muzikinio folkloro apsuptyje sutartinės, mano galva, bene geriausiai įprasmina simbolišką virsmą iš gamtos į kultūrą, kuris atskleidžiamas per giedojimą. Priešpriešą paukščio giesmė vs. sutartinė būtų galima sugretinti su Klodo Levi-Stroso (Claude Lévi-Strauss) atkleista turtinga semantine priešprieša žalia vs. virta (Lévi-Strauss 1975) arba nuoga vs. aprengta. Lietuvių mitologijoje Algirdas Julius Greimas šiuo atžvilgiu atkreipė dėmesį į kaukus, su kuriais ryšys užmezgamas pasiuvant jiems drabužėlius. Perėjimas iš gamtinio stovio į kultūrinį, anot Greimo, „vyksta semantinės kategorijos nuoga vs. aprengta pagalba. Tai ne tik prijaukinimas, bet greičiau tikras kauko sužmoginimas“ (Greimas 1990: 45–46). Panašiai gamtai priklausanči paukščių giesmė, įvilktą į atitinkamą žmogišką muzikinį rūbą (garsų aukščio ir ritmo koordinavimo sistemą), tampa žmonių giesme, sutartine, priklausančia kultūrai.

Sutartinės, kaip sudėtinis senosios tradicijos apeigų dėmuo, kadaise, be abejonės, atstovavo sakraliajai priešpriešos *sacrum* / *profanum* pusei. Vis dėlto ilgai niui jos prarado tiesioginį ryšį su apeigomis, tapo, anot dainininkų, giedamos „bet kada“ ir „bet kur“. Pastebimi tam tikri pokyčiai ir sutartinių estetiniame vertinime.

XX a. pradžioje ryškiai pasikeitusi muzikinė estetika (bendras polinkis į romansą, sparčiai plintančios autorinės kilmės dainos, liaudies dainų harmonizavimas chorams, beįsigalintis „gražus“ – nugludintas, nerėksmingas – dainavimas ir pan.) nulėmė kitokį požiūrį ir į

8. Plačiau žr. R-V 2001; 2010; 2012(a); Žarskienė 2001a; 2001b ir kt.

9. Plačiau žr. R-V 2001; 2010.

sutartinės, beje, ne tik nuo tradicijos nutolusių miestiečių, bet ir pačių kaimo žmonių. Kaip rodo dainininkų pasakojimai, šių senoviškų giesmių giedojimas aplinkiniams vis mažiau bekėlė estetinio pasigėrėjimo, o pačios sutartinių giedotojos net pradėtos išjuokti: *Kai pašidydavo, kad kaip vištos kudakuoja, tai iš vieno [unisonu, ne polifoniškai] giedodavo*, – pasakojo 1841 m. gimusi giedotoja Elzbieta Janavičienė. Kita giedotoja, Elzbieta Bratėnaitė, g. 1852 m., padainavo sutartinę-parodiją, išjuokiančią giedotojų „kudakavimą“ (Paliulis 1984: 93), paaiškindama, kad *taip dainuodavo zenkiai [bernai], pasijuokdami iš mergų, sutartinės giedančių* (Paliulis 1959: 413):

1 pav. „Čia tavo, čia mano“: sutartinės giedojimo parodija (Paliulis 1959: Nr. 323)

Beje, pirmąją sutartinių parodiją, kurioje kalbamasi su višta, jau 1919 m. Pušaloto apylinkėse užrašė Adolfas Sabaliauskas (LTR 587/25):

*Pirs turs, ruduoke,
Juodoji vištoke,
Nežiūrėk juoduma,
Bile būt diduma,
Jei čiūto čiūto,
Bile būt diduma.*

Kai kuriose sutartinėse („Vištela karkė“: SIS: Nr. 621) atsiranda vištos kalbą mėgdžiojančių garsažodžių *kudi kudi, kudi-ka-ka* (kituose šios sutartinės variantuose vietoj jų skamba įprasti refrenai: *tatato, lingo rita* ir pan.¹⁰):

*Vištela karkė,
Žirnelius tarpė.
Kudi kudi, kudi kaka,
Kudi kudi, kudi kaka...*

Dabar sunku pasakyti, ar šis parodijavimas yra sutartinių „nemėgėjų“ kūryba, ar savotiška pačių giedotojų autoironija – pasišaipymas iš savo keistoko klegesio giedant.

Panašų tradicinio refreno pakeitimą į kudakavimą liudija ir kitas atvejis, atspindintis pašaipų požiūrį į sutartinių giedojimą: *Bobos rugius pjaudamos kudakavo: viena boba ar merga dainuoja tik tuos žodžius: „Kas rūtelą pasėjo?“ Kita jai atsako: „Sese rūtų pasėjo“. Trečia sakydavo: „Ku dē ka ka ka!“ (2 k.) [...]. Kartais pritardavo ir ketvirtoji, tik ji be žodžių vis uždavo: Ū-ū-ū-ū... Mums toks dainavimas sukeldavo daug juoka. Tada sakydavom: „Jau mūsų bobos kaip vištelas pradėjo kudakuot!“ (LTR 1948/195). Beveik identišką sutartinę „Kas rūtelą pasėjo“, išmokusi iš savo mamos, pagiedojo M. Urbonienė (Dusetų vls.), tik jos variante vietoj „kudakavimo“ *kude ka ka ka* tebėra tradicinis refrenas *trijo ta ta ta* (LTR 1722/75). Visi tokie pavyzdžiai rodo, kad XX a. pradžioje sutartinių gretinimas su vištų kudakavimu reiškė jau nebe tam tikrus melodikos, artikuliacijos ypatumus, o klausytojams nebegražų, nebesuprantamą, chaotišką giedotojų klegesį.*

Požiūris į sutartinių giedotojas

Keitėsi požiūris ne tik į giedojimą, bet ir į sutartinių giedotojas. Pagal tradicinę sampratą, sutartinių giedotojos – ne paprastos moterys, o laumės ar raganos. Užrašyta keletas sakmių apie laumes – sutartinių giedotojas. Vienoje jų („Laumių sutarytinė“, užr. 1968 m. iš Ksavero Ilgevičiaus, 75 m.) pasakojama, kaip trys laumės, gyvenusios per kelis kilometrus viena nuo kitos, dainavusios sutartinę (Dubingiai 1971: 343). Kitas pasakojimas – apie trijų laumių (raganų?) giedojimą (užrašytas palyginti visai neseniai, 1996 m., pateikėjos Elenos Maciulevičienės-Grigėlevičiūtės (gimusios ir tebegyvenančios Žydovainių k., Molėtų r.¹¹) bobutė pasakojusi, kad *anos buvo teip susdėję dainuot, kad labai gražiai išeidava, vakari, kaip saula laidžiasi*:

Pirma: *Biala gendz byla* „Buvo balta žąsis“ (2 k.)

Antra: *Červony nogi miala* „Turėjo raudonas kojas“ (2 k.)

Trečia: *Po blote chodzila* „Vaikščiojo po pelkę“ (2 k.)

Sutartinių atidavimas į laumių rankas rodytų, kad giedotojos kadaise galėjo būti svarbių apeigų dalyvės, galbūt jų vadovės, išmanytojos (prisiminkime liaudiš-

10. SIS: Nr. 191, 192, 193, 194, 195 ir kt.

11. Beje, kaimo apylinkėse esama net kelių mitologinių objektų: trys kalnai – Raganų (arba Pasiekos), Vaidulių (čia dar ir dabar *Perkūnas trankosi*), Paužuolių; tarp jų – Baltramiejaus balos, Paliedės upelis (prie jo – Dievo akmuo); netoliese – Raganauciškė (duomenis suteikė Rita Balkutė).

kus pagrindinės giedotojos pavadinimus: *rinkėja, sakytoja, rokuotoja, sumisliautoja, vadovė* ir kt., daugiau žr. R-V 2004).

Galima kalbėti ne tik apie nepaprastą sutartinių giedotojų statusą, bet ir pačių giesmių išskirtinumą – jos priskiriamos mitinių būtybių, laumių (pavadinamų tiesiog deivėmis) pasauliui. Šią prielaidą galėtų patvirtinti keletas faktų. Vienas jų – kalbininko Mykolo Miežinio XIX a. užrašytas vienės giesmininkės paliudijimas, kad jų *motinos mokėjusios tokias giesmes, kurias laikiusios slapty, vo dainavusios labai retai ir garbavusios neparmainomus žodžius* (PFO). Giesmių laikymas paslapyje ir draudimas (bijojimas?) keisti žodžius rodo sutartinėms teiktą reikšmę ir sakralumą. Savotišką jų baimę mena ir Mykolo Biržiškos pastabos, kad sutartinės „mūsų gadynės žmonėms kartais atrodo esą slėpiningos [...] ir sako, jos paeiną nuo laumių arba laumaičių, kurias potam žmonės, jau būdami krikščionys, nekitaip vadino kaip raganomis“ (Biržiška 1921: 31).

Taigi matome dvi sutartinių sakralumo puses: teigiamą ir neigiamą. Teigiamoji susijusi su dieviškuoju pradū, šlovinimu, tarsi rytietiškais mantras kartojant įvairius garsažodžius. Nuolatinis garsažodžių kartojimas giedant suteikia sutartinėms ypatingo įtaigumo, įveda į tam tikrą meditacinę būseną. O patys garsažodžiai yra slėpiningi (daugelis nesuprantami, jų prasmės mes iki šiol nežinome). Matyt, šis sutartinių prigimtinis slaptumas (slaptoji sakralumo pusė) lėmė ir M. Biržiškos minėtą baugų žmonių požiūrį į sutartinių giedotojas XX a. pradžioje. Neatsitiktinai sutartinių giedojimas

sietas su raganavimu. O ragana – tai moteris, sugebanti burtais paveikti žmones, gyvą ir negyvą gamtą. Jų reikia saugotis ir šalintis. Taigi slėpiningųjų sutartinių giedotojos ilgainiui ir pačios tampa tabu, nevalingai atsidurdamos kaimo bendruomenės užribyje.

Sutartinių muzikos kodai

Nuo sutartinių giedotojų padėties klausimo pereikiame prie pačios sutartinių muzikos. Verta priminti, kad muzika senosiose civilizacijose vaidino ypatingą vaidmenį. Antai senovės kinai teigė, kad muzikoje slypi „protėvių žinios, žinojimas, užkoduotas skaičių santykiuose“ (Ткаченко 1990: 45). Kinijoje nuo seno buvo žinomi specialūs garsaeiliai, skirti iškilmingai ritualinei muzikai. Tikėtina, kad senieji sutartinių giedotojai kadaise irgi turėjo ir saugojo savą nerašytą poetinių bei muzikinių formulių sistemą, pritaikytą apeiginiam muzikavimui (stipri sutartinių dvasia juntama iki šiolei). Deja, senovės lietuviai apie šią ritualinę muziką nepaliko jokių traktatų, jokios teorinės sistemos, kuria galėtume patikimai remtis. Todėl stipraus sutartinių emocinio ir dvasinio poveikio (kurį giedodamas arba ilgiau pasiklausęs pajunta kiekvienas) priežasčių bandysiu ieškoti pačių sutartinių struktūroje ir jų atlikimo ypatumuose, pasitelkdama savo pačios patyrimą ir intuiciją.

Muzikos harmonizuojanti galia būdinga daugeliui archajinių tradicijų. Anot senovės graikų, kiekvienas muzikos instrumentas, kiekviena dervė ir ritmas turi

„Trys keturiose“ giedotojos pakaitomis gieda keturinę (Birutė Vilkauskienė, Eglė Sereičikienė, Daiva Vyčiniene ir Rima Visackienė). 2003 m. *Jurgitos Treinytės nuotrauka.*

savą *ethos*, t. y. savybę tam tikru būdu nuteikti žmonių psichiką (Шестаков 1967: 23). Kaip rodo Kinijos išminčių patirtis, kai muzika „netinkama“, garsai „išsiderinę“ (nesuderinti, nedarnūs), tada pažeidžiamos žmonių elgesio ir tarpusavio santykių normos, ir valstybei iškyla grėsmė (Ткаченко 1990: 55–69). Konfucijaus ir jo sekėjų mokyme muzika – ne tik visatos, bet ir visuomenės harmonijos pagrindas: ji padeda įsitvirtinti vienybei bei sutarimui tarp tėvo ir sūnaus, valdovo ir pavaldinio, įsiviešpatauja broliška meilė tarp visų tautų (Шестаков 1967: 20–21).

Priešybių darna

Sutartinėse įvairiais atžvilgiais galima pamatyti priešybių derinimą.

Toks, pavyzdžiui, yra pakaitinis dviejų porų arba dviejų grupių giedojimas, tradicijoje vadinamas giedojimu *dviem pulkais* arba *in du pulku* – po 3–6 giedotojas kiekviename. Taip pat archajiškas responsorinis giedojimas¹², žinomas Švenčionių ir Ignalinos krašte.

Sutartinių sandaroje – dviejų dalių simetrija, paprasčiausios formos:

ab/ab: tekstas / refrenas // tekstas / refrenas //
 aa/bb: tekstas / tekstas // refrenas / refrenas //
 ba/ab: refrenas / tekstas // tekstas / refrenas //
 bb/aa: refrenas / refrenas // tekstas / tekstas //

Lygiagrečiai skambant dviem skirtingiems tekstams – siužetiniams ir refreniniams (bitekstualumas).

3 pav. „Kas ti kert', kas ti rumč'“. Padainavo Lūkėnienė ir Januškevičienė, Biržų vlsč., užr. Adolfas Sabaliauskas 1911 m. (SIS: Nr. 1462).

Bimodalinėje, bitoninėje, diafoniškoje dermėje.

Choreografiniame piešinyje: šokant priešpriešiais dviem poromis; vaikščiojant aplink pasėlių (rugių) lauką dviem apylygėmis grupėmis.

12. Nuo lo. *responsum* „atsakymas“, *responso* „atsakau“; tai solisto giedojimas, besikaitaliojantis su refreniniu grupės atliepimu, pavyzdžiui: *Žibinkštelė tekėjo* (solo), / *Tūta rūta, tata* (grupė).

Priešybių derinimą mena pats pavadinimas *sutartinė*, kilęs iš veiksmazodžio *sutarti*. Šia prasme sutartinės – tiesioginė darnos išraiška.

Iš esmės visos sutartinių arealo šiaurinės dalies giesmės (priminsiu, kad sutartinės paplitusios šiaurės rytų Aukštaitijoje) remiasi dviejų tercinių bichordų (pavyzdžiui, c-e ir d-fis) arba bichordo ir trichordo (pavyzdžiui, d-fis ir c-e-g) derinimu sekundos intervalu. Dviejų tercinių bichordų (bichordo ir trichordo) sampyna lemia nuolatinį lygiagrečių sekundų skambesį. Sutartinės giedotojos siekia balsus kuo geriau „sumušti“, „sudaužti“. Balsų „sudaužimo“ muzikinė išraiška ir yra vertikalios sekundos.¹³

4 pav. „Titity tatato“. Padainavo Petras Lapienė, Marė Jakubonienė ir Ona Striūžienė iš Biržų, užr. Zenonas Slaviūnas 1935 m. (SIS: Nr. 484a).

Sutartinių muzikoje galima įžvelgti ne tik sekundinių tercijų bichordų dualizmą, bet ir binarikos¹⁴ narių poliariškumą. Funkciškai abu binarikos nariai yra lygiaverčiai. Binarinių funkcijų poliariškumas sutartinėse galėtų būti sietinas su kosmologinėmis binarinėmis opozicijomis, sudarančiomis žmogaus pasaulėvaizdžio semantinį pamatą.

Binarinį, dvynišką simbolizmą indoeuropiečių kultūrose yra aptarę Viačeslavas Ivanovas (Иванов 1972: 193–205; 1974: 75–138), Donaldas Vordas (Ward 1968), Ugas Bjančis (Bianchi 1987) ir kiti (žr. Lincoln 1987: 199; O'Flaherty 1987: 186; Polome 1987: 523; Reiniche 1987: 374, Tumėnas 2006 ir kt.). Čia galima turėti omeny giliai įprasminatą ir plačiai paplitusį kinų *in* ir *jang* ženklą, simbolizuojantį priešpriešų pusiausvyros principą (Рифтин 1991: 248), taigi būtent priešybių darną. Tradicinės ornamentikos tyrėjų nuomone, dvinariai dekoruoti elementai visų pirma sietini su duali-

13. Apie 30 metų giedodama sutartines patyriau, kad tai nėra mažosios arba didžiosios sekundos, kaip užrašyta gaidose, bet tarpinės (R-V 2003: 137). Objektiviai atskleisti sutartinių psichoakustines ypatybes pavyko bendradarbiaujant su muzikos akustikos specialistu Ryčiu Ambrazevičiumi (R-V 2005b; Ambrazevičius 2005).

14. Šis kompozitoriaus Rimanto Janeliausko neseniai pasiūlytas terminas (Janeliauskas 2001) labai svarbus ir tinkamas sutartinių esmei atskleisti.

ne mitinė simbolika, pabrėžiančia priešybių surišimą, susiejimą, tarpininkavimą, derinimą (Tumėnas 2006: 220). Tokia dualinė simbolika persmelkia ir sutartinių muziką, pagrįstą dviejų skirtingų tercijų – binarinių opozicijų – „surišimu“, tokiu būdu tarp jų nustatant darną, sutarimą.

Kankliuojamos sutartinės

Sutartinių atlikimas paprastai yra grupinis veiksmas, išimtis – sutartinės, skambinamos penkiastygėmis kanklėmis. Jomis groja vienas žmogus (paprastai vyras). Kankliuodamas jis tarsi apibendrina vokaliųjų sutartinių sekundinę vertikalę. Grupinį giedojimą, pagrįstą binarine vokaliųjų partijų priešprieša, kanklininkas konvertuoja į atitinkamus sekundinius kanklių sąskambius.

Pastebėta, kad sutartinės, skambinamos penkiastygėmis kanklėmis, gerokai skiriasi nuo giedamųjų jų versijų: tai lemia pats skambinimo būdas. Nors bendri sutartinės kontūrai išlieka tie patys, atsiranda kai kurios naujos melodinės slinktytys, net pakinta melodijos forma ir pan.

OBELYT GRAŽUOLYT

5 pav. „Obelyt gražuolyt“. 1937 m. įgrojo P. Lapienė, Biržų vlsč. (*Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai. Sudarė A. Nakienė ir R. Žarskienė. Vilnius: LLTI, 2004, Nr. 7).*

6 pav. „Obelyt gražuolyt“. 1935 m. įgiedojo Biržų sutartinių giedotojų grupė: P. Lapienė, M. Jakubonienė ir O. Striūžienė (SIS: Nr. 571a).

Taigi kankliuojama sutartinė – tai individuali, gana laisva giedamosios sutartinės interpretacija. Čia tiktu priminti, kad iki XX a. pirmosios pusės Biržų krašte sutartinių kankliavimas laikytas ypatingo susikaupimo

reikalaujančiu užsiėmimu, savotiška meditacija, o penkiastygės kanklės – tikra dvasinės kontempliacijos priemonė. Skambinta kambaryje, tik sau ir artimiesiems ir tik griežtai nustatytu laiku – temstant.

Sutartinių ciklinis laikas

Į instrumentinių polifoninių kūrinių pabrėžtinai ciklinę formą dar XX a. antroje pusėje yra atkreipęs dėmesį rusų muzikologas Aleksandras Jusfinas. Pasielkęs panašius kitų tautų pavyzdžius, jis konstatavo instrumentinių sutartinių archajiškumą, rituališkumą (Юсфин 1968; 1986). Tokių kūrinių skambėjimas – begalinis, tarsi uždaras ratas.

Nuo instrumentinių šiuo atžvilgiu nesiskiria vokalinės sutartinės, irgi neturinčios struktūrinės pabaigos – jokių baigiamųjų kadencijų, giesmininkės jas užbaigia trumpais ūktelėjimais arba vienu ilgu nuūkimu (*glissando*). Tai pabrėžė ir pačios giedotojos: *Tą patį galima giedoti ir giedoti be galo*¹⁵. Taigi sutartinės struktūrą galima išreikšti rato (apskritimo) simboliu. Liaudyje sutartinės kartais ir vadintos „apskritomis“. Jų muzikos begalinis skambėjimas, matyt, turėjo įtakos ir giedotojų išsidėstymui ratu – apie tai galime spręsti iš pastabų, pavyzdžiui, „viena pradeda, tuoj kita pagauna, iš tos trečia, ir taip eina aplinkui, kiek tik giedotojų yra“ (Paliulis 1959: 410, pastaba prie Nr. 291).

Jokių didesnių atsikvėpimų, kulminacijų, įžangų ar baigiamųjų kadencijų nebuvimas sutartinėse leidžia tiek atlikėjams, tiek klausytojams pasinerti į vientisą būseną, patirti hipnotizuojantį jos poveikį. Tiesa, psichofiziologinis sutartinių muzikos poveikis tiek giedotojams, tiek klausytojams – vis dar netyrinėta sritis, reikalaujanti naujo įdėmaus žvilgsnio.

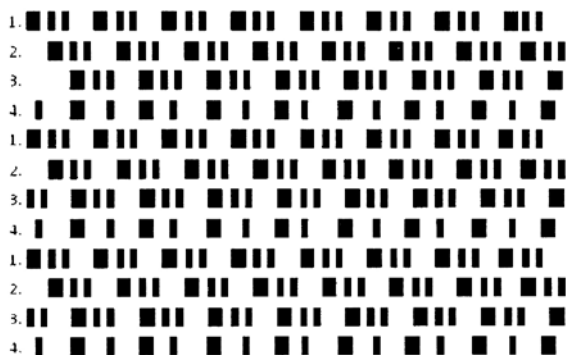
Sutartinių muzikos cikliškumas – tai begalinis kartojimasis atsinaujinant. Šioje muzikinėje sistemoje išryškėja nepabaigiamo giesmės rinkimo, nepaliaujamo kūrinio neužbaigtumo samprata. Sutartinė lyg pripažįstama esanti neužbaigta, o nuolat kuriama giedant. Pasak pačių giesmininkių: *vis taip renki žodžius, gali kiek nori pririnkti* (SIS: Nr. 37). Galbūt tame iš dalies slypi sakralinė sutartinių esmė. Giesmė, kaip ir pasaulis, tikrovė, būtis, iš tikrųjų neturi pabaigos – baigiasi tik konkretus giedojimas.

15. Agota Gričienė, 87 m., Barbora Stimburienė, 88 m., ir Marijona Gričienė, 67 m., Tatkūnų k., Deltuvos vlsč., Ukmergės apskr., užr. 1937 m. Juozas Jurga (SIS: Nr. 1189b).

Minimalizmas

Neatsitiktinai sutartinės ir pavadintos lietuvių preminimalistine arba protominimalistine muzika (Nakas 2004). Kaip ir sutartinių, minimalistinė muzika pasižymi abstraktumu ir nenaratyvumu. Joje, kaip ir sutartinėse, nėra kontrastų ir įvykių. Todėl tiek minimalistinės muzikos, tiek sutartinių klausantis (arba jas giedant, grojant), visiškai ištirpsta laiko jausmas. Neretai minimalistinė muzika vadinama hipnotizuojančia, magiška ir pan. (Kaščiukaitė, Daunoravičienė 2012: 62). Tie patys epitetai tinka ir sutartinėms (R-V 2000; 2005; 2010 ir kt.). Bendrumų esama ir daugiau: pavyzdžiui, sutartinėse, kaip ir postmodernistiniame mene, vertinamas ne originalumas, o kartojimas, ne kūrinys, o pats kūrybos procesas (Gruodytė 2007: 134).

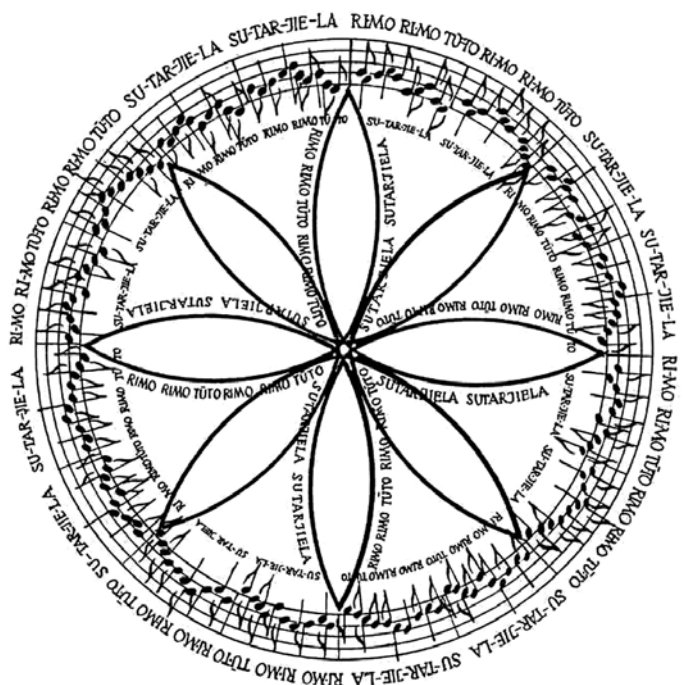
Bene ryškiausiu sutartinių sąlyčio su profesionalių kompozitorių kūryba pavyzdžiu laikytinos Broniaus Kutavičiaus oratorijos („Iš jotvingių akmens“, „Magiškas sanskrito ratas“, „Paskutinės pagonių apeigos“ ir kt.). Jos savaime pasižymi rituališkumu, artimumu folkloro tradicijoms, archajinei muzikinei mąstysenai ir pasaulėjautai (Jasinskaitė-Jankauskienė 2001; Nakienė 2003; R-V 2008). Tiesa, jose nėra tiesioginių sutartinių citatų, o tik tam tikras jų muzikinis provaizdis. Štai oratorijoje „Magiškas sanskrito ratas“ daugelio dalių begaliniai kanonai visiškai atitinka sutartinių estetiką. Kiekviena iš dalių yra lyg atvira, lyg neturinti nei aiškos pradžios, nei aiškos pabaigos (rodos, ji galėtų tęstis visą amžinybę) – kaip ir sutartinės.

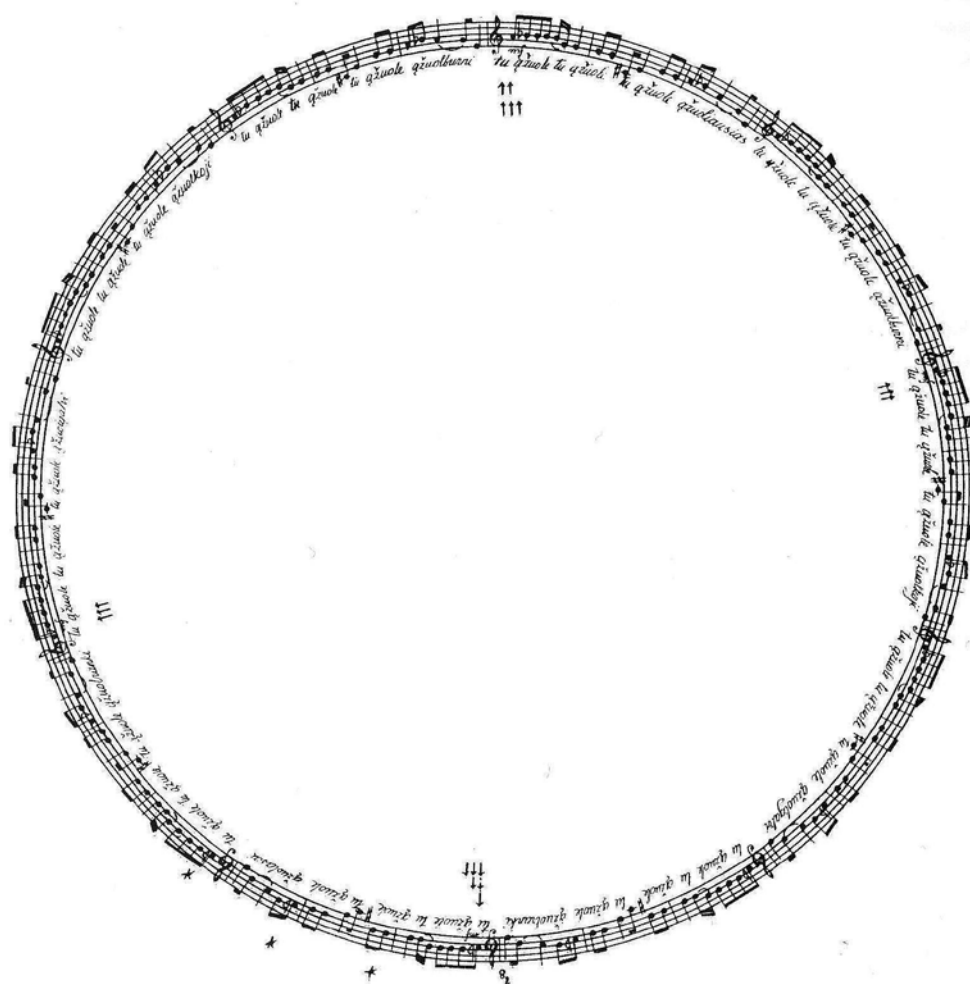
7 pav. Skudučių kūrinys „Škis, kate“ (Paliulis 1959: Nr. 78). *Autorės schema.*

8 pav. Minimalistinio vaizduojamojo meno pavyzdys: Franko Stelos (Stella) „juodoji tapyba“. 1967 m.

9 pav. Autorės įsivaizduojama sutartinės „Rimo rimo tūto“ grafinė išraiška. Algirdo Kuzmos piešinys (R-V 2000).

10 pav. B. Kutavičiaus oratorijos „Paskutinės pagonių apeigos“ epizodo „Ažuolo pagarbinimas“ netradicinė notacija (BKM: 322).

Sekimas: muzikos forma ir elgesio būdas

Sutartinių giedojimo vadovė yra rinkėja – pagrindinė giedotoja, pradedanti sutartinę, nustatanti giedojimo aukštį, tempą, atsakinga už tam tikrą bendrą dvasinę būseną, renkanti (kurianti) vis naujus teksto žodžius. Kitos giedotojos imituoja vedančiąją. Taigi imitavimas, arba sekimas – tai vienas iš pagrindinių sutartinių (trejinių) muzikos gyvavimo principų. Kai kurios sutartinės taip ir vadinamos – *sektinėmis*, jose giedotojos seka viena paskui kitą, imituodamos, kartodamos vedančiosios tekstą.

Šį sekimo – persekiojimo, vijimosi, medžiojimo – principą atspindi ir ankstyvoji kanono samprata Europos profesinėje polifonijoje. Senieji kanono pavadinimai (ang. *rondel*, vok. *Radel*, it. *caccia*, pranc. *chasse*, *chase*) tiksliai ir vaizdžiai nusako kanoninės struktūros principą: vienas balsas tarsi medžioja kitą. Panašiai

apibūdinamas ir sutartinių kanonas: pirmoji giedotoja sako: *aš vedziāsiu*, antroji: *aš paskui tavi* (SIS: Nr. 533); arba „II balsas pradeda iš pradžios ir iki pabaigai vežasi pirmą balsą“ (SIS: Nr. 507). Analogiški terminai būdingi daugelio tautų vokalinės ir instrumentinės polifonijos tradicijoms (Жуланова 1997: 163; Величкина 1993: 80; Kubik 2010: 42; Kubik 1988: 85–86; STM 1965: 63)¹⁶.

Verta prisiminti, kad ir liaudies, ir profesionalios polifonijos terminologijoje slypi dvejoja kanono prasmė: kanonas kaip imitacija ir kanonas kaip taisyklė. Griežtas taisyklių laikymasis, liaudies dainininkams bei muzikantams atliekant kanono principu grįstą muziką, ryškus ne tik minėtame pasidalijime vaidmenimis: vienas „bėga“, kitas ar kiti „vežasi“. Dažnai pabrėžiamas ir

16. Plačiau apie kanono sampratą tradicinėje muzikoje žr. R-V 2001; 2012(b).

„Kūlgrinda“
Šv. Kotrynos
bažnyčioje,
tarptautinis
folkloro festivalis
„Skamba skamba
kankliai“.
2007 m. Austės
Nakienės
nuotrauka.

balsų derinimo arba sutarimo būtinumas¹⁷. Apie sutartines sakoma: *Saugimas – baisus gražumas, bet reikia lau tam didelios tvarkos, idant sukriai – gražiai sumušti* (užr. Mykolas Miežinis 1849 m.: SIS: Nr. 1195). Neatsitiktinai lietuvių vokalinė polifonija įgavo apibendrintą *sutartinių* pavadinimą – nuo liaudiškų terminų *sutarytinės, sutarytės, sutartys*. Veiksmažodyje *sutarti*, kaip ir kanono sąvokoje, slypi minėtas dviprasmiškumas – tai ir siekis suderinti balsus, derėti muzikine prasme, ir susitarti dėl tam tikrų atlikimo taisyklių.

Dvasingumo paieškos atgimusiame sutartinių tradicijoje

XX a. viduryje nutrūkus natūraliai sutartinių perdavimo tradicijai iš lūpų į lūpas, buvo pradėta kalbėti apie visišką jų išnykimą. Tačiau 7-ajame dešimtmetyje jos imtos giedoti miestuose ir įgavo naują kvėpavimą. Kyla klausimas, ar įmanoma mūsų dienomis sutartines

suvokti kaip senosios apeiginės praktikos tąsą, patirti jas taip, kaip jų klestėjimo laikais?

Sutartines kaip senojo baltų tikėjimo apraišką suvokia apeiginio folkloro grupė „Kūlgrinda“, įsikūrusi 1990 m. ir vadovaujama baltų senojo tikėjimo bendruomenės „Romuva“ krivio Jono Trinkūno (amžinąjį atilsį 2014 m.) ir jo žmonos Inijos Trinkūnienės. Sutartinės sudaro dažno romuviečių bendruomeninio dainavimo branduolį, jos giedamos didelio mišraus (moterų ir vyrų) būrio, dažnai pritariant būgnais.¹⁸ Toks giedojimas nėra būdingas autentiškai tradicijai (arba tėra žinomi pavieniai vėlyvi atvejai¹⁹). Tačiau pastaruoju metu būtent tokia atlikimo forma tampa patraukli ir mėgstama jaunimo, norinčio patirti bendruomeniškos darnos jausmą, retą nūdienos individualistinėje visuomenėje. Sutartinių rate gali dalyvauti visi, kas tik

17. *Ладь!* „derinkis“, „derėk“, – sako vienas kitam Pietų Rusijos obertoninių fleitų pūtėjai (Иванов 1993: 70). Permės komių piolianų pūtėjos irgi siekia gero derėjimo: „reikia sutarti, derinti balsą prie balso“ (*голос под голос ладитны*) (Жуланова 1997: 160).

18. Lietuvos jaunimo ramuva 2011 m. įkūrė Sutartinių mokyklą, kurios tikslas „siekti, kad jaunimui sutartinės taptų ne tik sceniniu reiškiniu, bet ir skambėtų per visas šventes ir įvairius jaunimo susibūrimus“ (Prieiga per internetą: <http://alkas.lt/2012/02/03/sutartiniu-mokykla-kviecia-i-atidaryma/>).

19. Tiesa, Stasys Paliulis yra pasakojęs ir rašęs apie sutartinių šokių poromis ratu. Rato pradžioje eidavo dvi giedotojų moterų poros: jos giedodavo, o kitos, mišrios, poros šokdavo (negiedodamos) ratu joms iš paskos (Paliulis 2002; Urbanavičienė 2009).

nori – be ypatingo muzikinio ar kultūrinio pasirengimo, be didelių vidinių pastangų susiklausyti, suderėti. Būgnais pabrėžto ritmo ratas tiesiog masina į jį įsiliėti, prisidėti prie jo savo balsu ir vidine energija. Sutartinių rato dalyviai tai išgyvena kaip senovinę apeigą, patiria stiprų bendrumo, vienybės jausmą, netgi savotišką transo būseną.

Šios sutartinių tradicijos atšakos spartus skleidimasis šiandien susijęs su jaunimo dvasiniais ieškojimais, su poreikiu atrasti savo tautines šaknis, pažinti senąją baltų papročių sistemą, pasaulėžiūrą, at-kurti ir su-kurti šiandien reikalingas apeigas. „Kūlgrinda“ ir jos sekėjai savo kūrybinę veiklą vadina „senojo apeiginio sutartinių giedojimo rekonstrukcija“.

Nūnai plačiai kalbama apie sekuliarizaciją, kuri suvokiama kaip moderniai visuomenei būdinga, neišvengiama. Tačiau, anot religijotyrininko Donato Glodenio, religija neišnyksta: ji keičia formą, sugrįžta kitais pavidalais (Glodenis 2004). Pastebėta, kad sekuliarizaciją lydi kitos dvi bangos (SB 1985: 2): viena – tai judėjimai, siekiantys atgaivinti tradicines religijas, o kita – religinė inovacija, kai randasi religiniai judėjimai, formuojantys naują tradiciją, kuri gali būti iš dalies susijusi arba visai nesusijusi su tradiciniais religingumo pavidalais. Kartais tokie judėjimai gali nustelbti tradicines religines institucijas, o jeigu jos gerokai pasilpusios, tai ir užimti jų vietą. Matyt, panašiai galima suprasti ir neopagonišką „Kūlgrindos“ veiklą, kurios muzikavimo pagrindas – sutartinės. Kai kurios jų gana laisvai perkuriamos, pritaikomos tam tikrai situacijai, šventei, istorinei sukakčiai ar pan. „Kūlgrinda“ yra išleidusi keletą kompaktinių diskų („Ugnies apeigos“, 2002; „Perkūno giesmės“, 2003; „Prūsų giesmės“, 2005; „Giesmės Saulei“, 2007; „Giesmės valdovui Gediminui“, 2009; „Giesmės Žemynai“, 2014), kuriuose sutartinės ir kitos liaudies dainos itin laisvai interpretuojamos, perkuriamos, pavyzdžiui, sukuriama visiškai nauji tekstai, paskiriant jas vienai ar kitai dievybei (Gabijai, Perkūnui ir kt.), garsiam valdovui (kunigaikščiui Gediminui), kryžiuočių išžudytai prūsų genčiai ir pan. Šiuo atveju, pasak etnologės Egidios Ramanauskaitės, vyksta „naujų kultūrinių modelių kūryba, kuriems būdingi saviti kultūrinės aplinkos formavimo principai, tarp kurių – žaidybiškumas, kultūrinės aplinkos estetizavimas ir mitologizavimas, ypač ritualinė kūryba“ (Ramanauskaitė 2004: 25).

Sutartinės savo dvasiniams ieškojimams bei meditacijoms bando pasitelkti ir kai kurios Lietuvoje veikiančios jogos mokyklos. Vis dėlto šių mokyklų at-

stovai, mano galva, dar nėra priartėję prie sutartinės savaime glūdinčių dvasios lobių (apie tai, pavyzdžiui, galima spręsti iš vaizdo įrašo, kuriame giedama sutartinė „Apynys augo“²⁰). Sutartinės šiems jogos praktikuotojams tėra daugiau išorinė priemonė, kurios jie griebėsi, matyt, sekdami kultūrine „mada“.

Vis dėlto įsidėmėtina, kad ir „Kūlgrinda“, ir minėtos jogos mokyklos – judėjimai, priskirtini naujo religingumo apraiškomis (SB 1985; HP 1997), – savo dvasinius ieškojimus grindžia ar bent sieja su sutartinėmis. Sutartinės iš dalies atitinka ir Naujojo amžiaus (*New Age*) dvasingumo ambientinės muzikos sampratą. Ne veltui lietuvišką sutartinę „Turėja liepa, liai siūdijo“ savo kūrinyje (*Beyond the Invisible*, 1996 m.) panaudojo *Enigma* – viena iš ryškiausių Naujojo amžiaus krypties priskiriamų pasaulinio garso grupių.²¹

Tad savaime kyla klausimas: kodėl šiandien grįžtama prie sutartinių? Ar tik ieškant baltiškosios kultūros šaknų? Ar dėl tam tikros egzotikos? Įvairiose šalyse koncertuojant su grupe „Trys keturiose“ teko pastebėti, kad sutartinės užsieniečiams kelia didelį susidomėjimą – jiems tai iš tikrųjų egzotika. Sutartinės išsiskiria daugeliu bruožų, nebūdingų kitam lietuvių folklorui: bitonalumu, bitekstualumu (vienalaikiu skirtingų tekstų – prasminio ir garsažodinio – skambėjimu), dominuojančiais sekundų sąskambiais, ritmo komplementumu, silabika, garsažodžių įvairove ir kt. Taigi ir šiuolaikiniam lietuviui jos yra ne mažiau egzotiškos nei svetimoms, nepažįstamos kultūros muzika.

Tad kuo vis dėlto sutartinės traukia šiuolaikinį žmogų, jaunimą? Ar tai vien šių dienų moda? Ar kažkokio užmiršto ir vis dar neatrasto dvasingumo nuojauta?

Sutartinių „rytietiškumas“

Galima prielaida, kad vakariečiams sutartinių daromas įspūdis iš dalies atitinka bendrą tendenciją ieškoti dvasingumo Rytuose (Deschênes 2005; Keister 2005; Genzelis 2005; Beinorius 2011 ir kt.). Tik ši taisyklė lyg ir neturėtų galioti pačiai Europai. Tačiau sutartinės iš tikrųjų daugeliu bruožų artimesnės Rytų, o ne Vakarų muzikai. Tai jau XX a. viduryje pastebėjo muzikologas ir kompozitorius Edvinas Geistas (Edwin Geist), jis teigė, kad sutartinės „atspindi kitokią – ne graikišką kultūrą“ (Geist 1940: 57). Sutartinėms, anot E. Geisto,

20. Prieiga per internetą: <http://www.youtube.com/watch?v=c8Cek5JxiZo&feature=context-cha> [Žiūrėta 2014 m. gegužės 29 d.].

21. Prieiga per internetą: <http://www.youtube.com/watch?v=f8mMWh62XpU>.

būdingas trumpų muzikos atkarpų kartojimas, turintis didelio bendrumo su Afrikos (ypač arabų) ir Azijos muzika. Tokias pat besisukančias struktūras galima išskirti Balkanuose, Mažonoje Azijoje (E. Geisto manymu, archajiškose tautose toks reiškiny susijęs su kultiniais ir maginiais tikslais – tam tikras stereotipinis ritmo ir monodinių struktūrų kartojimas žmonėms darydavęs hipnotizuojantį įspūdį). Sutartinėms, kaip ir, pavyzdžiui, Japonijos senbuvių ainių *upopos* dainoms, būdinga suvaldyta emocija, įėjimas į tam tikrą vieną būseną ir ilgas buvimas joje. Vakarų muzikinėje kultūroje, bent jau pastarųjų amžių, labiau aukštinamas individualus kūrėjas ar genialus atlikėjas interpretatorius, „virtuozas“, o štai Rytuose pabrėžiamas bendruomeniškumas: individas turi pamiršti save. Pavyzdžiui, Japonijoje socialiniai ryšiai yra daug svarbesni už individo autonomiją (Deschênes 2005: 14). Panašiai, pasak Centrinės Javos muzikinę kultūrą tyrinėjusios Indrės Kukulskytės-Nedzveckienės, „pietryčių Azijos šalių muzika atspindi bendruomeniškumo svarbą. Paprastai muzikiniuose ansambliuose yra svarbu ne sužibėti, bet gerai įsilieti į visumą; svarbu galvoti ne apie tai, kaip sugroti įdomią, išskirtinę partiją, bet kaip padaryti, kad ta partija kuo geriau skambėtų orkestre. Bendradarbiavimu ir atidumu muzikantų grupėje siekiama harmoningos muzikos“ (Kukulskytė-Nedzveckienė 2014: 12). Tai bene svarbiausia Rytų muzikos ir sutartinių lygiagre-

tė. Giedant sutartines, pati viena giedotoja tarsi nieko nereiškia. Sutartinė gimsta tik iš visų giedotojų bendro sutarimo (tas pats pasakytina apie skudučiuotojus, ragų pūtėjus ir kt.).

Sutartinėms tinka ir Rytų tradicinės muzikos mokymo taisyklės. Viena pagrindinių – tradicijos perdavimas ne rašytiniu būdu (per natas), bet gyvai, tiesiogiai, sutartinių atveju – tiesiog giedant ir kartu atskleidžiant tam tikrus balso tembro ypatumus bei intonavimo niuansus. Tiesa, kai kuriems šiuolaikiniams lietuviams toks mokymosi būdas jau atrodo neįmanomas – kartais besimokantys prašo sutartinių natų ir tekstų. Vis dėlto, mano giliu įsitikinimu (pagrįstu praktine patirtimi), būtent toks, „rytietiškas“, gyvo perdavimo būdas padeda šiuolaikiniam jaunuoliui atskleisti senųjų sutartinių slėpinius. Šiandieninėse sutartinių giedojimo mokyklose, būreliuose, stovyklose, kursuose ir pan. mokytojas turi tapti tikru guru – ne tik išmokyti muzikinės technikos, bet ir atskleisti sutartinių dvasią, jų vidines galias. Be to, lietuvių sutartinės giedojimas remiasi tikslu vedančiojo imitavimu – kanonu. Taigi, kaip ir Rytuose, sutartinių perdavimas yra ne tik techniškas, bet ir intuityvus, ne viską verbalizuojant, teoretizuojant.

Antai 2014 m. teko mokyti sutartinių kelias VU ERASMUS programos studentes (vokietes ir latvę) ir

Japonai klausosi „Trys keturiose“ sutartinių giedojimo. Tokijas. 2010 m. Gabrielės Žukauskienės nuotrauka.

vaikiną iš Japonijos. Nors visi buvo muzikalūs ir turintys dainavimo patirties, netrukau pastebėti, kad geriausiai giedoti sekasi japonui. Jis greičiausiai išmokdavo ir melodiją, ir žodžius, be to, visuomet tiksliai atkartodavo mano parodytus skirtingus kiekvienos sutartinės melodijos artikuliacijos niuansus, atkurdavo mano pasiūlytą bendrą sutartinės nuotaiką. Jam tai buvo natūralus, suprantamas ir priimtinas muzikinės tradicijos, kad ir visiškai svetimos, perėmimo būdas. Be to, pažymėtina ir šio studento man rodyta ypatinga pagarba – į užsiėmimus jis visuomet ateidavo pirmas.

Dvasingumo patirtys

Etnomuzikologai, norėdami suvokti ir apibrėžti muzikos dvasingumą, pastaruoju metu remiasi fenomenologine nuostata, pabrėžiančia individualią patirtį. Išskiriamos keturios pagrindinės dvasinio jautrumo muzikuojant kategorijos (Ho 2001: 170–171), labai parankios ir sutartinių dvasingumui nusakyti:

1. Patyrimas čia ir dabar: visiškas pasinėrimas į dabartinę akimirką, stiprus įsipareigojimas tiesioginiam ryšiui su situacija (panašiai lietuvių sutartinių giedojimui patirtis čia ir dabar yra be galo svarbi – tik taip gali įvykti „sutarimas“).

2. (Su)derinimas: visiškas atliepimas (*resonance*) arba derėjimas, sutarimas (*being in tune*) su muzikavimo aplinka (atitinkamai ne tik muzikinis, bet ir socialinis sutarimas – tai sutartinių giedotojų tarpusavio santykių pagrindas).

3. Tėkmė (srautas): bendras atsidėjimas atlikimui, kai svarbesnė ir lemianti tampa pati veikla, o ne jos atlikėjas (toks pojūtis kyla tik gerai įsigiedojus, atsiribojus nuo buities, atsidavus būsenai – tuomet ima atrodyti, kad sutartinių muzikos ratas sukasi pats, o tau belieka suspėti į jį įsisukti).

4. Susitelkimas: patirties išgyvenimas kūnu (*bodily felt sense*) (čia tiktų kalbėti apie ypatingus sutartinių giedotojų pojūčius, gerai „sumušant“ balsus – tai išties savotiškas garso smūgis, patiriamas visu kūnu).

Šis sutartinių dvasingumas sietinas su tūkstantmetėmis tradicijomis, su prigimtinė lietuvių kultūra, pasaulėžiūra ir pasaulėgirda. Užtat ir šiuolaikiniais lietuviams sutartinės nėra tik dar viena egzotiška dvasinio ugdymo technika, bet naujai įprasminama ilgaamžės tradicijos tąsa.

Baigiamasis žodis

Atviras lieka pagrindinis klausimas – kaip sutartinių giedojimo tradicija galėtų būti tęsiama. Ar turėtų būti ieškoma naujų kelių, siekiama atsinaujinti, į archajišką tradiciją įnešti savos kūrybos, pavyzdžiui, jungiant sutartines su įvairiais kitais muzikos stiliais ar net kitomis meno rūšimis, tarkim, skulptūrinėmis instaliacijomis ar pan.? Betgi ne viskas, kas nauja, yra verta ir gera. Kai kurios inovacijos ateina iš šalies, iš svetur – pavyzdžiui, būgnų (juolab indiškų) akompanimentas „Kūlgrindos“ puoselėjamoje bendruomeninio sutartinių giedojimo tradicijoje. Kaip aiškina patys dainininkai, būgnai jiems reikalingi ritmui palaikyti (ir tai suprantama, nes išties, dainuojant 30–40 ir didesniai žmonių būriui, išlaikyti bendrą ritmą darosi sudėtinga). Tačiau tokiu atveju iškraipoma pati sutartinių giedojimo esmė: ypatingas susiklausymas, savaime derinant tarpusavyje skirtingas melodijas, skirtingus ritmus ir skirtingus tekstus, t. y. sutariant, o ne paklūstant būgnų (tarsi dirigento iš šalies) diktuojamam ritmui. Juk dar XX a. pradžioje sutartinių žinovas A. Sabaliauskas teigė, kad sutartinėse svarbiausia išlaikyti ritmą. Jo žodžiais, lietuvių *ritmika ne ausyje, bet žmogaus kraujūje*²². Atrodo, kad šiandien tai nebegalioja – be būgnų sutartinės dažnai nebeįsivaizduojamos (beje, pastaraisiais metais būgnus ėmė naudoti ir kai kurios mažosios sutartinių giedotojų grupės). Belieka tikėtis, kad ši naujovė sutartinių tradicijoje – trumpalaikė, paviršiumi praslysianti mada, nepalikianti ryškesnio pėdsako.

Nepagrįstos naujovės ardo ir griauja tradiciją, kita vertus, besaikė, perdėta ištikimybė tradicijai stabdo jos atsinaujinimą ir taip ją slopina. Bronius Kuzmickas pažymėjo, kad „tradicijos perimamumui būdingas tam tikras selektyvumas, kiekvienoje istorinėje epochoje nusistovi savitas santykis su praeitimi. Kiekviena žmonių karta iš jau randamo palikimo priima tai, kas jai atrodo reikšmingiausia“ (Kuzmickas 2011: 9). Tad kas galėtų būti reikšmingiausia, aktualiausia giedant sutartines šiandien?

Anot Jurgos Jonutytės, tradicija „sugeba ir įimti, ir priimti įvairius naujus dalykus, ir pratęsti – ne vien tik grynas paviršiaus formas, bet labiau perduoti tai, kas

22. *Geros ausies reikalauja giesmės. Abi melodii kietai suriši viena su kita; menkas vieno giesmininko sulaikymas arba pagreitinimas tuoj pat sugadina giesmę, nes visas gražumas jose – „sumušimas“, synkopavimas. Giesmės tuo pačiu prirodo didį lietuvių ritmiškumą, susivaldymą, nes ritmika ne ausyje, bet žmogaus kraujūje* (Sabaliauskas 1911: 9).

sunkiai artikuliuojama – motyvaciją elgtis kažkaip, o ne tik elgesio požymius. Pavyzdžiui, motyvaciją gaminti kažkokius daiktus, o ne jų pavidalus, motyvaciją užsiminti kažkokia veikla (giedoti, mokslą plėtoti), o ne pačias formas ir taisykles²³. Taigi ir sutartinių tradicijos pagrindas turėtų būti ne tik giedojimas, laikantis atitinkamų formų ir taisyklių, bet ir vidinė motyvacija jas giedoti, vidinis poreikis. O juk sutartinių giedojimas – tai ne šiaip sau dainavimas, o ypatingas, gilesnis, dvasiškas santykis su tikrove. Tad jis neturėtų virsti vien koncertiniu atlikimu – kad ir tobulai atkartojant senąsias giedotojas ar demonstruojant savo balso ypatumus, melodijos įmantrybes, didžiuojantis puikia aranžuote, instrumentuote ir pan. Dėmesys vien tik formai pagrauztų turinį, pakirstų pačią giedojimo esmę. Čia man ateina į galvą panašios J. Jurgutytės mintys apie krikščioniškų kantičkų giedojimą, kuris irgi yra „ne viešas pasirodymas, ne kūrinio grožio demonstravimas ir ne religinių jausmų inscenizavimas“ (Jonutytė 2010: 102). Atlikimas ir giedojimas, anot J. Jonutytės, „yra toli gražu ne tas pats veiksmas, nors atrodyti šie skirtingi veiksmai gali labai panašiai ar net visai taip pat. Kaip tik todėl giedojimo veiksmas yra tinkamiausias pavyzdys, jei mąstoma apie nereprezentatyvų žmogaus kūrybingumą, būdingą pasikartojantiems veiksams“ (ten pat).

J. Jonutytė atkreipė dėmesį, kad buvimas tradicijoje neįmanomas be kartojimo. Tiesa, galima būtų suabejoti, ar tiksliai atliekant seną giesmę (ne vien melodiją su žodžiais, bet ir ypatingą manierą) dar lieka erdvės kūrybai, be kurios jokia tradicija negali plėtotis. Atrodytų, kad žmogaus kūrybingumui skleistis „reikia kažko visiškai neužpildyto ir absoliučiai pasyvaus, kur veikėjas (kuriantysis) galėtų veikti be jokių išankstinių apribojimų. Pagal šią klišę senos giesmės giedojimas rodytų kūrybingumo stoką. Ar taip ir yra?“ (ten pat).

Tačiau giedojimo prasmė įsisąmoninama pamažu – daug syk kartojant. Kartojimas čia reiškia ne tiek paties kūrinio pakartotinį atlikimą, kiek jį giedant lydinčios būsenos nuolatinį atgaivinimą. Kaip tik tam ir skirtas kartojimas, ši būsena, kaip teigia J. Jonutytė, yra kartojimo tikslas ir kartu sąlyga (Jonutytė 2010: 106). Be to, „ankstesnių kartojimų skaičius neužtikrina, kad šis kartojimas bus kiek sėkmingesnis už praeitą, dar kitas – už šitą ir t. t. Veiksmas, kitaip nei įvykis, prasmingas tol, kol kartojamas, ir tiek, kiek kartojamas“ (ten pat). Ši

mintis nepaprastai svarbi ir šiandienei sutartinių giedojimo tradicijai suprasti bei įprasminti. Sutartinė gyva tik tuomet, kai ji ne vien atliekama, bet giedama. O giedoti ją pavyksta ne visuomet – tai priklauso nuo vietos, laiko, giedotojų būsenos, susikaupimo ir susiklausymo, taip pat nuo užsimezgančio ryšio su klausytoju ir pan. (plačiau žr.: R-V 2005a; R-V 2005c). Giedodamos (kartodamos) sutartinę, šiuolaikinės giedotojos ją supranta, be abejo, kitaip, savaip, ir vis dėlto panašiai, kaip ir senų laikų giedotojos. Kartojimo grynumas šiuo atveju reiškia ne kažkokio pirminio varianto, originalo tikslų atkūrimą ir ne interpretacijos žavesį, o taip nugludintą formą, kad ji taptų kuo tinkamesnė steigti atitinkamam santykiui su turiniu (žr. Jonutytė 2010: 113).

Pasak J. Jonutytės, garso tikslumas ar išraiškingumas nėra svarbiausi dalykai giedant, tačiau kaip tik tai įgalina pasiekti rūpimą būseną, kuri padeda dar patikslinti ir išgryninti garsą (Jonutytė 2010: 106). Taigi tradicinį sutartinių giedojimą galima apibūdinti kaip per muziką pasiekiamą ypatingą dvasinę būseną ir visokeriopą sutarimą – tiek muzikinį, tiek dvasinį.

Manychiau, kad sutartinės tam tikra prasme prilygsta iš pažiūros nieko bendra su jomis neturinčiam grigališkajam choralui (vienbalsei liturginei katalikiškai giesmei, pradėjusiai formuotis jau IV a. Romos giedojimo mokykloje). Šiandien grigališkasis choralas išgyvena atgimimą, Solemo benediktinų vienuolyne vyksta tarptautiniai jo giedojimo mokymai. Tai ištobulinta, išgryninta vokalinė muzika, nereikalaujanti jokio instrumentinio pritarimo. „Tai unisoniškas giedojimas, kurs vingiuodamas kyla į aukštybes. Tai nuolankus, beaistris, ramybę skleidžias giedojimas. Jis nuo gyvenimo kaitros suvargusias sielas tartum į pavėsį veda. Gregorianiškas giedojimas – tai pilnos pusiausvyros melodijos, džiaugsmo egzaltacija, įsitikinusių sielų kalba ir dangiškoji muzika. Nenuostabu, kad ne vienas menininkas, tą giedojimą išgirdęs, pasijunta pasinėręs tiesos ir antgamtiškumo maudyklėje ir iš jos išeina dvasiškai atsinaujinęs“ (Grauslys 1956). Todėl choralui negalioja jokios mados, jis tiesiog nekvestionuojamas. Ir nors pastaruoju metu choralas įgyja įvairius pavidalus kompozitorių kūryboje, savaip interpretuojamas (kartais tampa ir pramoginės muzikos dalimi), tradicinis grigališkas choralas yra nepralenkiama, iki tobulybės išgryninta giedojimo forma.

Tas pats pasakytina ir apie sutartines. Kad ir kaip jos būtų perkuriamos ar interpretuojamos, didžiausią vidinę jų jėgą, grožį ir gelmę galima patirti tik išgryninta klasikine forma.

23. Jurgos Jonutytės monografijos „Tradacijos sąvokos kaita“ pristatymas. Prieiga per internetą: <http://www.khf.vu.lt/projektai/nacionaliniai-projektai/200-lt/projektai/nacionaliniai-projektai/1086-tradicijos-savokos-kaita> [Žiūrėta 2014 m. gegužės 20 d.].

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ambrasevičius 2005 = Ambrasevičius, R. Scale in Sutartinės: Psychoacoustic Viewpoint. Iš: *Traditional Music and Research in the Baltic Area: New Approaches in Ethnomusicology*. Edited by Rimantas Astrauskas. Vilnius: Lithuanian Academy of Music and Theatre, Department of Ethnomusicology, 2005.
- Beinorius 2011 = Beinorius, A. Dvasingumas ir sąmoningumas: apie budizmo meditacinių praktikų vaidmenį šiuolaikinėje Vakarų psichoterapijoje. Iš: *Inveniens quaero: ieškoti, rasti, nenurimti*. Vilnius: Vilnius pedagoginio universiteto leidykla, 2011.
- Bianchi 1987 = Bianchi, U. Twins. Iš: *The Encyclopedia of Religion*. Ed. in chief M. Eliade, XIV. New York: Macmillan, 1987.
- Biržiška 1921 = Biržiška, M. *Dainos keliais*. Vilnius: Švyturys, 1921.
- BKM = *Praeinantis laikas: Broniaus Kutavičiaus muzika*. Sud. Inga Jasinskaitė-Jankauskienė. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
- Deschênes 2005 = Deschênes, B. The Interest of Westerners in Non-Western Music. Iš: *The world of music: The Music of "Others" in the Western World*, 47(3), 2005.
- DLKŽ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. III pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Dubingiai 1971 = *Dubingiai: Monografija*. Red. komisija: S. Skrodenis ir kiti. Vilnius: Vaga, 1971.
- Geist 1940 = Geist, E. *Antikes und Modernes im litauisches Volkslied*. Kaunas, 1940.
- Genzelis 2005 = Genzelis, B. Pirmieji lietuvių žvilgsniai į Rytų kultūras. Iš: *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*, IV (*Kultūrologija* 12). Sudarė A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2005.
- Glodenis 2004 = Glodenis, D. *Sivananda jogos grupės Lietuvoje: tarp religijos ir sveikatingumo*. Magistro darbas. Vilnius: VU Religijos studijų ir tyrimų centras, 2004. Prieiga per internetą: http://dg.lapas.info/?page_id=12 [Žiūrėta 2013 m. spalio 15 d.].
- Grauslys 1956 = Grauslys, A. *Garsai – grožio šaltinis*. Iš: *Laiškai lietuviams: religinės ir tautinės kultūros žurnalas*, VII/4, 1956. Prieiga per internetą: <http://www.laiskailietuviams.lt/index.php/1956m-4-balandis/887-garsai-grozio-saltinis> [Žiūrėta 2014 m. gegužės 28 d.].
- Greimas 1990 = Greimas, A. J. *Tautos atminties beieškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago, 1990.
- Grudytė 2007 = Grudytė, V. Postmodernizmas. Iš: *Muzikos enciklopedija*, III. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- Ho 2001 = Ho, W. P. The Prospects of Spirituality in a Globalized, Technologized World. Iš: *Spiritual Education: Cultural, Religious and Social Differences*. Eds. Jane Erricker, Cathy Ota and Cliver Erricker. Portland, OR: Sussex Academic Press, 2001.
- HP 1997 = Hexam, I., Poewe, K. *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred*. Boulder: Westview Press, 1997.
- Janeliauskas 2001 = Janeliauskas, R. Binarika kaip komponavimo bendrybė. Iš: *Lietuvos muzikologija*, 2. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Kultūros ir meno institutas, 2001.
- Jasinskaitė-Jankauskienė 2001 = Jasinskaitė-Jankauskienė, I. *Pagoniškasis avangardizmas: teoriniai Broniaus Kutavičiaus muzikos aspektai*. Vilnius: Gervėlė, 2001.
- Jonutytė 2010 = Jonutytė, J. Kuriantis kartojimas, arba kam giedoti seną giesmę? Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIX. Vilnius: LLTI, 2010.
- Kaščiukaitė, Daunoravičienė 2012 = Kaščiukaitė, L., Daunoravičienė, G. Minimalizmas: komponavimo doktrina ir praktika Lietuvoje. Iš: *Lietuvos muzikologija*, XIII. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012.
- Keister 2005 = Keister, J. *Seeking Authentic Experience: Spirituality in Western Appropriation of Asian Music*. Iš: *The world of music*, 47/3, 2005.
- Kerbelytė 1999 = Kerbelytė, B. Raganos joja žirniauti. Iš: *Senovės baltų kultūra*, V: *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Sudarė E. Usačiovaitė. Vilnius: Gervėlė, 1999.
- Kubik 1988 = Kubik, G. *Zum Verstehen Afrikanischer Musik (Ausgewählte Aufsätze)*. Leipzig: Verlag Philipp, 1988.
- Kubik 2010 = Kubik, G. *Theory of African Music*, II. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Kukulskytė-Nedzveckienė 2014 = Kukulskytė-Nedzveckienė, Indrė. Centrinės Javos Banjumas regiono muzikinės kultūros daugiasluoksniškumas. Magistro darbas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2014.
- Kuzmickas 2011 = Kuzmickas, B. Tradicija ir inovacija modernybės ir postmodernybės požiūriu. Iš: *Logos*, 67, 2011.
- Lévi-Strauss 1975 = Lévi-Strauss, C. *The Raw and the Cooked*. New York: Harper & Row Publishers, 1975.
- Lincoln 1987 = Lincoln, B. Indo-European religions: an overview. Iš: *Encyclopedia of religion*. Ed. in chief M. Eliade, VII. New York: Macmillan, 1987.
- LKŽ I–XIX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XIX. Vilnius, 1968–1999.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, 1941–2002. Elektroninis variantas, 2005.
- LTR = Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas.
- Nakas 2004 = Nakas, Š. Trumpa lietuvių minimalizmo istorija. Iš: *Kultūros barai*, 2004, Nr. 4.
- Nakienė 2003 = Nakienė, A. Istorinės muzikos rekonstrukcijos idėja: Broniaus Kutavičiaus oratorijos ir folklorizmas. Iš: *Tautosakos darbai*, XVIII (XXV). Vilnius: LLTI, 2003.
- O’Flaherty 1987 = O’Flaherty, W. D. Mythic themes. Iš: *The Encyclopedia of Religion*. Ed. in chief M. Eliade, VII. New York: Macmillan, 1987.
- Paliulis 1959 = *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: Pučiamieji instrumentai*. Sudarė ir parengė S. Paliulis. Vilnius, 1959.
- Paliulis 1984 = Paliulis, S. Daudyčių poveikis sutartinių muzikai. Iš: *Muzika*, IV. Vilnius: Muzika, 1984.
- Paliulis 2002 = Paliulis, S. Sutartinių suktinis, kurį šokęs net Petras I. Iš: *Sutartinių ir skudučių keliais: Stasys Paliulis, tautosakininko gyvenimas ir kūryba*. Sudarė A. Vyžintas. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2002.
- Ramanauskaitė 2004 = Ramanauskaitė, Egida. *Subkultūra: fenomenas ir modernumas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004.
- R-V 2000 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
- R-V 2001 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Sutartinės dainininkų lūpose: liaudies terminų reikšmės ir prasmės. Iš: *Darbai ir dienos*, XXV. Kaunas: VDU, 2001.
- R-V 2003 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Sutartinių darna: kognityvinis aspektas. Iš: *Lietuvos muzikologija*, IV. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Kultūros ir meno institutas, 2003.
- R-V 2004 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 4.
- R-V 2005a = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Sutartinių maginis poveikis. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Sudarė Rita Balkutė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005.
- R-V 2005b = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Articulation of Sutartinės: Viewpoints of Insider and Outsider. Iš: *Traditional Music and Research in the Baltic Area: New Approaches in Ethnomusicology*. Edited by Rimantas Astrauskas. Vilnius: Lithuanian Academy of Music and Theatre, Department of Ethnomusicology, 2005.
- R-V 2005c = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Sutartinių skambėjimo erdvės problematika. Iš: *Kameriškumo raiška ir kriterijai: Mokslinės konferencijos, įvykusios 2005 m. balandžio 14 d., pranešimai*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005.
- R-V 2008 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Apie liaudies muzikos kodus. Iš: *Praeinantis laikas: Broniaus Kutavičiaus muzika*. Sud. Inga Jasinskaitė-Jankauskienė. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
- R-V 2010 = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. Iš: *Lietuvos muzikologija*, XI, 2010.

- R-V 2012(a) = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Specific features in performing Lithuanian multipart songs *sutartinės*: singing as birdsong. Iš: *Multipart music: a specific mode of musical thinking, expressive behavior and sound*. Papers from the First Meeting of the ICTM Study Group on Multipart Music, September 15–20, 2010, Cagliari, Sardinia. Ed. Ignazio Macchiarella. Udine: Nota, 2012.
- R-V 2012(b) = Račiūnaitė-Vyčiniene, D. Lietuvių *sutartinių* ir ainų polifoninių dainų lygiagretės. Iš: *Lietuvos muzikologija*, XIII, 2012.
- RWMA = Robertson's Words for a Modern Age: A Dictionary of English Vocabulary Words Derived Primarily from Latin and Greek Word Families, Presented Individually and in Family Units, Plus Vocabulary Quizzes. Ed. John G. Robertson. Prieiga per internetą: <http://wordinfo.info/units/view/986/page:4/s:hieron>.
- Sabaliauskas 1911 = Sabaliauskas A. Žiemų-rytiečių lietuvių tautinė muzika ir muzikos instrumentai. Iš: *Lietuvių tauta*, 1/2. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1911.
- SB 1985 = Stark, R., Bainbridge, W. S. *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- SIS = Slaviūnas, Z. *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, I–III. Vilnius, 1958–1959.
- STM 1965 = Sarashina, G., Tanimoto, K., Masuda, Y. *Ainu Dento Hongaku* [Traditional Ainu Music]. Ethnic explanations by G. Sarashina, explanations of music by K. Tanimoto, transcriptions by K. Tanimoto and Y. Masuda. In Japanese, with English summary. Tokyo: NHK, 1965.
- Šeputytė-Vaitulevičienė 2009 = Šeputytė-Vaitulevičienė, E. Sakrali erdvė. Iš: *Aš ir psichologija*, 2009, Nr. 3.
- Tumėnas 2002 = Tumėnas, V. *Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: Tipologija ir semantika (Lietuvos etnologija 9)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002.
- Tumėnas 2006 = Tumėnas, V. Dualinė juostų simbolika: atitikmenys ir tipologinės sąsajos Lietuvos, Rytų bei Senosios Europos kultūrose. Iš: *Kultūrologija*, 14: Rytai-Vakarai: Komparatyvistinės studijos, V. Vilnius, 2006.
- TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
- Urbanavičienė 2009 = Urbanavičienė, D. *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės*. Vilnius: Kronta Publisher, 2009.
- Vandytė 1998 = Vandytė, A. *Juostos*. Vilnius: ŽMUM UAB Informacijos ir leidybos centras, 1998.
- Ward 1968 = Ward, D. *The Divine Twins: an Indo-European Myth in Germanic Tradition (Folklore Studies 19)*. Los Angeles, 1968.
- Žarskienė 2001a = Žarskienė, R. Skudučiavimas Šiaurės rytų Europoje – totemistinės pasaulėžiūros reliktas? Iš: *Tiltai*, VIII: *Baltijos regiono muzika*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2001.
- Žarskienė 2001b = Žarskienė, R. Skudučiavimo ištakos. Iš: *Darbai ir dienos*, XXV. Kaunas: VDU, 2001.
- Величина 1993 = Величина, О. Сохранение курской традиции многостольной флейты. Iš: *Сохранение и возрождение фольклорных традиций*. Сост. Анатолий Н. Иванов, II/1. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 1993.
- Жуланова 1997 = Жуланова, Н. Инструмент, музыкант и музыка в традиционной культуре: Коми-пермяцкие многостольные флейты. Iš: *Музыкальная академия*, III. Москва: Композитор, 1977.
- Иванов 1993 = Иванов, А. Н. Волшебная флейта южнорусского фольклора. Iš: *Сохранение и возрождение фольклорных традиций*. Сост. Анатолий Н. Иванов, II/1. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 1993.
- Иванов 1972. = Иванов, В. Отражение индоевропейской терминологии близнечного культа в балтийских языках. Iš: *Балтославянский сборник*. Москва: Наука, 1972.
- Иванов 1974. = Иванов, В. Опыт истолкования ритуальных и мифологических терминов, образованных от *aśva*- «конь». Iš: *Проблемы истории, языков и культуры народов Индии*. Москва: Наука, 1974.
- РГО = Русское географическое общество. Архив, фонд 11, опись 1, 2.
- Рифтин 1991 = Рифтин, Б. Инь и Янь. Iš: *Мифологический словарь*. Сост. Елеазар М. Мелетинский. Москва: Советская Энциклопедия, 1991.
- Шестаков 1967 = Шестаков, В. Вступительная статья. Iš: *Музыкальная эстетика стран Востока*. Ленинград: Музыка, 1967.
- Ткаченко 1990 = Ткаченко, Г. *Космос, музыка, ритуал*. Москва: Главная редакция восточной литературы, 1990.
- Юсфин 1968 = Юсфин, А. Политональность в литовской народной музыке. Iš: *Studia Musicologica*, X/1–4. Budapest, 1968.
- Юсфин 1986 = Юсфин, А. О целостности композиции в остинатных формах народной музыки (тезисы к проблеме). Iš: *Проблемы традиционной инструментальной музыки народов СССР*. Ленинград, 1986.

The tradition of singing *sutartinės* in a post-modern society: adoption, transmission and expression

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

The tradition of singing *sutartinės* is discussed, which is gaining distinctive new forms in our post-modern society. The author, drawing on her many years of singing practice and scientific research, looks at *sutartinės* as songs that have preserved the characteristics of archaic ritual pieces: canonised ways of singing, binarics as the principle of the harmony of opposites, the cyclical perception of time, etc.

The polyphony of *sutartinės* — endless repetition through renewal. The music of *sutartinės* is understood not as a mix of different vocal parties, but as a sounding pulsating space. In this sense, *sutartinės* are close to minimalistic — music and visual art — works which are characterised by the multiple repetition of elements, their severity and precision. In performing *sutartinės*, just like Eastern music, one characteristic isto, through controlled emotion, “enter” one certain state and remain in it for a long time. *Sutartinės* are born only as a result of all the people singing it; the individual artist’s self-expression is not aspirational. Singing of *sutartinės* is taught by “word of mouth”.

In the opinion of the author, the continuation of the traditions of *sutartinės* is possible only if singing them will be perceived as a special, mobilising action. A *sutartinė* is only “alive” if it is not “performed” (at concerts, contests, one-time projects, etc.) but sung. Singing is understood as a special, spiritual state, during which one reaches all-around agreement (musical and spiritual harmony).

Lietuvos muzikos ir teatro akademija
Gedimino pr. 39, LT-01109 Vilnius
E. paštas: daiva.vyciniene@lmta.lt

Gauta 2014-06-27, įteikta spaudai 2015-04-22

Baltiškios muzikos stilistika ir estetika

Austė NAKIENĖ

Straipsnyje pristatomos alternatyviosios kultūrinės bendrijos, jų narių kūrybiškumo apraiškos, šiuolaikinio folkloro stilistikos ir estetikos kristalizacija. Šie reiškiniai aprašomi remiantis asmeniniais stebėjimais, taip pat garso įrašais ir publikacijomis internete (straipsniais, interviu, skelbimais, vaizdine medžiaga). Siekiama išsiaiškinti, kaip alternatyviųjų kultūrinių bendrijų kūrybiniai ieškojimai virsta platesnei publikai skirta muzika, kaip šiuolaikinio folkloro atlikėjų ir vadybininkų pastangomis kuriamas naujas vardas – „baltiška muzika“, ateityje galbūt tapsiantis prekės ženklu.

Prasminiai žodžiai: alternatyvioji kultūra, šiuolaikinis folkloras, muzikos leidyba.

Baltiška muzika – mažai žinomas pavadinimas, todėl kyla klausimas, ką gi jis reiškia. Terminas „baltiška muzika“ gali būti suprantamas dvejopai: kaip baltiškai kalbėjusių ir tebekalbantių tautų tradicijas tęsianti muzika ir kaip Baltijos valstybėse užgimusi, moderniųjų baltų praeitį ir dabartį atspindinti kūryba. Lingvistai baltai vadina rytiniame Baltijos jūros krante apsigyvenusias tautas, kalbančias viena iš indoeuropiečių kalbų grupių. Šiai grupei priklauso dvi gyvosios kalbos – lietuvių ir latvių, ir viena išnykusi kalba – prūsų. Tad baltiška gali būti vadinama lietuvių ir latvių muzika, taip pat su prūsų paveldu susijusi kūryba, o kartais ir baltarusiškų grupių atliekama muzika, susijusi su rytų baltų genčių praeitimi ar bendra lietuvių ir baltarusių istorija. Tačiau moderniuosius baltus vienija ne vien jų kilmė, bet ir naujoji istorija, dabarties kartų patirti išgyvenimai. Politikai ir žurnalistai šiuo terminu vadina 1918-aisiais Nepriklausomybę paskelbusias, Antrojo pasaulinio karo metais jos netekusias, o 1990 metais vėl atkūrusias tautas – lietuvius, latvius ir estus. Tad baltiška kartais pavadinama ir estų muzika, taip apibrėžiant ne kalbinę tapatybę, o geografinę, kultūrinę ir istorinę erdvę.

Minima sąvoka panaši į pasaulio muzikos scenoje įsitvirtinusių terminą „keltiška muzika“, kuriuo taip pat

nusakoma ir archajiška, keltų kilmės muzikantų atliekama, ir šiuolaikiška, įvairiausių grupių atliekama keltiško stiliaus muzika (Avramecs 2000: 125). Panašumas turbūt ne atsitiktinis: ir baltai, ir keltai priešistoriniais laikais gyveno didesniame plote negu šiandien, deja, jie nyksta, kalbančių jų kalbomis dėl įvairių priežasčių vis mažėja, norint išsaugoti tautinę tapatybę, reikia specialių pastangų. Baltiškios muzikos atlikėjai ir vadybininkai seka keltų pavyzdžiu ir siekia, kad nuo Baltijos krantų ataidinti muzika klausytojams asocijuotųsi su čia gyvenančių tautų žeme, šiaurietiška gamta, kultūra, istorija, mitologija. Todėl įdomu pasižiūrėti, kaipgi kristalizuojasi šios muzikos estetika, jai būdinga stilistinė įvairovė, simbolių ir ženklų sistema, kaip ši muzika pamažu tampa atpažįstama.

Baltiškios muzikos estetiką kuriančios bendrijos

Šiuolaikinį folklorą, sąlygiškai vadinamą baltiška muzika, kuria savo šaknų ieškančios kultūrinės bendrijos. Alternatyviųjų bendrijų veiklą tyrinėjanti Egidija Ramanauskaitė siūlo jų kūrybiškumą analizuoti kaip kultūros tekstą, t. y. simbolių, grupių pavadinimų, muzikos stilių, dainų tekstų, meninės išraiškos priemonių, aplinkos, kurioje vyksta sambūriai, subkultūros žinias-klaides ir skaitomos filosofinės literatūros visumą (Ramanauskaitė 2004: 112).

Kaip žinome, savitą gyvenimo būdą pasirinkusios jaunimo bendrijos ėmė rasti 7-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, tuo metu prasidėjęs etnokultūrinis sąjūdis buvo ne tik ankstesnių tradicijų tąsa, bet ir laisvasis kūrybiškumas, dabarčiai pritaikytų tradicinės kultūros formų ieškojimas. Deja, anuomet ši saviraiška buvo varžoma. Jaunimo kultūrinė raiška tapo daug įvairesnė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, kai neliuko sovietinės ideologinės cenzūros, buvo galima laisvai kalbėti apie savo pasaulėžiūrą, kurti savo kultūrinę aplinką. Po 1990 m. atsirado naujos ezoterinių praktikų

grupės, susikūrė etnokultūrinio sąjūdžio religinė atšaka – Romuva¹, ėmė burtis viduramžių amatų ir istorinių kovų klubai, o jaunosios kartos muzikantai ėmė groti viduramžišką roką – „pagonišką metalą“ (Ramanauskaitė 2004: 49).

Šios bendrijos nedidelės, todėl kiekvienas jų narys yra svarbus ir matomas, kiekvienas prisideda prie bendruomenės pasaulėjautos ir meninės raiškos kūrimo. Pasak Džono Šeferdo (John Shepherd), „mažose grupėse sąveikaujama tiesiai, šią galią stengiamasi paskirstyti maždaug tolygiai, nes visi tokių grupių nariai pajėgia ir išreikšti, ir interpretuoti simbolius“. Vaizdais ir garsais perteikiamos reikšmės yra kintančios, suvokėjai jas nuolat interpretuoja. „Socialumas skleidžiasi tiek privačioje individualios savimonės erdvėje, tiek išoriniame bendros elgsenos pasaulyje. [...] Interpretuojant kito raiškos simbolius galima tik spėlioti, ką jis mąsto ir išgyvena. Tad žmonių sąveika yra begalinis žaidimas, tiriant vienas kito „tikrumą“ – taip siekiama užsitikrinti tapatumą“ (Shepherd 2008: 179).

Kultūrinės bendrijos gana uždaros, jų nariai – bendraminčiai, tačiau kartais atsitinka taip, kad ribos išsiplečia, kelios bendrijos atranda sąlyčio taškų ir susivienija. Tokie netikėti dviejų jaunimo grupių ir dviejų pasaulėjautų susidūrimai vyko pirmaisiais festivalio „Mėnuo Juodaragis“ rengimo metais (1999 m. jis vyko Verbiškėse, 2000 m. – Sudeikiuose). Iš pradžių festivalis buvo skirtas pagoniško metalo klausytojams, naktinių šios muzikos koncertų mėgėjams, tačiau jo rengėjai tuo neapsiribojo, ieškojo kažko daugiau. Naują įkvėpimą jiems suteikė į festivalį pakviesta romuviečių – prigimtinės lietuvių religijos – bendruomenė. Pasak renginius stebėjusios E. Ramanauskaitės, ugnies apeigas paežerėje atlikusi folkloro grupė į pagoniško metalo naktis įliejo kitokios stilisti-

kos. „Į įprastą šiai bendrijai stilistiškai vientisą ir estetiškai reikšmingą kultūrinį tekstą (juoda odinė metalu kaustyta apranga, ilgi plaukai, metalinis gitarų gausmas, riaumojantis vokalas) įsipynė ir kito kolorito simbolika: muzikinės meditacijos, ugnis ir viduramžių karžygių apsiaustai, klasikiniai ir lietuvių liaudies instrumentai, folkloro tekstai, šamanistinės apeigos, runų meditacijos, paskaitos kosmologijos, lietuvių mitologijos bei folkloro temomis“ (Ramanauskaitė 2004: 105).

Festivalis buvo rengiamas kasmet, jo aplinka ir estetika vis labiau keitėsi. O 2004 m. jo sumanytojas Ugnius Liogė paskelbė tekstą „MJR mintis“, skambantį tarsi baltiškos muzikos manifestas:

„Mėnuo Juodaragis pristato šiuolaikinę baltų kultūrą naujoje šviesoje. Tai ir pagarba tradicijai, ir iš jos išplaukianti naujų menų šventė. Kūrybinė baltiškosios pasaulėžiūros ir estetikos kalvė, kur susitinka sena ir nauja, autentiška ir modernu, juoda ir balta, prasminga ir spontaniška. [...]

Negėstanti nuojauta verčia ieškoti. Kažkur čia – srovėje, medžiuose, po velėna, liepsnų šokyje, mūsų genetinėje sekoje. [...]

Šaltos Istorijos lūpos vargu ar bepasakys ką nors naujo. Moksliniai terminai ir archeologų atradimai vargu ar atskleis Paslapties plazdenimo grožį. Vargu ar surasime savo Protėvių šviesą klasinguose metraščių labirintuose. Bet neapleidžia tikėjimas, kad esminius Didžiosios Legendos fragmentus galime atkurti ir kitaip – daug stipriau – savo Krauju ir Mintimi“ (Liogė 2004).

Įkvepiantys žodžiai ragina jaunos kūrėjas neapsiriboti „istorijos rekonstravimu“, bet daryti viską, kad praeitis taptų dabartimi. Galima tarti, kad baltiškos muzikos kūrėjai renka panašų būdą kaip ir romuviečiai. Tai – ne mokslinis, racionalus, bet labiau intuityvus baltų kultūros pažinimo ir gaivinimo būdas, kai siekiama, kad iš protėvių paveldėta kultūra būtų ne tik tyrinėjama, bet ir meniškai interpretuojama ir išgyvenama. Festivalio renginiuose ir Romuvos šventėse senųjų dainų ne tik klausomasi, jos tampa klausytojų savastimi, jų dvasinio gyvenimo dalimi.

Lietuvių prigimtinė religija remiasi pažiūrų sistema, ritualų atlikimu ir tam tikra praktika, kuri iš šalies gali atrodyti kaip gyvenimo būdas. Šios religijos išpažinėjai švenčia kalendorines šventes, stebi kiekvienu metų laiku vykstančius gamtos pokyčius ir stengiasi pajusti šių pokyčių grožį. Atlikdami šventines apeigas jie siekia ištrūkti iš esamojo kasdieniško laiko ir atsidurti

1. Prigimtinės religijos bendruomenė – Romuva 1992 m. įkūrė atsidadęs etnokultūrinio judėjimo dalyvis Jonas Trinkūnas. Svetainėje www.romuva.lt rašoma: „Lietuvos Romuva tęsia baltų tikėjimo tradicijas, siekia santarvės ir darnos su Dievu ir Dievais, su protėviais, gamta ir žmonėmis, iškelia gamtos, kaip akivaizdžiausios dieviškumo apraiškos, šventumą, ugdo baltų tradicinį dorovinį gyvenimo būdą, savo kelią dieviškumo link, sukurtą per daugelį amžių. Mes tikime į Dievą – kūrėją, Perkūną – ugnies ir teisingumo dievą, Laimą – likimo ir gimimo deivę, Žemyną – žemės ir gamtos deivę. Baltų religijos šaltinis yra gyvoji nenutrūkstama baltų dvasinė tradicija. Kaip medis jėgų semiasi iš žemės gelmės, taip ir Romuvų nariai dvasinės patirties ir stiprybės semiasi iš senų giesmių, sakmių, padavimų, papročių, iš viso savo protėvių palikimo. Baltų religija vienija visus tikinčiuosius – gyvuosius ir mirusiuosius. Romuviai tiki, kad mirtis yra dėsningas gamtos virsmas, kad mirštant kūnui siela gali išlikti pereinama į kitą pavidalą.“

Veronika Povilionienė ir Saulius Petreikis. „Skamba skamba kankliai“. 2013 m. *Austės Nakienės nuotrauka.*

amžinajame laike. Pasak jų, stebėdami saulės patekėjimą, prausdamiesi veidą rasa ar stovėdami po ąžuolu, jie išgyvena tokį pat šventumo pojūtį kaip kiti tikintys žmonės, meldamiesi bažnyčioje.

Kadangi senoji religija neturi švento rašto, protėvių išminties semiamasi iš liaudies dainų, sakmių ir tikėjimų. Kai kurie folkloro kūriniai laikomi šventais: liaudies dainos pagoniškose apeigose atliekamos kaip šventos giesmės. Romuviečių bendruomenės nariai savaip aiškina liaudies dainų tekstus ir rekonstruoja senuosius muzikavimo būdus. Savo įsitikinimus jie išreiškia ir vaizdiniais simboliais, puošiasi archeologiniais papuošalais: segėmis, žiedais, antkaklėmis, drabužius margina magiškais saulės, mėnulio, vandens ir ugnies ženklais.

Kurdami savitą muzikinę raišką, kultūrinių bendrijų nariai atskleidžia skirtingus baltiškos muzikos aspektus: vieni kviečia pasinerti į meditacinę būseną, atnaujinti dvasines galias, o kiti bando senosiose melodijose

išgirsti paslaptingesnes gaidas, sužinoti, kokios jėgos veikia prieblandoje, tamsoje.

Prie tamsiosios muzikos mėgėjų – pagoniškojo roko klausytojų prisideda ir jiems artimos pasaulėjautos grotai. Norėdami pajusti ryšį su praeitimi, savo renginiams jie pasirenka apleistus pastatus, juos savitai apšviečia ir pripildo paslaptinių muzikos garsų. Archajiškas folkloras juos traukia kaip paslaptinis protėvių pasaulis, galintis suteikti kūrybai išskirtinumo. Gotiškos muzikos kūrėjai derina folklorą ir elektroninę muziką: keisti dainų ir pasakų fragmentai šioje muzikoje pasigirsta lyg prisiminimai iš pasąmonės gelmių.

Baltų praeitimi gyvenantys žmonės gali pasirinkti ir dar vieną įvaizdį – prisidėti prie prūsų bendrijos. Dar prieš dešimtį metų atrodė, kad vokiečių ordino nukariauta prūsų tauta seniai išnykusi, jos palikuonys asimiliuoti. Tačiau internete ėmė burtis žmonės, kurie norėtų atgaivinti prūsų kalbą, minėti XIII a. įvykusio didžiojo prūsų sukilimo metines, pastatyti prūsų gyvenvietės

maketą ir t. t.² Kaip interneto svetainėje *www.romuva.lt* rašo Inija Trinkūnienė, „netiesa, neva tautos miršta – nė viena tauta niekad neišnyksta taip, kad nebūtų įmanomas jos atgimimas. [...] Užteko atsirasti internetui, ir štai prūsai „pasipylė“ iš visų pasaulio kampų. Kol kas, žinoma, per mažai tokių žmonių, kad būtų galima svajoti atkurti iš jų tautą. Bet jų jau pakankamai daug, kad būtų galima pareikšti apie potencialiai jau egzistuojančią išsklaidytą prūsų etninę grupę“.

2005 m. folkloro grupė „Kūlgrinda“ išleido prūsų kalba atliekamų dainų plokštelę „Prūsų giesmės“, jos viršelį papuošė trijų svarbiausių prūsų dievų: Pikuolio, Perkūno ir Patrimpo, atvaizdais. Grupė rėmėsi prielaida, kad, gelbėdamiesi nuo kryžiuočių, dalis prūsų pabėgo į Lietuvą, ir jų dainos galėjo įsilieti į lietuvišką tradiciją. Todėl buvo pasirinktos įvairių Lietuvos regionų dainos, kurių tekstuose atsekami istoriniuose šaltiniuose aprašyti prūsų religijos ir mitologijos bruožai, ir išverstos į prūsų kalbą (Urbanavičienė 2006). Tai dainos, kuriose vaizduojamos saulės ir mėnesio vestuvės, dangiškoji šeima, vėlių kelionė į pomirtinį pasaulį. Jos ne modernizuotos, bet atvirkščiai – archaizuotos, dainuojamos šiurkščiais balsais, senoviniais dainavimo būdais. Pasiklausius ansamblio atliekamų „prūsiškų“ dainų, kyla klausimas, kiekgi tokia rekonstruota muzika tikra? Gal ji turėtų būti suprantama ne kaip senosios kultūros tąsa, bet kaip šiuolaikinės, visai naujos prūsų bendruomenės savastis, jos narių kūrybinės vaizduotės išraiška?

Apie buvimą dabartyje ir tuo pačiu metu praeityje Jurijus Dobriakovas rašo: „Dauguma postfolkloro atlikėjų anaipol nevengia tikrovės ir nėra „autsaideriai“; priešingai – jie dalyvauja šiuolaikiniame pasaulyje, kaip ir visi kiti. Galima spėti, kad juos vienija ypatinga nostalgija utopinei pagoniškai praeičiai, kuri buvo tikresnė, gražesnė ir grynesnė nei nūdienos tikrovė. Aplinkinis pasaulis tuomet buvo gaubiamas paslapties ir dievybių artumo, o stiprūs, kilnūs žmonės gyveno santarvėje su gamta. Tokia yra mitologinė pirmykštė Visata, kuriai daugelis žmonių kartkartėmis pajunta nostalgiją. Nostalgiją, vis dėlto netrukdančią sėkmin-

gai gyventi dabartyje. Panašu, kad dauguma šių atlikėjų nori ne atkurti, o išgalvoti praeitį, kurioje jie niekada negyveno, ir tai yra gana įdomus estetiškas reiškinys“ (Dobriakov 2008).

Panašius dalykus pastebi ir baltarusis Aliaksejus Džermantas, jis rašo, kad jo šalyje prigimtinė religijai prijaunčiantys žmonės išsiūbuoja gana gausų judėjimą, susijusį su tradicinių liaudies apeigų, muzikos ir dainų, amatų atgaivinimu, švenčių šventimu pagal praamžius papročius, karybos rekonstrukcija, kraštotyra, istorinių bei gamtos paminklų apsauga ir pan. Pasak autoriaus, tai – „etnografinė“ pagonybė. Greta skleidžiasi ir kūrybinė veikla, kurią jis vadina „menine“ pagonybe. „Akivaizdžiausia tai tradicinėje etninėje (folklorinėje) muzikoje, turinčioje tvirtą ikirikikščionišką stuburą. Baltarusijoje esama nemažai kolektyvų, atliekančių arba interpretuojančių autentiškos liaudies muzikos kūrinius. Archajinių dainų mėgėjams gerai žinoma grupė „Guda“. Jos repertuaro pagrindą sudaro apeiginės dainos – itin senas tradicinės liaudies kultūros klotas. Grupės narės įsitikinusios, kad „dainos, priskiriamos senosioms šventėms, – tai senojo pasaulio skeveldros, glūdinčios kiekvieno, kas tik kildina save iš šios žemės, sąmonės gelmėse“. Patikimas patvirtinimas, kad „Gudos“ atliekamos senos archetipinės dainos tikrai „rezonuoja“ su baltarusio sąmone ir sukelia kuo gyviausią susidomėjimą, – minios klausytojų jos koncertiniuose pasirodymuose“ (Džermantas, 2011: 59). Taigi muzika labai svarbi alternatyviosioms kultūrinėms bendrijoms, ji padeda išplatinti savitą estetinę raišką, mitinius simbolius, kultūrinius pranešimus, gali peržengti vienos ar kitos bendrijos ribas ir patraukti, sužavėti naujus klausytojus.

Baltiškios muzikos savitumai

Prie Baltijos gyvenančios tautos vadina savo žemę dainų kraštu, nes seniau kaimuose dainos skambėjo nuo ryto iki vakaro, lydėjo žmogų nuo gimimo iki mirties. Visos trys tautos – lietuviai, latviai ir estai – labai didžiuojasi savo senovinėmis dainomis: sutartinėmis, dziesmomis ir runomis. Nors XXI a. šios dainos nebeskamba laukuose, jas galima išgirsti Vilniuje, Rygoje, Taline vykstančiuose festivaliuose, kituose folkloro renginiuose. Nuo 1987-ųjų paeiliui vis kitoje Baltijos valstybėje rengiamas tarptautinis folkloro festivalis „Baltica“.

2. Kai dar nebuvo interneto, gyvavo tik prūsų kalbos ir istorijos tyrinėtojus vienijantis klubas „Prūsa“, jo nariai skaitydavo paskaitas, rengdavo publikacijas. Lingvistų ir istorikų tyrinėjimai buvo ir yra mokslinis pagrindas, kuriuo remiamasi, kuriant šiuolaikinių prūsų tapatybę. Dabar Lietuvoje, Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje bei kitur gyvenantys ir prūsais besijaučiantys asmenys palaiko ryšius vieni su kitais internete ir socialiniuose tinkluose, kur prisimena svarbiausius Prūsijos istorijos įvykius, bando išmokyti prūsų kalbą ir netgi ja pasikalbėti.

Lietuvos ir Malio atlikėjų grupė „MaLituanie“. 2013 m., www.mic.lt.

Senųjų dainų melodijos turi gana archajiškų bruožų: jos yra siauros apimties, viršutinis melodijos atramos tonas nutolęs nuo žemutinio tono vos tercijos, kvartos ar kvintos intervalu. Manoma, kad senųjų dainų muzikinė raiška tokia santūri todėl, kad praėjusių šimtmečių dainininkams rūpėjo ne tiek melodijų grožis, kiek dainuojamų žodžių prasmė. Paprastos, gerai žinomos melodijos turėdavo tik padėti prisiminti ir tinkamai sudėlioti žodžius. Šiandien daugelio dainų tekstai nebėra aktualūs, kai kurie juose minimi dalykai netgi nebesuprantami, tačiau santūri senųjų melodijų muzikinė raiška klausytojams vis dar palieka stiprų įspūdį. Archajiška melodika jiems atrodo graži, atitinkanti šiuolaikinius estetinius idealus.

Senųjų dainų kūrėjos ir atlikėjos dažniausiai būdavo moterys. Tyrinėtojai pažymi, kad net istoriniai įvykiai dainose būdavo atpasakojami ne į karą išjojančių vyrų, bet juos išlydinčių ir jų laukiančių moterų požiūriu. Dainose išlikusi moteriška patirtis ir jos išraiška tebėra labai svarbi, galima tarti, kad šiltas, sodrus moters balsas yra skiriamasis baltiškos muzikos ženklas. Šių dienų folkloro koncertai neįsivaizduojami be moterų balsų, talentingos dainininkės – lietuvė Veronika Po-

vilionienė ar latvė Ilga Reizniecė – scenoje yra ne vien liaudies dainų atlikėjos, bet ir simbolinės figūros, ypatingų galių turinčios tradicijos saugotojos. Publiką pakleri jų balsuose girdimos ne vien jų pačių, bet ir ankstesnių kartų moterų patirtos gyvenimo nuoskaudos ir džiaugsmo prošvaistės, jų skleidžiamas moteriškumas yra daug gilesnis už stereotipinį populiariosios kultūros moteriškumą.

Du svarbūs baltiškos muzikos bruožai – archajiškos sandaros melodika ir feministinė pasaulejauta susijungia šiuolaikinėje sutartinių atlikimo tradicijoje. Sutartinės – šiaurės Lietuvoje išlikusios polifoninės giesmės sulaukia didelio susidomėjimo: vienus domina įmantri sutartinių polifoninė sandara, joms būdinga kelių skirtingų tekstų ir melodijų samplaika, kitus traukia sinkretiškas muzikos ryšys su šokiu, galimybė perteikti savitą polifoninę sandarą choreografinėmis figūromis. Šios giesmės įkvepia ne vieną šiuolaikinio folkloro kūrėją ar aranžuotoją, jos neretai skamba ir šiuolaikinių profesionalių kompozitorių kūryboje (plačiau: Račiūnaitė-Vyčinienė 2012).

Vyresniosios kartos tradicinio dainavimo puoselėtojoms Veronikai Povilionienei, Daivai Vyčinienei bū-

dingą ramų nusiteikimą, orią sceninę laikyseną perima ir jaunesnės dainininkės. Lėtą dainos tėkmę, sodrų balso skambesį, švelnias melancholiškas gaidas girdime ir klausydamiesi Indrės Jurgelevičiūtės. Tačiau lietuviškas dainavimo būdas nėra vienintelis, kurį ji išmano. Muzikuodama grupėje „MaLithuanie“, ji bandė suderinti malietišką ir lietuvišką etninę muziką, o dainuodama ir kankliuodama įvairiatautėje grupėje „Merope“, subtiliai supynė lietuviškas melodijas su prancūziškomis ar ispaniškomis. Indrė nuolat tobulėja, bendradarbiaudama su įvairiais atlikėjais ir studijuodama įvairių tautų dainavimo technikas.

Tose kompozicijose, kuriose susilydo folkloras, rokas, improvizacinė ir elektroninė muzika, greta balsų girdimi ir tradiciniai muzikos instrumentai: kanklės, skudučiai, dūdmaišis, smuikas. Tembrų paletę papildo kitų pasaulio šalių instrumentai: tabla, tamera, didžeridū, kalimba, ksilofonas. Kaip žinome, muzikavimas liaudies instrumentais ir atlikimo meistriškumas – tai sritis, kurioje tradiciškai reikšdavosi vyrai. Todėl manytina, kad ir šiuolaikinio folkloro kompozicijose skambantys instrumentų garsai simbolizuoja vyriškąjį pradą. Šis pradas irgi kitoks nei šiuolaikinėje kultūroje

gyvuojantis vyro įvaizdis. Jame dera viduramžių kario stiprybė ir šių dienų jaunatviška jėga, kurią išreiškia senovinius signalus trimituojantys ragai ir daudytės, taip pat ir griausmingi „baltiški“ būgnai, gitaros ir saksofonai.

Liaudies instrumentais muzikuojantys vyrai paprastai sugeba meistriškai groti daugeliu instrumentų, jie išsiskiria įvairiapusiškumu ir išradingumu. Kanklėmis, smuiku ir kitais instrumentais griežia, taip pat ir dainuoja lietuvių muzikantas Evaldas Vyčinas, dainavimu su įvairių instrumentų pritarimu klausytojus žavi ir latvis Valdis Muktupavelas (Valdis Muktupāvels). Šie išskirtiniai atlikėjai yra pateikę daugybę liaudiško muzikavimo inovacijų, vėliau jas perėmė jų pasekėjai. Daugybę kūrybinių idėjų folkloro judėjimui yra padovanojęs džiazas muzikantas Petras Vyšniauskas. Jis pirmasis pabandė suderinti pastovios sandaros liaudies melodijas ir improvizacinės muzikos intarpus, taip pat sugretinti švelniai skambančią lietuvišką birbynę ir šiurkštesnio tembro saksofoną. Laisvės, kūrybos, improvizacijos džiaugsmą etninėje muzikoje atrado ir Saulius Petreikis, kuris ne tik pučia trimitą, bet ir švilpauja įvairių pasaulio tautų fleitomis, o kartais visai tra-

Dainininkė ir kanklininkė Indrė Jurgelevičiūtė su grupe „Merope“. 2012 m., www.mic.lt.

diciškai užgroja devynstygėmis kanklėmis, armonikėle ar užtraukia kokią žemaitišką dainą.

„Vienas esminis dalykas, dėl kurio galime pelnytai didžiuotis lietuvių liaudies muzika, yra jos tradicijų tęstinumas. Tuo tarpu, kai didžioji dalis atkuriamo Vakarų Europos folkloro atsigręžia į keliaujančių menestrelių ir trubadūrų epochą, Lietuvoje, kaip ir kai kuriuose kituose Rytų/Vidurio Europos bei Pabaltijo kraštuose, atokesnėse vietovėse folkloras išsaugojo pakankamai gryną formą iki pat dvidešimtojo amžiaus. [...] Tad galima sakyti, kad Vakarų Europos postfolkloro ryšys su senesne tradicine kultūra dažniausiai pasireiškia naujojamuose vaizdiniuose, o štai lietuviškas postfolkloro judėjimas, atrodo, geriau išnaudoja tą išlikusį žinojimą apie archajiškas instrumentinės ir vokalinės muzikos formas. Dėl to lietuviškas modernusis folkloras (ypač rekonstruotas apeiginis folkloras) skamba pakankamai „autentiškai“, tarsi būtų atliekamas būtent taip per amžių amžius (įdomiausia yra tai, kad tam netrukdo net ir į muzikinį audinį įpinami modernių instrumentų ar elektronikos garsai)“ (Dobriakov 2008).

Baltišką muziką skiriantieji ženklai gali būti atėję iš senų senovės, tačiau gali būti sukurti ir praėjusiame dešimtmetyje. Ženklu gali būti senos moters atliekama rugiapjūtės daina, pasižyminti visais senojo sluoksnio liaudies melodijoms būdingais bruožais. Tačiau jaunajai klausytojų kartai ne mažiau reikšmingi ir iš folkdžiaz, folkroko ar kitų mišrių muzikos stilių atėję ženklai: birbynės ir saksofono melodijų pynė ar sutartinės dainavimas pritariant roko grupei. Jaunajai kartai folkloras – tai ne vien muzika, gyvavusi kaimo aplinkoje. Savita baltiška muzika gali būti sukurta ir mieste, pagrindinėje įrašų studijoje. Ją mėgstama muzika ne vien tradicinė, ji gali būti ne tik „gyva“, bet ir elektroninė, ne vieno tradicinio stiliaus, bet polistilistinė, jos audinyje senosios melodijos gali būti jungiamos su pačiais įvairiausiais šiuolaikinės muzikos sluoksniais.

Šiuolaikinio folkloro pavadinimų įvairovė

XX a. pabaigoje Lietuvoje ir Latvijoje išpopuliarėjęs šiuolaikinis folkloras „baltišką muziką“ pavadinimą gavo ne iš karto. Tiesą sakant, nelengva nustatyti, nuo ko ir kaip viskas prasidėjo. Anksčiau aprašytas sunkiojo roko ir apeiginės liaudies muzikos stilių susiliejimas – tik vienas iš pavyzdžių, nes netikėtai susiformavusių polistilistinių derinių buvo ir daugiau.

9–10-ojo dešimtmečio „naująją bangą“ galėjo sukelti ir profesionalių atlikėjų ieškojimai (pavyzdžiui, pagoniškąją avangardą atlikdavusio „Vilniaus naujosios muzikos ansamblio“ pasirodymai), ir neprofesionalių liaudies muzikos atlikėjų bandymai. Ne vienas lietuvių folkloro judėjimo dalyvis pasakoja, kad didelį įspūdį anuomet paliko brolių latvių folkloro grupės „Ilgi“ muzikavimas (ansamblio vadovė Ilga Reizniece). Muzikinį išsilavinimą turintys šios grupės nariai domėjosi ne tik senosiomis liaudies melodijomis, bet ir klasikine, šiuolaikine muzika, juos traukė improvizacija, saviraiška, tad jų muzikavimas nebuvo vien liaudies melodijų atkartojimas. Savo atliekamą muziką jie pavadino „postfolkloru“, t. y. potradicinėje aplinkoje gyvuojančiu folkloru, patiriančiu šiuolaikinės miesto kultūros, postmodernios mąstysenos įtaką.

Terminas „postfolkloras“ paplito ir Lietuvoje, nors čia buvo bandoma ir kitais žodžiais nusakyti norą kūrybiškai interpretuoti liaudies muziką. 1992 metais Kaune įsikūrė ansamblis „Keisto folkloro grupė“ (vadovas Andrius Morkūnas), iš pradžių jos nariai dainavo ir muzikavo patys sau, rinkdavosi subtilia melodika ir poezija pasižyminčias dainas, joms kurdavo originalias aranžuotes: puošdavo įvairiais pritarimais, švelnaus skambesio instrumentų: kanklių, smuiko, lamzdelių, molinukų, varpelių, palydėjimais. Taip atliekamas folkloras buvo kažkuo ypatingas, jo skambėjimas galėjo pasirodyti šiek tiek „keistas“.

Vaizduotės nestokojanti grupė ėmė traukti vis daugiau gerbėjų, o netrukus Kaune atsirado visas būrys neįprastai atliekamo folkloro mėgėjų, mieste ėmė vykti tarptautinis šiuolaikinio folkloro festivalis „Suklegos“. Kaip rašoma renginio interneto svetainėje, jo dalyvių muzika apibūdinama labai įvairiai: intelektualusis folkloras, postfolkloras, folkdžiazas, modernusis folkloras, pasaulio muzika (*world music*), naujasis amžius (*new age*). Dalyvauti festivalyje kviečiami ir jau dirbantys šioje srityje muzikantai, kompozitoriai, ir nauji atlikėjai, jaunimo grupės (www.suklegos.lt).

Kitaip, savaip, neįprastai muzikuoti dažniausiai bando jaunimo grupės, jos labiausiai nori pakeisti visiems įprastą liaudies muzikos skambesį. Kai kada jų muzikavimas netgi pavadinamas „netradiciniu“, nors toks apibūdinimas nėra tikslus. Jeigu jauni žmonės ieško savo šaknų, domisi ankstesnių kartų palikimu, kažin ar jie linkę atsisakyti tradicijos. Tad tiksliau būtų tarti, kad šiuolaikiškai muzikuojantys atlikėjai ne vien tęsia, bet ir keičia tradiciją (žinoma, šiais laikais tradicija kinta greičiau nei ankstesniais šimtmečiais).

Festivalio „Mėnuo Juodaragis“ klausytojai. 2013 m. *Austės Nakienės nuotrauka.*

Vis labiau pastebimą liaudies muzikos kaitą, atsinaujinimą bandoma atspindėti įvairiais terminais. Antai kaimyninėje Lenkijoje nuo 1998 m. rengiamas šiuolaikinio folkloro festivalis, pavadintas „Nowa Tradycja“ („Naujoji tradicija“). „Juo norima pasakyti, kad liaudies muzika nėra muziejinis eksponatas, kad ji gyva ir nuolat kinta“ (Dahlig-Turek 2012: 311). Minėtame festivalyje liaudies muzika atliekama senoviniu „grynuoju“ pavidalu ir įvairiais naujais pavidalais, kuriuos Eva Dahlig-Turek (Ewa Dahlig-Turek) vadina „autentiškos liaudies muzikos vertimais į šių dienų klausytojams priimtinesnę populiariosios muzikos kalbą“. Scenoje gali nuskambėti ir senučių dainininkių atliekama liaudies daina, ir jaunimo grupės sukurta liaudies dainos aranžuotė, ir koku nors liaudies instrumentu atliekama improvizacija. Pasak etnomuzikologės, „renginys, be jokios abejonės, stiprina susidomėjimą liaudies muzika ir taip prisideda prie senosios tradicijos išsaugojimo, bet, kita vertus, šiuolaikinio folkloro „žvaigždžių“ pasirodymai nustelbia autentiškos muzikos atlikėjus, nustu-

mia juos į pašalius. Kyla klausimas, kaip smarkiai gali pasireikšti popkultūros įtaka, kaip pasiekti kompromisą tarp poreikio saugoti senąją tradicijos formą ir noro plėtoti naująją jos formą“ (Dahlig-Turek 2012: 312).

XXI a. Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse folkloras nebėra vien valstietijos savastis, jį kultivuoja ir kitų socialinių sluoksnių atstovai, netgi galima tarti, kad šiuolaikinio folkloro puoselėtojai dažniausiai yra miestiečiai. Tad įvairiais terminais: *postfokloras*, *intelektualusis folkloras*, „*netradicinis*“ *folkloras*, *naujoji tradicija ir kt.*, bandoma atspindėti, kad iš agrarinės kultūros reiškinių jis virsta postindustrinės kultūros reiškiniu. Dar XX a. pradžioje kaimų bendruomenės sudarė palyginti jauno amžiaus žmonės, ten skambėjusios liaudies dainos, šokiai, rateliai buvo jaunimo muzika. Dabar kaimo gyventojai gerokai vyresni, o jaunimas būriuoja miestų gatvėse, aikštėse, parkuose, kavinėse. Čia ir gimsta šiuolaikinė liaudies muzika, kiekviena jaunimo subkultūra puoselėja vienokį ar kitokį muzikos stilių. Jei pasidairytume po Vilniaus klubus, sužinotume, kad

juose skamba *dark wave*, *neofolk*, *ethnic ambient*, *tribal music*, *jazz/folk/pop*, *electro acoustic*, *experimental electronic* ir kitokie stiliai. Norint kalbėti apie šią įvairią muziką bendrai, reikalingas vienijantis, jos esmę nusakantis terminas. Juo pamažu ir tapo terminas *baltiška muzika*.

Baltiškos muzikos sklaida

Pirmieji šiuolaikinės, tačiau gilią šaknis turinčios muzikos vadybininkai buvo nepriklausomi renginių organizatoriai, nepasitenkinę aplinkui skambančia muzika ir pasiryžę eiti savo keliu, susikurti savo skambantį garsovaizdį. 1993 m. šie entuziastai įkūrė nepriklausomą įrašų leidyklą „Dangus“, ėmė leisti baltiškos muzikos įrašus (kasetes, vėliau – kompaktines plokšteles) ir neįprastose erdvėse organizuoti koncertus. Tie patys asmenys sumanė ir gamtoje vykstantį festivalį „Mėnuo Juodaragis“. Jų dėka atsirado kultūrinė bendrija, pageidaujanti klausytis baltiškos muzikos ne tik festivalyje, bet ir visus metus.

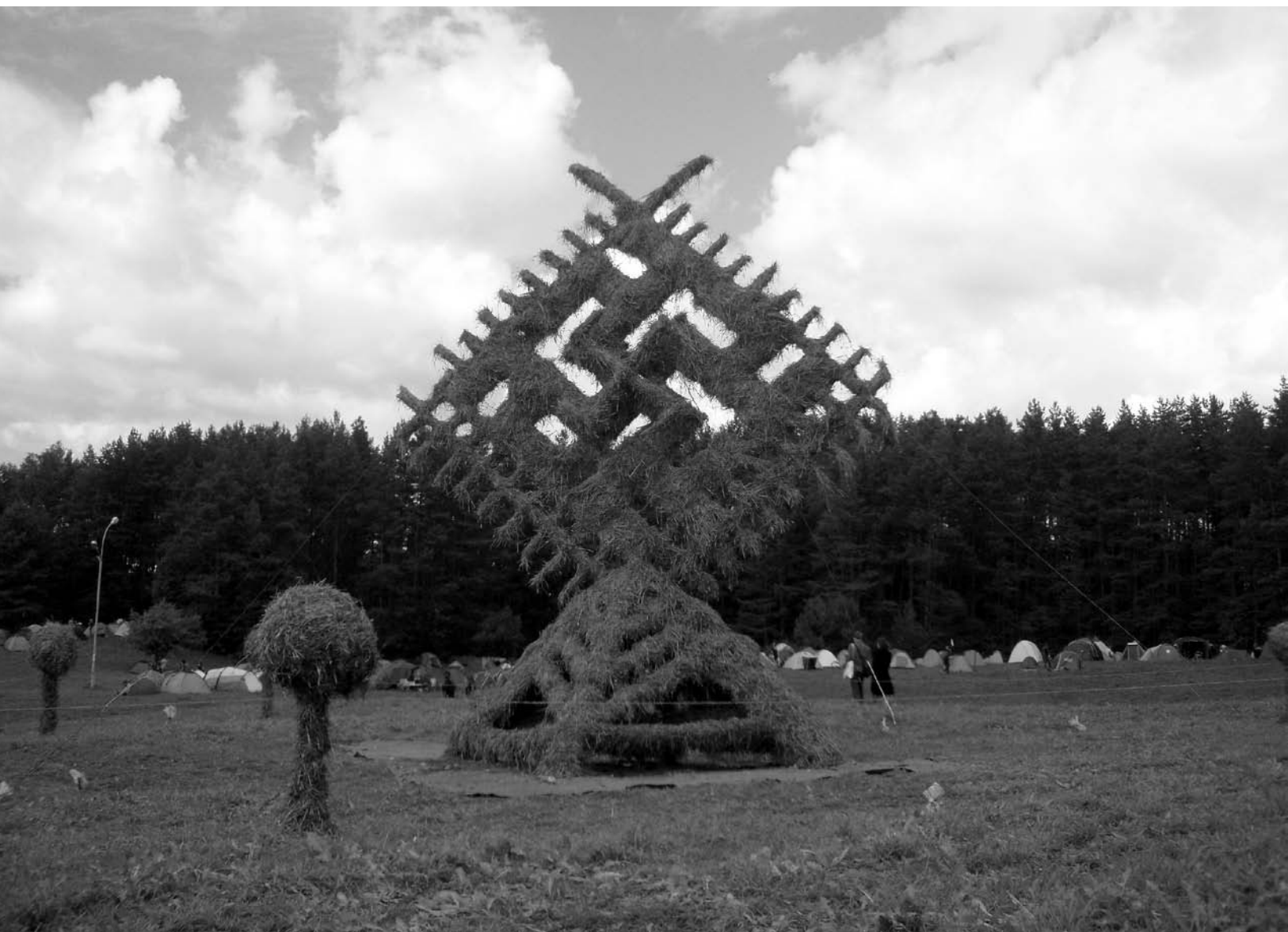
Nepriklausoma leidykla „Dangus“ (www.dangus.net) yra išleidusi nemažai kompaktinių plokštelių, kurių detalės ir visuma palieka stiprų įspūdį. Tai – konceptuali rinktinė „Gintaro gentys“ (2004), Donio ir „Kūlgrindos“ „Sotvaras“ (2003), Donio albumai „Bite lingo“ (2006) ir „Ein saulelė aplink dangų“ (2011), grupės „Atalyja“ albumai „Močia“ (2004) ir „Saula riduolėla“ (2009), grupės „Spanxti“ „Dievo žirgai, Laimės ratai“, (2011), „Ugniavijo“ „Karo dainos“ (2013) ir kt. Paminėtos kompaktinės plokštelės patraukia ne tik savitu muzikos stiliumi, bet ir įsimintina vaizdine raiška, jų viršeliai papuošti saulės ir mėnulio ženklais, žalvario papuošalais, gintaro amuletais, juostų raštais. Ši atributika labai svarbi – iš jos taip pat galima atpažinti baltišką muziką.

Kai į vieną visumą susijungia archajiškas folkloras ir sunkusis rokas, improvizacinė, elektroninė muzika, tarsi susijungia dvi spalvos: balta ir juoda. Spalvų simbolika perteikia, kokias nuotaikas sukelia vienokio ar kitokio stiliaus muzika. Senovine maniera atliekamos liaudies muzikos nuotaikas išreiškia šviesesnių spalvų deriniai, pavyzdžiui, balta (simbolizuojanti gėrį, tyrumą, šaltumą, šventumą) ir ją papildanti žalia (reiškianti vidinę stiprybę, gyvybingumą), o šiuolaikinės muzikos nuotaikas – tamsesnių spalvų deriniai, pavyzdžiui, juoda (galinti reikšti blogį, paslaptinę magišką galią) ir joje švytinti raudona (reiškianti kraują, ugnį, šilumą, aistrą).

Pasidomėję postmodernaus latvių folkloro plokštelėmis, pastebėtume, kad ir jos kalba tomis pačiomis sąvokomis, simboliais ir vaizdiniais (žr. latvių leidyklos „Upe“ (www.upe.lv) išleistas plokšteles: grupės „Jauns mēness“ „Garastāvoklis“ (1997); grupės „Ilgi“ plokšteles „Saulės meita“ (1998), „Ne uz vienu dienu“ (2006), „Tur saulīte pērties gāja“ ir „Izlase“ (2011); Uģio Praulinio albumą „Paganu gadagrāmata“ (1999), folkloro rinktinės „Līgo“ (2003), „A touch of Latvian folk music“ 1 (2002) ir 2 (2008); grupės „Dzelzs Vilks“ albumus „Dzīvnīeks pilsetā (2011), „Kālabad“ (2013) ir kt.). Grupių ir albumų pavadinimai susiję su senąja religija ir mitologija, viršeliuose subtiliai sukomponuoti tautodailės elementai ir pirmapradės gamtos vaizdai, taigi vyksta panašios „meninės pagonybės“ paieškos.

Kaimyninių šalių atlikėjai, koncertų organizatoriai ir leidėjai neretai žvalgosi vieni į kitus ir mokosi vieni iš kitų. 2013 m. Zaraso ežero saloje vykęs festivalis „Mėnuo Juodaragis“ buvo skirtas lietuvių ir latvių vienybei, jo šūkis skelbė: „Laikas broliams susitikti“. Jame dalyvavo dvylika įvairios stilistikos muziką atliekančių Latvijos grupių, tad buvo galima sužinoti, kaip kaimynams sekasi puoselėti senąsias tradicijas, o kartu būti šiuolaikiškiems, gyventi šiandienos gyvenimą. Broliškas susitikimas tąkart subūrė tikrai didelį skaičių baltiškos muzikos kūrėjų ir klausytojų, kurie turėjo progą patirti įvairių bendrų išgyvenimų. (Šiaip baltiškos muzikos puoselėtojai sudaro virtualią bendruomenę, jos nariai vieni su kitais susitinka interneto svetainėse, kur ieško informacijos apie artimiausius renginius, naujai išleistas kompaktines plokšteles ir kt.)

Baltiškos muzikos vadybininkai bando pasitelkti žiniasklaidos galią, siekdami išgarsinti kylančią muzikos bangą savo regione, o gal ir platesnėse erdvėse. Šiuolaikinio folkloro leidybos dažniausiai imasi iš alternatyviosios kultūrinės aplinkos kilę žmonės, tačiau pripažinimą pelnusių folkloro grupių kūryba susidomi ir su subkultūromis nesusiję vadybininkai (oficialioji kultūra nuolat ieško naujų vertybių alternatyviojoje kultūroje). Folko, roko, popmuzikos ir kitų stilių muziką po savo sparnu priglobė anksčiau vien tik akademinę muziką viešinę Lietuvos muzikos informacijos centras. Jo sukurtame interneto puslapyje www.mic.lt, skirtame ne vien Lietuvos, bet ir užsienio vartotojams, galima rasti profesionaliai parengtos informacijos apie šiuolaikinio folkloro kūrėjus ir atlikėjus, susipažinti su ryškiausiais lietuvių folkloro stiliais. Muzikos infor-

Šiaudinė skulptūra festivalyje „Mėnuo Juodaragis“. 2013 m. *Austės Nakienės nuotrauka.*

macijos centras daug prisidėjo prie baltiškos muzikos sklaidos leisdamas reklaminius leidinius „The Singing Land“, „Note Lithuania“, dalyvaudamas tarptautinėse muzikos verslo mugėse MIDEM ir WOMEX. Žinoma, valstybinės institucijos parengtoje informacijoje viskas atrodo kitaip: nuoširdumą pakeičia oficialumas, įsijautimą – numatymas, folkloro pomėgį – jo toleravimas, saviraišką – siekis įtikti vartotojams. Tai, kas alternatyviųjų kultūrų atstovams yra vidinio gyvenimo išraiška, savo darbo profesionalams – tikrai rinkodara.

Kita vertus, bendradarbiavimas su aukštesnėje hierarchinėje pakopoje įsitvirtinusiomis kultūros organizacijomis yra žingsnis į priekį, padedantis savo plotmėje veikiančioms bendruomenėms išvengti marginalizacijos. Toks pat būtinas žingsnis ir standartiza-

cija – vaizdinių ir muzikinių simbolių supaprastinimas, dalies jų reikšmių atsisakymas. Kaip žinia, muzikos industrija susilpnina simbolių ryšius su juos sukūrusia bendruomene, galias šaknis turinčius daugiaprasmius simbolius paverčia lengvai įsimenamais ir suvokiamais ženklais. Todėl daina ar instrumentinė melodija, kuri tautines tradicijas puoselėjančiam žmogui yra didžiausia vertybė, pasaulio kultūros vartotojui tampa tik kažkokį keistą tautinį atspalvį turinčia muzika, o apsaugą teikiantis ir laimę nešantis amuletas – tik lipduku, leidybos ženklu ar emblema. Tačiau tai neišvengiama norint, kad baltiška muzika išgarsėtų ir įsitvirtintų pasaulio muzikos scenoje.

Taigi Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse vyksta folkloro transformacijos, kurias lemia visuomeniniai

pokyčiai ir šiuolaikinės technologijos: kadaise kaimo aplinkoje gyvavęs folkloras įsilieja į miesto kultūrą, tampa muzikos industrijos dalimi. XXI a. kuriama baltiška muzika akivaizdžiai skiriasi nuo ankstesnių kartų dainininkų ir muzikantų atliekamos muzikos, tačiau ji taip pat yra autentiška, jos garsiniai simboliai ir ženklai – dabarties kartų tautinės savimonės ir laisvojo kūrybiškumo išraiška. Šiuolaikinio folkloro stilistiką ir estetiką kuria alternatyviosios kultūrinės bendrijos, jų narius traukia ne tik folkloro kultūrinės gelmės: mitiniai įvaizdžiai, archajiška poetika ir melodika, bet ir gilesnis tautiškumo, kūrybiškumo, vyriškumo ir moteriškumo pajautimas.

Naujos baltiškos muzikos formos pirmiausia pateikiamos kaip eksperimentinės, jų leidybos imasi subkultūroms prijaunantys vadybininkai. Pripažintas šiuolaikinio folkloro grupės jau vertina, viešina, remia ir kiti kultūros organizatoriai, tikėdamiesi, kad ši muzika sudomins ir patrauks užsienio klausytojus.

Baltijos šalių folkloro modernizavimas yra patrauklus užsiėmimas, šiek tiek primenantis kompiuterinį žaidimą. Tai ypač akivaizdu stebint, kaip baltų kultūros įvaizdis formuojamas internete. Virtualioje erdvėje trokštami dalykai pateikiami kaip tikri: seniai išnykusi tradicija vėl atgyja, o dabarties kūryba atrodo nepaprastai įvairi ir išradinga. XXI a. baltiška muzika pasirengusi peržengti nacionalinių valstybių ribas ir nuskambėti pasaulio muzikos scenoje. Gal ji ir neužlies koncertų ir festivalių kaip audringos Baltijos banga, bet tikrai nuskambės kaip laukų ir miškų ramumoje vingiuojančios senovinės dainos aidas.

LITERATŪRA:

- Avramecs, Muktupāvels 2000 = Boriss Avramecs, Valdis Muktupāvels. *Pasaulio muzika*. Vilnius: Kronta, 2000.
- Dahlig-Turek 2012 = Ewa Dahlig-Turek. New tradition. Iš: *Musical Traditions: Discovery, Inquiry, Interpretation, and Application*. Edited by Pal Richter. HAS, Research Centre of Humanities, Budapest, 2012, p. 311–321.
- Dobriakov 2008 = Jurij Dobriakov. Kas ateina, kai atsitraukia gyvasis folkloras. Iš: *Lietuvos muzikos link*, Nr. 16, 2008 m. gegužė–spalis.
- Dzermantas 2011 = Aliaksejus Dzermantas. Tradicinės etninės religijos atgimimas Baltarusijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 2 (137), p. 51–61. Prieiga per internetą: <http://tautosmenta.lt/aliaksejus-dzermantas/>.
- Liogė 2004 = Ugnius Liogė. *MJR: mintis*. Prieiga per internetą: www.mjr.lt/arc/mjr2004/htm/Lt_mintis.htm
- Račiūnaitė-Vyčinienė 2012 = Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė. The Revival of Lithuanian Polyphonic Sutartinės Songs in the Late 20th and Early 21st Century. Iš: *Res musica, Eesti Muusikateaduse Seltsi ja Eesti Muusika-ja Teatriakadeemia muusikateaduse osakonna aastaraamat*, 2012, Nr. 4. p. 97–116.

- Ramanauskaitė 2004 = Egidija Ramanauskaitė. *Subkultūra. Fenomenas ir modernumas. XX a. pabaigos Lietuvos subkultūrinių bendrijų tyrinėjimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004, p. 129–144.
- Shepherd 2008 = John Shepherd. Muzika kaip kultūros tekstas. Iš: *Muzika kaip kultūros tekstas. Naujosios muzikologijos antologija*. Sudarytoja Rūta Goštautienė. Vilnius: Apostrofa, 2008, p. 177–180.
- Urbanavičienė 2006 = Dalia Urbanavičienė. Iš šukių – „Prūsų giesmės“. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2006 m. sausio 14 d., Nr. 2 (780), p. 10.

Aesthetics and style of Baltic music

Austė NAKIENĖ

“Baltic music” is used to describe both the archaic and modern (from the restoration of independence in 1990) music of the nations of the Lithuanians, Latvians and Estonians. The most modern Balts are connected not by their origin, but their new history, the common experiences of the current generations. Therefore, the term “Baltic music” is understood in the same way as “Celtic music”.

Baltic music performers create a distinctive aesthetic, the stylistic variety characteristic of this music, a unique system of signs and symbols. The style and aesthetics of modern folklore are born in communities that foster alternative culture, it is created by those who follow the indigenous religion, people interested in the long-gone culture of Old Prussia, representatives of the Goth culture, creators of rock, metal and electronic music.

The largest event where one can become acquainted with the “new Baltic” music and world-view — the festival *Mėnuo Juodaragis* (“Black-horned Moon”), which, in the words of the festival’s founder, Ugnius Liogė, *presents modern Baltic culture in a new light. This is respect for tradition and the celebration of modern art that comes from it. It is a creative forge of Baltic world-view and aesthetics, where old and new, authentic and modern, black and white, meaningful and spontaneous meet*. Young artists are encouraged to not limit themselves to “historical reconstruction”, but do everything so that history would become the present. It isn’t scientific, rational, but a more intuitive road towards recognising and bringing back Baltic culture, the culture inherited from our ancestors is not only studied, but also artistically interpreted and experienced.

The modernisation and dispersion of the folklore of the Baltic nations has drawn the attention of cultural managers, thus Baltic music is ready to transcend the boundaries of nation states and be heard on the stage of world music.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius, LT-10308
E. paštas: auste.nakiene@gmail.com

Gauta: 2015-01-14, įteikta spaudai 2015-04-22

Algirdas PATAČKAS – nuo pogrindžio iki Nepriklausomybės

1943 10 28–2015 04 03

Nedaug galėtume atpažinti žmonių, kurie taip atkakliai būtų patys žengę ir kitus kvietę sugrįžti į skaisčios sielos, kilnios tautos aukštumas, kaip tą darė šviesios atminties sąjūdininkas ir rezistentas Algirdas Patackas. Tik tuomet, kai jis mus paliko, mes skaudžiai įsisąmoninome ne tik ryškią, daugeliui geriau žinomą politinę jo gyvenimo kelio pusę (visišką atsidavimą Lietuvos ateičiai ir tautinės valstybės atkūrimui), bet ir vidinės šviesos palikimą, tą dvasinę, etinę lietuvių etnokultūros ir istorinės sąmonės ugdymo veiklą, kuri ypač didelę įtaką lietuvių visuomenei padarė dar iki Sąjūdžio laikų. Šiandien Algirdas Patackas mūsų akyse jau iškyla ne tik kaip valstybininkas nepriklausomybininkas, bet ir kaip savitas lietuvių mąstytojas bei pogrindžio šviestėjas. Algirdui Patackui pažinimas buvo neatsiejamas nuo kasdienio veikimo etikos, visuomeninės veiklos orientyrų nustatymo, todėl jo filosofija ar mokymas jau vien dėl to negali būti priskirti įprastiems akademiniams tyrinėjimams ar netgi profesinei veiklai.

Šiandien jau visiškai akivaizdu, kad svarbiausias A. Patacko palikimas ir kūrinys – tai jo gyvenimo pavyzdys. Iš jo sklido ir tebesklinda niekada sovietiniam liūnui nepasidavusio tikro lietuvio ir gyvojo kataliko aura bei laisvos asmenybės dorovinės misijos šviesa. Per pastaruosius du dešimtmečius įvairūs oficialias regalias turintys rašytojai ir „analitikai“ nemažai popieriaus yra sunaudoję tam, kad apkaltintų visus lietuvius sovietiniais laikais esą susitepus kolaboravimu ar bent prisitaikius prie okupanto primestos tvarkos. Tačiau Algirdo Patacko ir didelio jo bendražygių būrio gyvenimas įrodo, kad tokios „teorijos“ tėra moraline dviveidyste dvelkiantys išvedžiojimai. A. Patackas ir jo mokykla labai oriai atstovauja tai gūdžiausių laikų kartai, kurios avangardas be jokio kompromiso, tačiau nauja forma perėmė Lietuvos partizanų pasipriešinimo vėliavą, ją garbingai nešė ir perdavė Atgimimui.

Algirdas Patackas augo pokariu, o jo brandžioji jaunystė sutapo su Brežnevo laikais. Tačiau „normalias“ mokslo karjeros galimybes turėjęs aspirantas, jo paties apibūdinimu, ryžosi „peržengti ribą“, lojalumo sistemai ribą, ir taip sąmoningai rinkosi nedėkingą, neperspektyvų rezistentą, nepriklausomą kūrėją ir neformalaus švietėjo likimą. Jis atsidėjo, tikrąja žodžio prasme – pasišventė pamatinei laisvos dvasios kultūrai, kuri tais sovietinio režimo laikais galėjo nevaržomai skleisti tikrai pogrindyje. Algirdas įveikė du barjerus: 1) jis nė kiek nepabūgo represinio aparato, kuris tokius veikėjus tebesiuntė į tolimuosius rytų kalėjimus arba susidorodavo su jais čia pat, skirdamas diagnozę „vangios eigos šizofrenija“; kai kurių pavojingų režimui žmonių kūnai staiga atsirasdavo ant geležinkelio bėgių ar upėje; 2) jis atsižadėjo savaime suprantamų, gyvenimiškų, jo paties žodžiais tariant, „žigulinės kartos“ nuostatų, taigi pasipriešino su okupacinio režimo tamsa susiliejusį masių gyvenimo būdai, prisitaikėliškoms, nors ir veidmainiškomis normoms.

Šiuolaikinė karta kažin ar gali suprasti tokio žmogaus pasirinkimo mastelį. Ir beįga spręsti, žvelgiant iš taško, kai būsimas istorijos kelias jau žinomas. Juk Algirdui Patackui nei būsimasis Atgimimas, nei Nepriklausomybės atkūrimas tuomet nebuvo žinomi. Tai išvis neatrodė realu.

Kažin ar tuomet buvo įmanoma pasirinkti Algirdo Patacko kelią be to tikėjimo šviesesne ateitimi ir, dar svarbiau, be tikėjimo, kad netgi vieno žmogaus pasirinkimas gali nulemti ateitį. Ne tik jo paties, bet visos tautos ateitį. Kaip čia neprisiminus L. N. Gumiliovo minties, kad tauta yra gyva tol, kol yra bent vienas asmuo, pasiryžęs aukotis jos labui. Kaip čia neprisiminus ir tokių pavyzdžių kaip Mahatma Gandhis, o galiausiai ir vienišą kentėjimą pasirinkęs pats Dievo Sūnus. Provaizdžiai, galėję lemti prometėjiškas A. Patacko gyvenimo motyvacijas, reikalaujant atskiros tyrimo, tačiau paminėtieji dalykai tikrai turėjo jam įtakos ir nurodo kryptį, kuria derėtų ieškoti atsakymo į A. Patacko paslaptį. Vis dėlto paradoksas tas, kad be tokių žmonių kaip A. Patackas šiandieninė dabartis būtų visiškai kitokia. Jis priklausė ne vartotojų, o pasionarijų, tautos ateities kūrėjų „kastai“. Beje, reikia pripažinti, kad net ir šiais laikais, kai ateitis ima atrodyti tarsi savaime atsirandanti, A. Patacko asmenybė yra labai neįprasta, o daugeliui išvis nesuvokiama.

Itin sunkiomis sąlygomis, kai sovietiniam režimui nepriimtina literatūra buvo beveik neprieinama, A. Patackas sugebėjo visapusiškai lavintis pats ir šviesti kitus. Ganėtina simptomatiška, kad, būdamas

tikslųjų mokslų srities atstovas, jis nėrė į žmonijos humanitarinės minties gelmes ir į tikrąjį krikščioniškosios ir lietuvių tautinės tradicijos pažinimą. Iš čia jis sėmėsi įkvėpimo gyventi, iš čia jis mums parnešė ir daug reikšmingų strateginių įžvalgų. Juk Algirdas kaip tik ir buvo strateginių įžvalgų meistras. Dar trejiems metams likus iki Sąjūdžio, jau veikė A. Patacko ir jo bendražygių suburtos senosios baltų kultūros tyrimo savamoksių grupės, kurių liudininkas buvau ir aš pats. Tai buvo iki šiol Kaune veikiančios „sekmadieninės mokyklos“ prototipas, ir panašaus pobūdžio savaveiksmiai savišvietos būreliai sklido po visą Lietuvą, ypač devintą praėjusio amžiaus dešimtmetį. Šio reiškinių įkvėpėjas – Algirdas Patackas. O pats judėjimas, įvardytas Ramuva, užsimezgė dar septintajame dešimtmetyje, prieš pat Prahos pavasarį. Jis pasireiškė ne tik tradicinės lietuvių kultūros pažinimu, bet ir gyvenimo praktika, susijusia su etnokultūros gaivinimu.

Ramuviečiai dalyvavo etnografinėse ir kraštotyros ekspedicijose, rūpinosi autentiškų lietuviškų dainų ir švenčių sugrąžinimu į gyvenimą. Lygiagrečiai vystėsi ir Ramuvai artimas žygeivių (keliautojų po Lietuvą, siekiančių tiesiogiai pažinti gamtinį ir kultūrinį tautos paveldą) judėjimas. Algirdas Patackas buvo prie visų šių judėjimų ištakų ir palaikė su jais ryšius iki pat Sąjūdžio. Čia ypač paminėtina pirmoji atgaivinta Rasų šventė Kernavėje (1967 m.), kurios dalyvius A. Patackas savo gyvenimo pabaigoje vadino pateptaisiais. Būtent iš čia kilo didysis impulsas ir pačiam Algirdui gilintis į senąją baltų kultūrą, ieškoti dvasinių sąsajų tarp gyvosios krikščionybės ir senosios tradicijos. Kūrybiškai plėtodamas prieškarinio Lietuvos kultūros filosofų nuostatą, jis ir pats perėmė, ir kitiems diegė požiūrį į senąją baltų kultūrą kaip į priešistorinę civilizaciją, pasižymintį gilia vidine etika. Šiame kelyje, būdamas įsitikinęs, netgi „kietas“ katalikas, jis pats stengėsi ir kitus ragino tapti ne mažiau kietais lietuviais.

Taigi besikurianti A. Patacko mokykla sudarė „katalikišką“ ramuviečių sparną. Kartu tai buvo ir nelegaliausias, radikaliausias rezistencinis šio judėjimo sparnas, mat jis priešinosi bet kokiam gretinimuisi su sovietine realybe, visokias pusiau legalias prisitaikymo formas smerkė kaip tapatinimąsi su sovietine sistema. Bet labiausiai ši antisovietiška jo laikysena pasireiškė per pogrindinę savilaidą. Čia ypač paminėtinas leidinys „Ethos“, padaręs didelę įtaką ir Ramuvos judėjime vyraujančiam „pagoniškajam“ sparnui, t. y. tiems jo dalyviams, kurie šventumą rado baltiškoje dvasinėje kultūroje. „Patackiškasis“ Rasų šventės prasmės aiškinimas daro įtaką iki šiol. Gali būti, kad būtent

A. Patacko nekompromisinė laikysena gerokai prisi-dėjo, kad etnografinis, „neofolklorinis“, „neformalus“ judėjimas gana aiškiai atsitapatino nuo tuometinės sovietinės kasdienybės ir siūlė alternatyvų gyvenimo bei saviraiškos būdą.

Vis dėlto turbūt ryškiausia A. Patacko apmąstymų ir tyrimų ypatybė yra ta, kad jis ieškojo dvasinės vienybės tarp senojo lietuvių (baltų) tikėjimo ir krikščionybės, kuri, jo nuomone, Lietuvoje perėmė ikikrikščioniškojo monizmo vertybes. Čia A. Patacką, kaip neformalų religijotyrininką, paveikė Indijos dvasinė kultūra (gal ypač advaita vedanta¹), tačiau jis labai pagrįstai rėmėsi ir vadinamąja Vienos mokykla, išreiškiančia katalikišką požiūrį, taip pat neabejotinai pačių lietuvių ir kitų baltų istorinių šaltinių duomenimis. Norisi tikėti, kad ir Katalikų Bažnyčios hierarchai, šiaip jau palankiai vertinę A. Patacko veiklą, atidžiau pažvelgs kaip tik į šias jo iniciatyvas, kurios gali padėti užgydyti istorines lietuvių tautos žaizdas, niekaip nesuvedamas vien į sovietinės ateistinės propagandos prasimanymus. A. Patackas ir dabar neretai vertinamas kaip koks moralinis rigoristas, tačiau iš tiesų jam buvo būdinga tokia didelė pakanta ir tokios telkiančios nuostatos, kokios didelei daliai tų, kurie save laiko katalikais, yra sunkiai pasiekiamos. Tokiems visa dorovė, kultūra ir religija prasideda nuo Kristaus. A. Patackui toks naivus požiūris buvo svetimas. Norisi tikėti, kad ir šia kryptimi jo įtaka tik didės. Šis dar menkai tesuvoktas potencialas turėtų padaryti esminį poveikį ir senųjų baltų tradicijų puoselėtojams (žinoma, su sąlyga, kad jie yra pasiryžę siekti gilesnio dvasinio pažinimo ir tobulėjimo). Kas be ko, jis suteikia postūmį ir moksliniams lyginamiesiems religijotyros bei kultūrologijos tyrimams.

A. Patackas ir jo neformalioji mokykla buvos susi-jusi tiek su disidentiniu katalikiškuoju pogrindžiu, tiek su laisvosios savilaidos literatais², tiek su žygeiviais ir kraštotyrininkais, tiek ir su ramuviečiais, kurių judėji-mas savo ruožtu išsiliejo į plačią etnokultūrinę, gam-tosauginę ir paminklosauginę srovę. Visa tai vėliau ir sudarė dvasinį Sąjūdžio pagrindą, visuomeniškai itin aktyvų jo branduolį. Kad šie teiginiai neliktų kyboti ore, pateiksime pavyzdį apie Rumšiškių muziejuje nuo 1985 m. ar dar nuo anksčiau veikusią neoficialią Lietu-vių kultūros tyrimo grupę, kurią globojo šio muziejaus direktoriaus pavaduotojas Vytautas Umbrasas. Čia A. Patacko paskaitos vieną vėlyvą rudenį klausėsi a. a.

Romualdas Ozolas, čia buvo atvykęs ir prof. Bronius Genzelis, Vasario 16-ąją čia yra minėję ir kiti būsimi sąjūdininkai, tarp jų ir daugeliui pažįstamas Vytautas Musteikis.

Iš šio būrelio galima atsekti gijas iki 1988 m. kovo mėnesį Kintuose vykusio vydūnininkų suvažiavimo (rugsėį įvyko Vydūno draugijos steigiamasis suvažia-vimas, pirmininku išrinktas dr. Vaclovas Bagdonavi-čius) ir toliau iki Sąjūdžio pradžioje surengto Lietuvių etninės kultūros draugijos steigiamojo suvažiavimo (pirmininku buvo išrinktas žymus lietuvių mitologas a. a. prof. Norbertas Vėlius), ir iki anksčiau jau pradė-jusių veikti Talkos (Vilniuje) ir Atgajos (Kaune) klubų... Todėl, nors pats A. Patackas Kauno Sąjūdžio grupėje save vadino „gatviniu“, vis dėlto jis čia atsirado labai dėsningai, tiesiog tęsdamas tai, ką darė prieš tai jau du dešimtmečius.³

Sovietinį gyvenimą tik pradėjusiam uostyti jauni-mui, pasirinkusiam legalią ar pusiau legalią folklorinę veiklą ir susidomėjusiam lietuvių kultūra, A. Patackas buvo skaidraus santykio su okupaciniu režimu ir jo primetama „kultūra“ pavyzdys. Ypač pabrėžtina A. Patacko pasiūlyta neįprasta, nematerialistinė lie-tuvybės samprata. Mums, tada atvykusiems į Rumšiš-kes, atrodė, kad tokių tyrimų iniciatyvos yra unikalios. Vėliau paaiškėjo, kad panašūs reiškiniai plito visoje Lie-tuvoje. Tad A. Patackas tuomet darė įtaką didelei daliai lietuvių kultūros ištakas pažinti troškusio „neforma-laus“ studentiško jaunimo (prie jų priskirčiau ir save). Šiandien vis dar tenka netikėtai susipažinti su kuo įvairiausiais žmonėmis, tuomet klausiusiais A. Patacko paskaitų, neabejotinai paveikusių jų gyvenimus. Gal kada nors susidarys ir bendras jo įtakos vaizdas.

Daug kas, ką tuomet dėstė A. Patackas, palengva skynėsi kelią ir į mokslą (ypač baltistiką), tačiau pro stalinistinį panslaviškų prietarų įšalą į platesnę visuo-menės sąmonę prasiveržė ir laisvai pasklido tik po dešimties metų, jau Atgimimo ir Nepriklausomybės laikais (nors ir tuomet, ir net iki šiol dar gana vangiai, nes mūsų kultūrą ir istoriją niekinantys stereotipai vis dar gajūs). Pavarčius kai kuriuos tų laikų „mokslo“ (ypač istorikų) darbus, galima nesunkiai įsitikinti, kokie atsilikę tada buvo oficialieji sovietinės Lietuvos akade-miniai humanitariniai mokslai. A. Patacko baltiškoms pažiūroms didelės įtakos turėjo ir įžymaus rusų moksl-ninko V. Toporovo mokykla, Rusijos slavistų ir baltistų leidžiamas kasmetinis mokslinis almanachas „Baltų–

1. Prisiminkime, kad ir pirmąją Rusų šventę Kernavėje surengė Indijos bičiulių draugija.

2. Kai kas perskeltbta A. Patacko knygoje *Pastogės Lietuva: Pogrindžio, Sąjūdžio ir laivės kronika*, 2011.

3. Apie neformalią tinklaveiką, kurios aktyvus dalyvis buvo ir A. Pa-tackas, daugiau žr. A. Ramonaitės ir J. Kavaliauskaitės knygoje *Sąjūdžio ištakų paieškos*, Vilnius, 2011.

slavų tyrimai“ (*Балто-славянские исследования*). Šis leidinys atspindėjo kaip tik nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios vykusį baltistikos proveržį, kai ir Lietuvoje pradėti rengti pasauliniai baltistikos kongresai. Ėmė ryškėti senosios baltų kultūros, tūkstančius metų gyvavusios plačiame baltiškosios hidronimijos areale Europos mišriųjų miškų zonoje, vaizdas. A. Patackas buvo vienas iš šios istorinės vizijos šauklių, tarsi koks ištisas „liaudies universitetas“.

Neturėdamas nei pakankamai laiko, nei galimybių nuoseklioms kalbotyros, istorijos ar etnologijos studijoms, A. Patackas paliko mums originalių mokslinių idėjų, kurios dar laukia savo tyrinėtojų. Daug kas ir šandien tik atlaidžiu šypsniu palydi kai kuriuos A. Patacko ir jo bendraminčių samprotavimus apie savaimines lietuvių kalbos garsų reikšmes, veidrodinius semantinius dėsnius ir panašias vien kalbos jausmu pagrįstas įžvalgas⁴, pirštu rodydamas į kai kurių pateikiamų pavyzdžių naivumą ir nepakankamą kalbotyros išmanymą. Tačiau A. Patackas juk ir nepretendavo į kalbos mokslo žinovus! Kita vertus, gali atsitikti ir taip, kad jau netrukus kai kurie skeptikai bus priversti kalbėti apie kai kurias iš esmės teisingas A. Patacko ir jo mokyklos kalbos filosofijos intencijas.

A. Patackas regėjo senąją sakralinę kalbos matmenį, kalbos slėpinius, siekiančius žmonijos aušrą. Net ir mokslo manoma, kad pati kalbos kilmė greičiausiai yra ritualinė. Apie tai esama gan gausios mokslinės literatūros. Deja, siaura šiuolaikinių kalbininkų specializacija kartais neleidžia susipažinti su platesniais tarpdisciplininiais tyrimais, naujausiais kultūrinės antropologijos, neurofiziologijos, psicholingvistikos, sąmonės modeliavimo mokslų laimėjimais. A. Patacko mokyklos įžvalgose tikrai esama tokios tarpdisciplininės strategijos ir, svarbiausia, nežinomybės jausmo, kuris visuomet žadina ir akademinius tyrinėjimus. Net istorijos tyrimuose „patackiška“ introspekcija gali būti itin vaisinga – tai parodė jo įžvalgos apie Lietuvos vardo kilmę⁵, kurias dabar palengva jau ima kartoti ir specialistai.

A. Patackas daug atidavė Sąjūdžiui ir konkrečiai Kauno Sąjūdžiui. Jis stiprino Kauno Sąjūdžio savimonę, kūrė jo, kaip pagrindinės jėgos, nuosekliai vedusios ir galiausiai atvedusios į Nepriklausomybę, įvaizdį. Jis tapo viena iš asmenybių, simbolizuojančių tai,

kas buvo geriausia ir šviesiausia Kauno Sąjūdyje. Jis liko ištikimas Sąjūdžiui ir jo principams. Remdamasis prieškarinės Lietuvos Respublikos teisinės ir dvasinės restitucijos idėjomis, A. Patackas buvo tikras tiltas tarp abiejų Nepriklausomybių. Kažin ar daug galėtume išvardyti žymesnių Lietuvos visuomenės ir kultūros veikėjų, kurie taip organiškai būtų susieję prieškarinės Lietuvos intelektualines tradicijas su atkuriamos valstybės siekiais. Turbūt pats ryškiausias pavyzdys – tai Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo idėja, kurią A. Patackas labai rėmė ir puoselėjo ir kuri pradėta įgyvendinti dar 1989 metais. A. Patackas buvo itin jautrus nacionalinei kultūros ir švietimo politikai, skaudžiai išgyveno dėl jos nesėkmių atkurtoje valstybėje (o daug politikų šią sritį grūdo ir tebegrūda į paraštes).

A. Patackas, kaip politikas ir savanoris, buvo vienas iš patikimiausių atkurtos valstybės gynėjų. Jis – vienas iš tų istorinių veikėjų, kurie mokėjo nuo pagrindinio tikslo aiškiai atskirti visokias smulkmenas ir asmeniškumus. A. Patackui valstybė buvo neatsiejama nuo doros ir teisingumo. Jis visada buvo tiesos ir teisingumo ieškotojų pusėje. Kas ir kaip galėtų išreikšti tą nepriklausomą, nepalaužiamą ir kartu vienybės ieškančią dvasią, prieš kurią byrėdavo visi savanaudžių sukčių ir niekšų kėsmai? Ačiū Tau, Algirdai, už Tavo gyvenimo žygį.

Gintaras SONGAILA

Algirdas PATACKAS – From the Underground to Independence

28/10/1943–03/04/2015

Culturologist, signer of the Act of Independence, Algirdas PATACKAS is commemorated. He was an original thinker and educator in the underground; prior to the Reform Movement of Lithuania (*Sąjūdis*), together with his colleagues, he brought together self-taught groups for studying ancient Baltic culture, which created the Catholic and, at the same time, the resistance wing of the *Ramuva* movement, which left behind original scientific ideas which are still waiting to be studied. A. Patackas viewed the ancient Baltic civilisation as a deep internal ethical culture.

He was an active creator of the Kaunas *Sąjūdis*, and all his life remained true to the principles of *Sąjūdis*. He was a defender of his nation; for him the state was inseparable from morality and justice, support for national culture.

4. Norintiems su jomis susipažinti, tekstų atsiversti tokias A. Patacko su bendraautoriais parašytas ir pastaraisiais laikais perleistas knygas kaip: *Virsmų knyga*, Kaunas, 2013; *Lietuva – tai Vydija*, Kaunas, 2014 ir kitas.

5. Turime omenyje jo įžvalgas, susijusias su lietos, kaip kariaunos ir bendro reikalo, samprata.

Romualdai OZOLUI, tikrajam Lietuvos Atgimimo šaukliui

1939 01 31–2015 04 06

Yra dar vienas šventas žodis: LIETUVA.

Mano jo niekas nenutildys.

Jame – būties prasmė, gyvenimo šviesa,

Ir naujo atgimimo viltys.

Romualdas Ozolas, „Lietuva“, 1979 10 04

Šių metų balandžio 9-ąją į amžinojo poilsio vietą Antakalnio kapinėse palydėjome po sunkios ligos anapusbėn išėjusį Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narį, Kovo 11-osios Akto signatarą, pirmosios Vyriausybės vicepremierą, filosofą Romualdą Ozolą. Tai skaudi netekties valanda Jo šeimai, bičiuliams, bendradarbiams ir visai Lietuvai, nes netekome ne tik talentingo filologo, pedagogo ir politiko, bet ir dvasios bei minties galiūno, kurio asmenyje esmingai susipynė giliausiai apmąstyta lietuvių kultūros perdava ir aštrus nacionalinio atgimimo stratego protas, aukščiausias valstybės veikėjo rangas ir apgaulingai paprasta, jaunatviška bei tpsmui nuolat atvira Jo asmenybė. Neabejotina, kad dar tik prasideda įvairiapusės R. Ozolo visuomeninės, politinės minties ir veiklos, vykdytos iki paskutinių gyvenimo metų, įvertinimas, Jo indėlio į kultūrą ir švietimą, pagaliau kūrybos ir rašytinio palikimo studijos, kurias papildys gausėjantys atsiminimų raštai. Todėl norėčiau šį didį žmogų ir humanistą prisiminti tokį, kokį pažinau paskutiniais Jo gyvenimo metais, ir ypač dėl to, kad Jis, tvirtai įsiašinęs į savo išsvajotą Lietuvos viziją, ištikimas visą gyvenimą formuluotai Tėvynės idėjai, beliko apsuptas ištikimiausių bendražygių, o viešojoje erdvėje – kaip uola skalaujamas galingos globalėjančios šalies bangos, net teisiamas už tiesos sakymą, todėl 2013 m. Kovo 11-ajai skirtoje kalboje Mokytojų namuose garsiai pakartojęs Martino Liuterio žodžius: „Stoviu čia, nes kitaip negaliu.“

Kas tie keli svarbiausi R. Ozolo gyvenimo akcentai, kuriuos, manyčiau, šiandien reikėtų iškelti mums, kultūros žmonėms, rūpima prasme, ir iš kurių išaugo valstybės vyro drąsa ir veikla? Pirmiausia tai studijos Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete

(baigė 1962 m.), „Kultūros barų“ redagavimas (1965–1968 m., taip pat atsakingasis sekretorius), darbas „Minties“ leidykloje vyr. redaktoriaus pavaduotoju (1980–1989 m.) ir filosofų žurnale „Problemos“, laikraščio „Atgimimas“ (1988–1992 m.) ir žurnalo „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ (nuo 2012 m.) steigimas bei vyriausiojo redaktoriaus pareigos. Toks kryptingas darbas su žodžiu ir istorijos faktais, jų dokumentavimas kartu su originalia publicisto, filosofo ir laisvesnio žanro veikalų (novelių, eilėraščių, dienoraščių) rašytojo, taip pat dėstytojo VU (1973–1989 m.) raiška liudija R. Ozolo suvokimą, kokia svarbi yra metraštininko ir švietėjo misija. Šį supratimą vainikavo paskutinė valia, visą gyvenimą kauptos bibliotekos – daugiau nei 15 tūkst. tomų – dovanojimas Šiaulių rajono Bazilionų miestelio mokyklai ir daugiau nei 12 hektarų iš senelių ir tėvų paveldėtas miškas, užrašytas miesteliui. Bibliotekų tuštėjimo metais tai svarbus gestas, parodantis, kad pasipriešinimas kultūros naikinimui gali būti veiksmingas ir asmeninėmis pastangomis.

Šiandien turbūt nedaugelis žino, kad R. Ozolas kurį laiką bendradarbiavo iš pradžių nelegaliame „Meno saviveiklos“ žurnale, mušė kontrabosines kankles Vlado Bartusevičiaus vadovaujamame liaudies instrumentų sekstete (trejos kanklės ir trys birbynės), su kuriuo VII Pasauliniame studentų ir jaunimo festivalyje Vienoje (Austrija) laimėjo aukso medalį – tai buvo visoje Sovietų Sąjungoje aiškiai matomas didžiulis laimėjimas. Pasak prof. Algirdo Vyžinto, „R. Ozolas buvo didelis Dainų švenčių patriotas, rašė ta problematika į spaudą, turėjo gerų užmojų, apibendrinančių bei prognozuojančių patarimų, siekė išgryninti tautiškumo požiūrį“ (iš pokalbio su str. autore 2015 04 12). Tokia tarsi nepirmaeilė veikla, pomėgiai, kaip antai fotografavimas ar eiliavimas, Jam pačiam, regis, buvo itin svarbi, kaip būdas kūrybiškai perkurti racionalią mintį ir tą sielos kertelę atverti tik bičiuliams. Štai jis parengė autoironišką poezijos rinkinį trimis egzemplioriais ir padovanojo savo draugams, kurie jį išleido 2014 m. 300 egz. tiražu. Ir ačiū Dievui, nes

Romualdas Ozolas. 1989 m. Virginijaus Usinavičiaus nuotrauka.

Romualdas jį man pats su šypsena padovanojo, ir guli ši daili knygelė prieš akis pavadinimu „Septyniasdešimt penk(t)“ su tragiškai žuvusio sūnaus Džiugo grafikos darbu „Medis“ ant viršelio kaip subtili užuomina, kad Jis sugebėjo puikiai reflektuoti būties tragizmą ir savo paties vaidmenį jame kaip tikras, ne vien profesijos prasme filosofas. Įvardyta kaip „Autobiografija eilėmis. Iš pabaigos į pradžią“, ji pradeda haiku: „Tylos vienvėjis / Žiūriu į sielą: / Gyvenimo krešulys“ (2011), ir baigiama dešimtoko eilėraščiu, kurio paskutinės eilutės: „Virs čia pavasario srautai, / Vasara miglas paskleis, / Tu, nelaiku iškeliavęs, / Klaidžiosi žvaigždžių takais“ („Mirties šešėlis“, 1956 11 05). Nedidelėje rinktinėje taupiais ir dažnai ironiškais žodžiais nuskaitytos patirtys žiojėja egzistenciniu nerimu, ir tarp tų žodžių yra eilių, skirtų laisvei, tautai ir Lietuvai: „Kas tik apsvaigęs laisvės kvapu – Vergu niekam nebebus. Prieše, drebėk! Traukis! Bėk! Karde, kaip pridera tau, kalbėk!“ (poema „Mūšis už laisvę“, 1957 04 10–27), sklando būsimų uždavinių nuojauta: „Kelti žmones į mirtiną kovą turiu!“ („Ką dainuoti noriu“, 1957 03 10); „Šaltas plieno spindesys / Slepia baisią jėgą. / Tartum plieno spindesys / Mano dienos bėga. / Net jei rūdžių dėmėmis / Metai pliene sėda – / Bomba ir po rūdimis / Slepia baisią jėgą“ („Bomba“, 1957).

Štai toks – tiesus, ryžtingas, lakoniškas ir širdy besijuokiantis – iškyla R. Ozolas kasdienybėje, suge-

bėjęs išlaikyti atvirą ir pagarbų santykį su pasauliu, Jį supančiais žmonėmis, ir tai buvo įmanoma tik todėl, kad esminiais klausimais Jis niekada sau nemelavo, ir todėl negalėjo meluoti kitiems. Jam nereikėjo dirbtinio didingo įvaizdžio, neprieinamo patriarcho aureolės, kuri būtų saugojusi Jį nuo tautos, nors tokio titulo Jis daugiausia vertas. Kerštas, pyktis ir intrigos Jam buvo svetimos kategorijos. Jo toliaregiškas Lietuvos tikslų ir uždavinių strategavimas, iškalba, rafinuotas filosofinis mąstymas ir idealus atitinkantis gyvenimas iškėlė Jį į pačias aukštumas tikrojo Lietuvos elito, kuris lemtingai atsiloksniavo nuo pat Sąjūdžio ištakų ir tapo vienintele atsvara, skvarbaus ir objektyvaus proto bastionu nuo pramogų ir pasipinigavimo baigiančioje išlepti visuomenėje. Galima tarti dar daugiau: Jis priklausė tam mažam vidiniam elito branduoliui, kuris pajėgė ir pajėgia atskirti realią naudos politiką nuo tikslų, kurie tautos ir valstybės išlikimui bei klestėjimui yra egzistenciškai svarbūs, antlaikiniai, kurie visais laikais iš visų tautų reikalavo aukos ir asmeninės gerovės atsisakymo, jei reikia. R. Ozolas buvo vienas tų retų strategų, sąmonės lygmeniu pakilęs virš visų įmanomų susiskaldymo veiksmų ir mėginantis suvienyti Lietuvą būtent egzistenciniais pagrindais; Jis vidine pajauta išgirdavo ir visada palaikydavo kiekvieną žmogų, kuriam Kudirkos idealai tebebuvo ne tušti himno žodžiai. Jo gyvenimas buvo ryškus pavyzdys

chrestomatinių didvyrių, kurie miršta, nesuprasti pagedusio, dekadentinio laikmečio. Tačiau nemažai valdžioje esančiųjų, besizavinčių tokiomis asmenybėmis pasauliniame kontekste, nesuvokė, kaip smarkiai Jis skiriasi nuo jų, nesuprato, kad realiame gyvenime jų oportunizmas, egoizmas ir merkantiliškumas tokias asmenybes šalia jų pražudo ir kad jų yra tarp mūsų. Labiau nei liga, apie kurią žinojo bent penketą metų iki mirties, R. Ozolą pakirto lemtingi pokyčiai Lietuvos gyvenime, kuriais esmiškai nutolta nuo Sąjūdžio tikslų. Jis bene vienintelis aiškiai įvardijo, kad Lietuva antrąją nepriklausomybę iš tikrųjų turėjo nuo Nepriklausomybės Akto paskelbimo iki 2004-ųjų gegužės 1-osios, kai įstojo į sparčiai federalizuojamą Europos Sąjungą. Ir vėlesni procesai iki pat nacionalinės valiutos atsiskyrimo šią tezę patvirtino. 2003 m. gruodžio 31 d. gėlą išliejo sau, eilėmis: „Šitiek dėl laisvės kovojusi / Kam tu vėl galvą lenki? / Darsyk savęs atsisakiusi, / Lietuva, kas tu esi?“ („Kas tu?“). „Nepaklusnių“ signatarų parodomieji teismai, „nepataisomų“ sąjūdininkų šalinimas iš Sąjūdžio (ir kaip tai įmanoma?), Tautininkų ir Centro partijos, kurios vadovu, vėliau nariu Jis buvo, koalicijos pralaimėjimas 2012 m. Seimo rinkimuose, pagaliau lemiamas referendumo dėl žemės neparadavimo užsieniečiams sužlugdymas politinėmis priemonėmis padarė tai, ko nepadarė sunki liga. Tačiau niekada R. Ozolo nemačiau nepasitempusio, rezignavusio. Jis suvokė, kad visa tai tik „pelenai ir dulkės“, kad Lietuva, jo didžioji Motina Tėvynė, yra amžina ir ji visa atlaikys. R. Ozolas tapo „kaltas“ dėl to, kad tęsė pagrindinę lietuvių saugotojų tradiciją, kad sakė tiesą apie grėsmes iširti kitų tautų bendrijoje, jei savastis nebus saugoma valstybės. Dieve duok kiekvienam tokią kaltę...

Su R. Ozolu susipažinau Jo ir kitų didžiavųjų dėka jau atkurtos Lietuvos nepriklausomybės metais. Susitikdavau Jį „Naujosios Romuvos“ bičiulių renginiuose, į kuriuos ateidavo Laimonas Noreika, Regimantas Adomaitis, Raimundas Banionis, Ramūnas Abukevičius, Valentinas Masalskis, Rolandas Kazlas, Bronislavas Kuzmickas, Viktorija Daujotytė, Arvydas Šliogeris, Edmundas Gedgaudas, Jonas Balčius, Raminta Gamziukaitė, Vacys Bagdonavičius, Juozas Algimantas Krikštopaitis, Vladas Braziūnas, Antanas A. Jonynas, Birutė Jonuškaitė, Jūratė Baranova, Naglis Kardelis, Vytautas Girdzijauskas, Benediktas Januševičius ir kiti filosofai, aktoriai, poetai, muzikai. Bendraudavome kaip tos pačios aplinkos kultūros žmonės, vėliau ir kolegų filosofai. Manęs su Juo nesiejo jokios hierarchinės struktūros, Jis niekada man nedėstė ar kitaip nevadovavo. Kiekvieną kartą, kai kreipdavaisi į Jį „Jūs“, subardavo ir liepdavo kreiptis „tu“. Pats susi-

rado ir skaitė mano straipsnius, knygas, ypač politikos kritiką. Kaip, beje, ir aš – Jo. To, regis, ir pakako, kad pasijustume dvasios bičiuliai. Todėl, kai vyr. redaktorius Vitas Tomkus pasiūlė „Respublikos“ dienraštyje įsteigti visuomeninės redakcinės kolegijos puslapį, Romualdas man tik paskambino ir nieko neaiškindamas pasiūlė ateiti į steigiamąjį posėdį. Jis buvo to puslapio nerašytas autoritetas. Posėdyje, vykusiam 2013 m. lapkričio viduryje, buvo išrinkta redkolegija: Romualdas Ozolas, Romas Gudaitis, Romas Pakalnis, Vytautas Radžvilas, Arvydas Juozaitis, Audrius Rudys, Daiva Tamošaitytė ir Diana Veleckienė. Pirmajame numeryje redkolegijos skiltyje „Gimtinės sargyboje“ R. Ozolas rašė: „Ką mes, du su pakabučiais milijonai iš vis sparčiau tirpstančios tautos, galime septynių milijardų pasauly? Negi tik rezignacija ir emigracija yra mūsų likimas? Tikrai ne [...] Mūsų visuomeninė Redkolegija telks tas intelektines pajėgas, kurioms rūpi lietuvių gyvenimo šiuolaikiniame pasaulyje ideologija ir tautos tęstinumą garantuojantis Lietuvos projektas“ („Respublika“, 2013 12 06). Daug puikių, aktualių autorių rašė ir teberašo mums, o štai 69-ame numeryje – jau atsisveikinimas su Juo.

Redkolegijos tribūnoje R. Ozolas paskelbė, o vėliau atskiru leidiniu išleido lietuviškosios ideologijos metmenis „Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“ (2014). Apie juos pasakė: „Tai mano viso gyvenimo apmąstymų vaisius.“ Jam buvo būdinga esminius, svarbiausius dalykus pasakyti trumpai ir tarsi tarp kitko. Šiam veikalui reikia atskiros išsamios studijos, tačiau keliais žodžiais galima pasakyti, kad jame R. Ozolas ištyrė lietuvių tautos ir valstybės sunykimo prielaidas, nusakė dabartinę būklę ir pasiūlė išeitį. Daug kelia svarbių klausimų, į kuriuos dar neatsakyta, parodo grėsmių, nuo kurių neapsisaugota. Šis Lietuvos gyvenimo pjūvis toks lakoniškas, taiklus ir negailėstingas, kad iš tiesų susimąstai, kiek daug esame įpratę nematyti, negirdėti, nesuvokti. Pacituosiu tik porą minčių: „Kad ir koks blogas dalykas yra ideologijos, kad ir kiek žiaurių ydų turi ir globalizmas, ir nacionalizmas, gyvename ideologijų pasaulyje, o jame arba turi ideologiją, arba ideologija turi tave“ (p. 9); „Vienintelė niekada niekur nedingusi, visus visada kėlusi ir prasmėn jungusi lietuvių istorijos galia yra *laisvė*“ (p. 19); „Kai Europos Sąjungos konstruktoriai savo konstitucijoje sąmoningai atsisakė net krikščioniškojo paveldo, *paskutinė žmogiškumo su protu, valia ir viltimi priebėga lieka tauta, kurią privalo vesti jos kūrimo ideologija – nacionalizmas*. Nacionalizmas apibrėžia žmogaus proto (= atsakingo) gyvenimo ribas. Štai kodėl jis yra tikrasis humanizmas. Žmogaus teisių be atsakomybės humanizmas jau išsigimė į mažumą

totalitarizmą. Štai kodėl jis yra praeities humanizmas, vakarykštis žmoniškumas“ (ten pat, p. 31). Sunku pasakyti, kas ir kaip pratęs, papildys R. Ozolo kurtos lietuviškosios ideologijos projektą ir kas jį įgyvendins. Nors tarp kitų svarbių postų, narystės tarptautinėse organizacijose R. Ozolas buvo ir 1992 m. LR Konstitucijos kūrimo grupės narys, o vienas paskutinių jo svarbių darbų – „Tautos istorinės atminties įstatymo“ projektas. Faktas, jog prieš jį balsavo net 51 Seimo narys ir jis bus perrašomas, rodo, kad, anot profesoriaus Bronislovo Genzelio, „istorinės atminties vis dar bijoma“. Nutylint tikrąją Lietuvos istoriją ir neišmokus jos pamokų neįmanoma kurti ateities Lietuvos, o ypač tos, apie kurią svajojo Romualdas, sakęs, kad „tauta ne tik nežino, ji netgi nėra pasirašiusi savo tikrosios istorijos“ („Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“, p. 25). Nesuprasti lieka Jis ir Jo bendraminčiai vien todėl, kad išmano tautos istoriją ir jos skaudulius, myli gimtąją žemę, didžiuojasi lietuvių liaudies kultūros tradicijomis ir papročiais, kad nori *taikiai teigti* lietuvių kalbos ir viso paveldo senumą ir savitumą. Jie smerkiami už tai, kad drįsta visa tai laikyti prigimtaine lietuvių teise, ir už tai, kad lietuvių kultūra, kalba ir istorija pasaulį praturtina vieninteliu būdu – *unikaliu buvimu*, todėl ją reikia ginti!

Romualdas Ozolas – amžiams nurimęs ažuolas, proto ir veiksmo galiūnas, kurį ateinantys laikai anksčiau ar vėliau pastatys šalia Jono Basanavičiaus ir Vinco Kudirkos. Atkreipčiau dėmesį į tai, kad Jis buvo pirmiausia filosofas („netikiu jokia absoliučia esatimi“) ir iki gyvenimo galo išliko laisvai mąstantis žmogus, kurio nevalia įsprausti į jokių religinių rėmus. Vienintelė Jo religija buvo Lietuva, jos baltiškoji kultūra ir menas, lietuvių kalba, Lietuvos valstybė. Jis meldėsi tautai ir jos didvyriams: „Tauta lietuvių savivokoje yra ne tik fundamentali, bet ir sakrali sąvoka [...] Kone tūkstantmetį iš savo kalbos, istorijos ir žemės varytieji ir nutautusieji didikų bei bajorų luomos praradusieji pagaliau tarė autentišką lietuvišką žodį ir atkūrė valstybę su tautos prigimtaine kalba! Jeigu kas aprašytų šitą revoliucinį įsiveržimą istorijon kaip dvasios polėkį, o ne įvairių jėgų sąveiką!“ (ten pat, p. 15).

Man ypač brangu tai, kad R. Ozolas 2014 m. lapkričio 24 d. atėjo į mano renginį Rašytojų sąjungos klube, kuriame pristatinėjau iš anglų kalbos verstą Nirodbarano biografinę knygą „Dvylika metų su Sri Aurobindo“ apie žymų bengalų politiką, poetą, filosofą ir jogą Aurobindą Ghošą (Aurobindo Ghose). Reikšminga ir lemtinga man pasirodė ir tai, kad jis rado laiko ir intereso knygą perskaityti („ji mane prieš mano valią įtraukia...“ – telefonu sakė Jis), ir tai, kad knyga ši – apie žmogų, kuris suformulavo indiškojo nacionalizmo

idėją, pagrindė jos ideologiją ir išdėstė dienraštyje „Bande Mataram“, būdamas vienas pagrindinių indų Atgimimo strategų, įkūrė nacionalistų partiją. Tai yra Šri Aurobindas XX a. pradžioje buvo asmenybė, kurios veiklą amžiaus pabaigoje esminėmis paralelėmis (nacionalizmo ideologijos kūrimas, Atgimimui skirtos dienraščio steigimas, redagavimas ir rašymas, darbas kongrese) Lietuvoje atkartoję R. Ozolas. Taip pat Šri Aurobindas daug rašė kultūros klausimais, dėstė universitete... R. Ozolo žodis, pasakytas per renginį (žr. „Naujoji Romuva“, 2015 m., Nr. 1), buvo vienas paskutinių, o gal ir pats paskutinis viešas pasisakymas, kaip ir pasirodymas viešumoje. Netrukus prieš Kalėdas Jis buvo paguldytas į ligoninę ir iš jos jau nebeišėjo.

Kai Romualdą kuo greičiau aplankiau jau gulintį mirties patale, Jis vėl tarstelėjo: „Skaitau Simoną Daukantą.“ Tame sakinyje – visa esmė. Versmė. O esmių esmė, Jo pripažįstama kiekvienam mąstančiam žmogui – tai laisvė; užtat paskutinis Jo palinkėjimas man buvo: „Kurk savo diskursą...“ Nebuvo per laidotuves nei religinių apeigų, nei kryžiaus ant kapo nerasi – norėjo iškristi į Dausas laisvas kaip paukštis. Galiausiai širdy Romualdas buvo tikras poetas. Todėl šią man sunkią ir liūdną misiją palydėti žodžiu Romualdą Ozolą į Amžinybę baigiu Jo paties eilėmis:

*tau, Žeme,
skiriu vienintelę
savo poemą –
savo gyvenimą.
„Poema Žemei“, 1963*

Daiva TAMOŠAITYTĖ

For Romualdas OZOLAS, True Herald of Lithuania's Rebirth

31/01/1939–06/04/2015

The article is dedicated Romualdas Ozolas, member of the Reform Movement of Lithuania (*Sqjūdis*) initiative group, signer of the Act of 11 March, first deputy prime minister of the Government, philosopher. He left us on the second day of Easter. The author briefly discusses his contribution to Lithuania's culture until the restoration of Independence and, based on personal experience, analyses his activities, mostly political, from the last years of his life. R. Ozolas' thoughts, poetry are quoted, together with D. Tamošaitytė's insights, allow us to create a rather authentic impression about the creator of the Second Republic as a prominent, free and versatile personality.

1988 m. liepos 9 d. Vilniuje, Vingio parke, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės surengtame mitinge dalyvavo daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. Iš kairės stovi: Vytautas Landsbergis, Vitas Tomkus, Kazimiera Prunskienė, Zigmas Vaišvila, Algimantas Čekuolis, Romualdas Ozolas. Virginijaus Usinavičiaus nuotrauka.

Atgimimo kronika: 1988 m. liepa–1990 m. kovas

1988 07 26... Tai buvo revoliucijos pradžia. Pradžia tos revoliucijos, kuri tebevyksta, kuri, tiesą sakant, dar tik prasideda ir kuri nežinia kur nuves, bet kuri – visiškai aišku – išvedė į tokių mūsų buvimo erdvę, kurioje jau viešpatavo nebe tamsa, kuri, jeigu dar daug ko ir neturi, tikrai nestokoja dviejų žmogui labai brangių dalykų – laisvės ir džiaugsmo. Kad taip ilgiau mums su jais! Už juos tikrai ne per brangu mokėti didžiausiom savo vertybėm, net ir gyvenimu. Nes kas yra ne gyvenimas – jau puikiai žinom.

Romualdas Ozolas. *Supratimai. Parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys*. V.: Naujoji Romuva, 2007, 342 p.

In memory of Romualdas OZOLAS

Chronicle of the Rebirth: July 1988–March 1990

The story of the restoration of Lithuania's Independence is documented in photographs that depict the philosopher, culturologist, signer of the Act of Independence – Romualdas Ozolas.

1988 m. rugpjūčio 17–26 d. disidentų Petro Cidziko ir Algimanto Andreikos bado akcija dėl politinių kalinių išlaisvinimo. Stovi iš kairės: Arvydas Juozaitis, Romualdas Ozolas, kunigas Robertas Grigas, Petras Cidzikas. V. Usinavičiaus nuotrauka.

1989 m. vasario 16 d. minėjimas Kaune. Romualdas Ozolas, Gabriėlius Landsbergis-Žemkalnis, Vytautas Landsbergis. Zenono Nekrošiaus nuotrauka.

1989 m. rugpjūčio 22 d. Kalnų parke Sąjūdžio surengtame mitinge reikalauta paskelbti negaliojančiu prieš 50 metų pasirašytą Molotovo–Ribbentropo paktą, atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Iš dešinės: Česlovas Kudaba, Marcelijus Martinaitis, Romas Gudaitis, Bronislovas Genzelis, Julius Juzeliūnas, Natalija Kasatkina. Stovi Mečys Laurinkus ir Romualdas Ozolas. Z. Nekrošiaus nuotrauka.

1989 m. rugpjūčio 22 d. mitinge Kalnų parke. Juozas Juzeliūnas, Romualdas Ozolas, Mečys Laurinkus. Z. Nekrošiaus nuotrauka.

1990 m. sausio 26 d. Sąjūdžio remiamame pikete prie KGB pastato, protestuojant prieš archyvinių dokumentų išvežimą. Centre Kazimieras Motieka, dešinėje – Romualdas Ozolas. Z. Nekrošiaus nuotrauka.

1990 m. kovo 11 d. Ant Respublikinės bibliotekos laiptų kalba Romualdas Ozolas. Kairėje pusėje – Kazimiera Prunskienė ir Algirdas Brazauskas, dešinėje – Vytautas Landsbergis. V. Usinavičiaus nuotrauka.

1990 m. kovo 11 d. Pasirašomas aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Pasirašo Mečys Laurinkus, ruošiasi Romualdas Ozolas. Z. Nekrošiaus nuotrauka.

Gyvenęs pagal priesaiką

Kazimieras KALIBATAS

1938 01 29–2015 02 25

Įsivyravus racionaliam ir pragmatiškam požiūriui į gyvenimą jau sunku įsivaizduoti nė dvidešimties metų neturintį jaunuolį, kuriantį priesaiką Tėvynei.

Savo Tautai, Tėvynei, Lietuvai prisiekiu: Per visą savo gyvenimą būti tikros lietuviškos dvasios – būdo – charakterio ir papročių tautiečiu. Stengsiuos giliai pažinti savo Tautos didžiąją praeitį, Jos šviesią ateitį, Jos kultūrą, gyvenimą, visa tai, kas riša mane su Ja. Vengsiu klaidinančių rusų arba kitų tautų savybių ir ideologijų, kurios naikina ir degraduoja lietuvišką sąmonę ir kūną. Kiekviename žingsnyje būsiu pastabus, savikritiškas ir visapusiškai pasiruošęs veikti Tautos labui. Stengsiuos kiek galima daugiau atgaivinti žmonėse tautiškumą ir nurodyti bendrus tikslus bei dabartinę padėtį. Tėvynė šaukia mane. Prisiekiu Jai atiduoti visus savo sugebėjimus, visas jėgas, o jei prireiks, ir gyvybę. Kiekviena tauta iš prigimtės – laisva. O Lietuva per amžius buvo mylinti ir turinti laisvę Tauta. Kiek yra padėtų aukų Jos laisvei išsaugoti, bet dar daugiau reikės jėgų ir aukų tai taip trokštamai laisvei atgauti. Nors dabar dar nėra pribrendęs momentas šią garbingą ir šventą pareigą atlikti, bet visada esu pasiruošęs ją įvykdyti. Mano šeima – mūsų Tauta. Mes Jos vaikai. Gyvensim kaip broliai. Jeigu sulaužysiu šią šventą priesaiką – tenebūsiu vertas savo Tėvynės sūnaus vardo. Tenubaudžia mane Dievas ir kritusių už Tėvynę karžygių dvasia. Tepadedu ir stiprina mane didžiųjų Lietuvos didvyrių žygdarbiai. Telydi mane Dievas.

Taip 1957 m. senojoje Zapyškio bažnyčioje kartu su bendraminčiais prisiekė Kazimieras Kalibatas. Sąžiningai vykdydamas įsipareigojimą „kiek galima daugiau atgaivinti žmonėse tautiškumą“, Kazimieras nugyveno prasmingą gyvenimą. 2015 m. vasario 25 d., palaužtas sunkios ligos, jis tyliai išėjo, palikdamas mus tęsti kilnius darbus Tėvynei.

Muzikas, pedagogas, violončelininkas, folklorininkas Kazimieras Kalibatas gimė 1938 m. sausio 29 d. Vilūnaičių kaime (Pakruojo r.). 1966 m. baigė Lietuvos

valstybinę konservatoriją, dėstė Vilniaus, Šiaulių, Pakruojo muzikos mokyklose ir Šiaulių universitete (1994–2000). Nuo 1993 m. buvo Šiaulių konservatorijos violončelės specialybės ir Šiaulių pedagoginio universiteto Meno pedagogikos katedros etnoinstrumentologijos dėstytojas, Šiaulių kamerinio orkestro ir fortepijoninio trio muzikantas. Daug dėmesio skyrė Žiemgalos karšto etninės kultūros puoselėjimui.

Svarbus Kazimiero Kalibato kultūrinės veiklos etapas susijęs su Vilniumi. 1971–2000 m. jis sostinėje įkūrė apie 20 folkloro ansamblių – „Sadaują“, „Jievarą“, M. K. Čiurlionio meno mokyklos moksleivių ansamblį, „Nalšią“, „Krivulę“, „Ventą“, Paminklų konservavimo instituto darbuotojų ansamblį ir kt. Vėliau Pakruojuje – ansamblį „Verdenė“, Šiauliuose – „Margulį“. Kurį laiką pats jiems vadovavo. Konsultavo ir kitus Pakruojo rajono folkloro ansamblius – „Linkavą“, „Žiemgalą“, „Kruoją“.

Inicijavo įvairių kultūros ir mokslo leidinių leidybą, knygų „Linėlius roviau, dainavau“ (1990), „Pakruojo apylinkės“ (1996), „Dainos žuvusiai jaunystei“ (1997), monografijų „Lygumai. Stačiūnai“ (2001), „Pašvitinys“ (2014) ir kt. vienas iš sudarytojų, redakcinių kolegijų narys. Rengė kraštotyros ekspedicijas, seminarus.

2012 m. K. Kalibatas buvo apdovanotas Kultūros ministerijos premija už tradicinės kultūros puoselėjimą ir skleidimą.

Nuveikta ištis daug, tačiau plačiai nesigarsinant – tylomis. Galbūt tokią tylią dvasinės rezistencijos laikyseną nulėmė ankstyvoje jaunystėje patirtas sovietinio saugumo persekiojimas? Daugelis folkloro mėgėjų, ypač jaunesnės kartos, net nežinojo Kazimierą buvus aktyviu pasipriešinimo kovų dalyviu. Apie rezistencinę Kazimiero veiklą rašiusio *antisovietinio neginkluoto pasipriešinimo pagrindinės grupės dalyvio*, Kazimiero bičiulio Algirdo Mišeikio¹ teigimu, Kaune 1956–1957 m.

1. Algirdas Mišeikis. „Dėl antisovietinio neginkluoto pasipriešinimo pagrindinių grupių, įkurtų Kaune 1956–1958 metais“. Prieiga per internetą: www.alkas.lt, paskelbta 2013 m. vasario 27 d.

Kazimieras Kalibatas su mama. 1988 m.

buvo įkurtos dvi antisovietinės neginkluoto pasipriešinimo pagrindinės grupės. Kazimieras buvo vienos jų narys, o kitos – iniciatorius. 1957 m. jis su bičiuliais, Kauno Juozo Gruodžio muzikos mokyklos mokiniais, įkūrė pagrindinę grupę, kuriai pats ir vadovavo. Ją sudarė dvylika bendraminčių: A. Mišeikis, Leonas Pranulis, Vytautas Šeinauskas, Juozas Rimas, Kazys Kšanas, Algimantas Brundza, Algimantas Bendoraitis, Vytautas Rakauskas, Leonas Ulevičius, Alfonsas Ūsas ir Antanas Vyšniauskas. Tais pačiais metais visi prisiekė K. Kalibato sukurtos priesaikos žodžiais. Netrukus organizaciją susekė sovietinis saugumas, jos nariai patyrė KGB persekiojimą, buvo tardomi. K. Kalibatas ir A. Mišeikis išbraukti iš Lietuvos valstybinės konservatorijos studentų sąrašų, dokumentuose įrašant: pašalinti kaip „aktyvūs nacionalistinių-religinių grupių dalyviai“. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, K. Kalibatui ir kitiems šios slaptos organizacijos nariams buvo suteiktas pasipriešinimo kovų dalyvio statusas.

Toks pat tylus, žvelgiant iš šalies, atrodo ir kitas K. Kalibato tautinės patriotinės veiklos baras – folkloro ansamblių kūrimas Vilniuje. Rašant apie patriotiškai nusiteikusį jauną muzikantą, atvykusį iš tolimo Pakruojo į Vilnių gaivinti tautiškumo, atmintyje nejučia šmėkštelė karinės dainos posmas: „Antra triūba užtriūbysi – Vilniaus miestą pabudysi...“ Tačiau Kazimierui šie žodžiai lyg ir netiktų. Jo veikla nebuvo „garsus užtriūbijimas“ – staigus veiklos pliūpsnis, atkreipiantis aplinkinių dėmesį. K. Kalibatas daug metų steigė ir puoselėjo folkloro ansamblius – darbavosi nuosekliai, bet tarsį nepastebimai: vienus sukurdavo, atradęs sau pamainą, palikdavo ir kurdavo kitus. Daugelį stebino jo diplomatiniai sugebėjimai įtikinti įvairių gamyklų, mokyklų ir kitų institucijų vadovus, kad jų įstaigai būtinai reikia folkloro ansamblio. Ir šiandien tebėra mįslė, kaip Kazimierui pavykdavo juos įkalbėti. Vilniaus folkloro ansamblių vadovų posėdžiuose visuomet laikydavosi ramiai ir oriai, nesiveldavo į bereikalingus ginčus. Neteko girdėti, kad pakeltų balsą, ką nors apšauktų ar paniekintų.

Beje, ir savo sukurtuose ansambliuose K. Kalibatas nesiekė būti lyderiu – vedančiuoju dainininku ar muzikantu, scenoje dažnai stovėdavo kitiems už nugarų. Visuomet kolektyve ieškodavo ryškių asmenybių, gebančių įtaigiai dainuoti ar muzikuoti, patraukti kitus. Kartais į naują ansamblį Kazimieras iškart atsivedavo žmogų, kurį vėliau palikdavo savo vietoj (pavyzdžiui, į „Jievarą“ vadovauti instrumentinei grupei jis pasikvietė Evaldą Vyčiną; juodu darbavosi apie 10 metų, po to Kazimieras paliko ansamblį E. Vyčiniui). Pasikeitus kolektyvo sudėčiai, ansamblių dalyviai kartais net nežinodavo, kas buvo jų kolektyvo įkūrėjas ir pirmasis vadovas. Vilniaus etnokultūrinio judėjimo istorijoje nutiko panašiai, kaip ir Lietuvos Sąjūdžio istorijoje – iškilo naujos asmenybės, o pirmiečiai, kurie buvo mažiau ar trumpiau „matomi“, užsimiršo.

Intensyvios K. Kalibato folklorinės veiklos pėdsakai Vilniuje blėso dar ir dėl to, kad netrukus po Nepriklausomybės atkūrimo jis išvyko iš Vilniaus ir pasinėrė į pedagoginę ir koncertinę veiklą Šiauliuose. Ten visa širdimi atsidavė savo gimtojo Pakruojo ir plačiau – Žiemgalos karšto – etninės kultūros puoselėjimui: buvo

Ansamblio kūrėją 50-mečio proga sveikina „Sadaujos“ dainininkės ir Jonas Trinkūnas. 1988 m.

vienas „Žiemgalos“ draugijos ir žurnalo „Žiemgala“ steigėjų (1992–1998 m. – šios draugijos prezidentas), vėliau – „Žiemgalos draugijos“ Etninės kultūros probleminės grupės vadovas.² Vadovavo ir folkloro festivaliui „Žiemgala“, toliau kūrė folkloro ansamblius ir juos konsultavo. Visą tą laiką intensyviai rinko tautosaką, tarsi sekdamas žymaus kraštiečio kraštotyrininko Juozas Šliavo mintimi, jog „gimtojo krašto praeitis kol kas dar ne knygoje, o čia pat apylinkėse, laukuose, žmonių buityje“. Kazimieras buvo tikras Žiemgalos krašto patriotas ir šviesulys.

Vis dėlto labiausiai norėtusi pasidalyti asmeniniais prisiminimais. Man Kazimieras Kalibatas visuomet liks pirmuoju folkloro Mokytoju. Susipažinome 1979 m.,

2. 2001–2003 m. „Žiemgalos“ draugija intensyviai darbui kūrė problemines grupes. Lokalinės istorijos probleminė grupė (vad. Robertas Jurgaitis) parengė stambų leidinį „Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas“, sudarytą iš dviejų konferencijų, vykusių Pakruojyje ir Žagarėje (Joniškio r.), medžiagos. Meno ir dailės probleminė grupė (vad. prof. V. Trušys) organizuoja kasmetinius plenerus, dailės parodas Vilniuje, Šiauliuose, Pasvalyje. Išleistas puikus leidinys „Žiemgalos dailininkų plenerai“. Etninės kultūros probleminė grupė (vad. Kazimieras Kalibatas) su „Krivulės“ ansambliu organizavo kompozitoriaus J. Pakalnio 90 metų sukakties paminėjimą. Prieiga per internetą: http://xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20031203/darb_01.html [žiūrėta 2015 m. kovo 26 d.].

kai mokiausi M. K. Čiurlionio meno mokyklos vienuoliktoje klasėje. Pasirodžius skelbimėliui, kviečiančiam burtis į mokykloje kuriamą etnografinį ansamblį, nusprendžiau į jį užsirašyti. Mūsų solfedžio mokytoja Rūta Naktinytė, atėjusi į pirmąjį susibūrimą, daugiau nebepasirodė, tad vieninteliu ansamblio vadovu liko K. Kalibatas. Keista, bet visiškai neprisimenu Kazimiero mokymo metodų, nors jo išmokytos dainos ir šiandien „tebeskamba“ – puikiai prisimenu jų melodijas ir tekstus. Atrodo, lyg jos savaime įgauna kraują. Gal tai ir gerai? Gal Kazimiero mokymas buvo toks natūralus, kad pasimiršo? Tik gerokai vėliau, jau pati tapusi folkloro specialiste, ėmiau analizuoti, ką ir kaip mes dainavome. Kitaip nei daugelis dabartinių moksleiviškų ansamblių, pradėjome ne nuo linksmybų dainelių ir šokių, bet nuo pačių rimčiausių kalendorinių – advento ir Kalėdų – dainų. Jau 1979 m. pabaigoje mokykloje surengėme pirmąjį advento vakaronę – su tradiciniais valgiais, dainomis ir rateliais. Paašikėjo, kad tarp mokytojų esama ir daugiau bendraminčių, etnografinio ansamblio palaikytojų, ypač Dailės skyriuje (ir vėliau ansamblio pagrindas visuomet buvo ne muzikantai, bet dailininkai).

Lietuvių kalendorinėse dainose gausu senosios pasaulėžiūros relikty, simbolikos. Ansamblio nariams

atskleisti jų paslaptis po kiek laiko buvo pakviestas mitologas Norbertas Vėlius (Kazimierui pakviesti tokią įžymybę nebuvo sudėtinga, nes Rūta Vėliūtė – mitologo duktė – dainavo mūsų ansamblyje). Kazimieras nevengė kviestis į ansamblį ir daugiau įvairių sričių žinovų. Apie įvairius Lietuvos kampelius, etnografinius kaimus mums pasakojo žymusis geografas, keliautojas Česlovas Kudaba. Mūsų dainavimo pasiklausti ir pakonsultuoti įvairiais klausimais kartais užsukdavo Lietuvos muzikos ir teatro akademijos (buv. LTSR valstybinė konservatorija) docentė Laima Burkšaitienė – mano buvusi dėstytoja. Jos duktė Eglė Burkšaitytė buvo ansamblio dalyvė, puiki solistė – subtili dzūkų dainų interpretuotoja. Su L. Burkšaitiene K. Kalibatas ypač dažnai konsultuodavosi, labai vertino jos nuomonę apie repertuarą, dainavimo stilių.

Kazimiero dėka susipažinome ir su dzūkų liaudies dainininku marcinkoniškiu Juozu Averka, tuomet jau gyvenusiu Vilniaus pakraštyje. Unikaliu laikytinas ne tik J. Averkos dainavimas, bet ir savotiška jo užsibrėžta misija – mokyti dzūkiško dainavimo Vilniaus folkloro ansamblius. Pasisekė tiems, kam teko būti J. Averkos mokiniais, o mes, „čiurlioniukai“, jo bendražygio Kazimiero dėka, buvome vieni jų. Per J. Averkos pamokas ne tik gėrėjomės dzūkų dainomis, dainininko balsu, stebėjome jo labai gyvą veido mimiką, išraiškingą gestikuliaciją, bet ir klausėmės be galo vertingų Dėdės Juozo pastabų ir praktinių patarimų apie dainas ir dainavimą. Žinoma, tuomet man jie neatrodė tokie aktualūs kaip šiandien. Vis dėlto gerai įsirežė atmintin dainininko pamokymai apie tęstinį dainavimo būdą, ypatingą kai kurių balsių užtęsimą arba priebalsių *r, l, m, n* ir kt. atskyrimą, kiekvieno jų išdainavimą. Dėdės Juozo pamokyti, bandėme pilna krūtine traukti jo ypač mėgtą rugiapjūtės dainą „Bėkite, baraliai“, tik mums taip gražiai kaip J. Averkai neišėjo jos melodijos nutęsti – matyt, tuomet trūko ir didesnio „kvapo“, ir tos dainos supratimo... Esu be galo dėkinga Kazimierui už pažintį su Dėde Juozu, už tą ankstyvą galimybę tapti tikro dzūkų dainininko mokiniais. Ir dar – tiesiog Vilniuje! Tiesa, maždaug tuo pat metu vadovo buvome nuvesti ir į dzūkų dainininkės Rožės Sabaliauskienės vakarą, klausėmės jos prisiminimų ir dainų. Vis dėlto tai neprilygo tiesioginiam bendravimui su J. Averka.

Labiausiai vertinu tai, kad Kazimieras nelaikė mūsų „vaikų ansambliu“ (nors, tiesą sakant, ir buvome jau nebe vaikai), supažindino mus su visų metinių švenčių suaugusiųjų repertuaru. Be to, Kazimieras turėjo bičiulių tarp daugelio to meto folkloro ansamblių. Tad „čiurlioniukai“ lygiomis teisėmis su studentiškais ir

kitais kolektyvais nuolatos būdavo kviečiami į įvairius renginius. Ypač įsiminė Užgavėnės, švęstos dideliame folkloristų būryje gamtoje, ant Nėries kranto (11–12 km nuo Vilniaus į Nemenčinės pusę). Važinėjomės rogutėmis, ridenomės nuo kalnelių, deginome Morę. Bet labiausiai į atmintį įsirežė Užgavėnių giesmių giedojimas dviem didelėmis grupėmis, stovinčiomis skirtinguose upės krantuose. Plėšėme iš visos gerklės – pagal senųjų Ignalinos ir Tverėčiaus krašto dainininkų pasakojimus, kad Ažugavų giesmės giedamos „kaip galima garsiau – dideliais balsais, kad toliau girdėtų, kad linai gerai augtų“. Tokio galingo antifono man daugiau niekada neteko girdėti.

Ne mažiau įspūdingos, nors ir visai kitokios, buvo ir kitų metų Užgavėnės. K. Kalibatas mus nusivežė į Palangą, kur koncertavome gatvėse, kaukydami blynų, dalyvavome „ubagų“ eisenoje Vytauto gatvė, o vakare siautėme bendroje vakaronėje su garbiais dailininkais. Tarp visų vakaronėje besisukiojančių kaukėtų žmogėnų išsiskyrė rafinuota dama, avinti aukštakulniais. Ji ne tik įspūdingai atrodė, bet ir kalbėjo ypatingu, čaižiu balsu, laidė visokius juokelius. Pasirodo, tai būta žymiojo dailininko, scenografo Liudo Truikio! Neįtikėtina puikus persikūnijimas! Mums visa tai buvo didžiulė folklorinio gyvenimo – nepaprastai įvairaus ir turiningo – mokykla.

„Čiurlioniukų“ ansamblis buvo neseniai susikūręs ir gavome kvietimą išvykti svetur. Per L. Burkšaitienę Kazimieras susipažino su folkloriste Svetlana Pjan-kova, ji mus ir pakvietė koncertuoti į Smolenską. Su mumis važiavo ir folkloro ansamblio „VISI“ vadovas E. Vyčinas bei jo dalyvis Aidmantas Bernatonis. Taigi lietuvių folklorą smolenskiečiams pristatėme tikrai solidžiai ir įvairiapusiškai. Su Smolensko mokyklos mokiniais vakarojome iki išnaktų. Šokome ne tik tradicinius lietuvių šokius, bandėme išmokyti pagrindinį jų ratelių (*chorovodų*) žingsnelį. Kai galų gale visi lietuvaičiai išmoko eiti ratu „pritrepsėdami“, linksmybes teko nutraukti – nejučia atėjo vidurnaktis ir reikėjo užrakinti mokyklą. Vos ne verkdami atsisveikinome – toks geras buvo tas bendro šokio, praradus laiko pojūtį, jausmas. Grįžę iš Smolensko, visi pradėjome giliau domėtis rusų folkloru – pirmąkart iš arti pajutome jo grožį ir dvasinę stiprybę. Štai tau ir „nacionalizmas“, kurį dažnai bando prikišti folkloristams...

Kazimieras nepabūgo mūsų nusivežti ir į Maskvą – parodyti žymiausiems to meto folkloristams (tai buvo 1981 m. sausio pradžioje). Čia ne tik koncertavome garbingose salėse, bet ir įrašėme „Melodijos“ garso įrašų studijoje daug dainų ir instrumentinės muzikos

Kazimiero Kalibato jubiliejus. Sėdi „čiurlioniukai“ ir „Jievaro“ dainininkai. 1988 m.

kūrinių. Prisimenu, kaip visi didieji folkloro specialistai (Eduardas Aleksejevas ir kt.) žavėjosi ansamblio profesionalumu ir vertingu repertuaru. Kazimieras labai tikėjosi išleisti „čiurlioniukų“ vinilinę plokštelę, tačiau dėl man nežinomų priežasčių ši svajonė liko neįgyvendinta. Tik gerokai vėliau, 1986 m., pasirodė maža vinilinė „čiurlioniukų“ sutartinių giedotojų grupės plokštelė „Sutartinės“.

Bendraudamas su etnomuzikologe L. Burkšaitiene ir kitais tautosakos specialistais, Kazimieras suprato folkloro ekspedicijų svarbą. Viena vertus, dainos, užrašytos per ekspedicijas pačių ansamblio narių, praturtina repertuarą, daro jį nepakartojamą, besiskiriantį nuo kitų ansamblių (8–9-ame dešimtmetyje kiekvienas ansamblis stengdavosi būti savitas, turėti savo repertuarą). Kitą vertus, mokiniams ekspedicija – tai neįkainojama bendravimo su kaimo senoliais patirtis, pažintis su jų gyvensena ir savita filosofija. Pirmoji „čiurlioniukų“ ekspedicija (ją organizuoti padėjo L. Burkšaitienė) vyko 1981 m. pietų Dzūkijoje, Marcinkonių apylinkėse, antroji – Aukštaitijoje, Žeimelyje, Pakruojo rajone – Kazimiero gimtajame krašte. Atsimenu, su koku įkvėpimu Kazimieras mus supažindino su šio krašto įžymybėmis: „Žiemgalos“ muziejumi,

įkurtu J. Šliavo, arkiniu Pakruojo dvaro tiltu (tuomet jis buvo gerokai apgriuvęs) ir kt. Trečioji ekspedicija buvo Žemaitijoje, Kuliuose, Plungės rajone. Ekspedicijų laimikį pristatėme ir Vilniaus folklorinei visuomenei – M. K. Čiurlionio meno mokyklos Koncertų salėje rengėme ekspedicijų vakarus, į juos kvietėme ir geriausius mūsų užrašytus kaimo dainininkus. Dalis ekspedicijose užrašytų dainų ilgam įsitvirtino „čiurlioniukų“ repertuare.

Kaip jau minėjau, beveik neatsimenu Kazimiero dainavimo mokymo. Nepamenu, kaip jis parinkdavo vedančiuosius vienai ar kitai dainai. Žinoma, kai kurie ansamblio nariai patys pasisiūlydavo arba tiesiog pradėdavo dainuoti. Prisimenu, kartą jis pastovėjo arčiau manęs, paklausė, kaip dainuoju, o po dainos ir sako: „O tavo, pasirodo, stiprus balsas!“ Ir tuoj pasiūlė man vesti vieną iš sūpuoklinių dainų „Vilkas kalažį papjovė“. Tuomet man tai buvo labai netikėta, nes pati niekada nesiveržiau į lyderius... Na, o dar didesnė staigmena manęs laukė pradėjus studijuoti antrame tuometinės Konservatorijos kurse. Kartą prieš repeticiją Kazimieras priėjo ir pasakė: „Dabar jau pati esi specialistė – nuo šiol tu vadovausi ansambliai.“ Kitą dieną nusivedė mane į mokyklos kadrų skyrių ir įteisino kaip naują darbuo-

toją – iliustratorę (folkloro ansamblio vadovo etato, pasirodo, net nebuvo). Taip iš „čiurlioniukų“ ansamblio dalyvės netikėtai tapau savo bendraamžių vadove...

Tiesa, prie savarankiško etnomuzikologinio darbo Kazimiero buvau pratinama ir anksčiau: man teko organizuoti ir Didžiojoje mokyklos salėje vesti folkloro ekspedicijų (Žemelyje ir Kuliuose) vakarus. O iš dainų, ansamblio narių užrašytų Marcinkonių ir Merkinės apylinkėse, net sudaryti nedidelę knygelę (pirmą kartą transkribuoti dainų melodijas ir parengti jas spaudai man pagelbėjo dėstytoja L. Burkšaitienė). Mano parengtas rinkinys „Dzūkų dainos“ buvo išleistas 1983 m., jame paskelbta apie šimtas dzūkiškų dainų. Džiugu, kad net dvi dainos iš to studentiško darbelio – nedidelio dainų rinkinėlį – 2007 m. išėjo į platųjį pasaulį. Jos paskelbtos kalendorinėms dainoms skirtame Lietuvių liaudies dainyno tome, (LLD, „Kalendorinės apeigų dainos“, t. XX): tai „Kvolinosi vanagėlis“ (Nr. 95) ir „Žydzi rožetė naujan daržetėlin“ (Nr. 137). Viena šio tomo sudarytojų – Aušra Žičkienė (Navasaitytė), taip pat K. Kalibato užauginta „čiurlioniukė“, dalyvavusi Marcinkonių ekspedicijoje.

Ši veikla ne tik išmokė savarankiškumo, bet ir suteikė pasitikėjimo savo jėgomis, gebėjimo pakovoti už savo idealus, už tiesą. Pirmąjį kovos „krikštą“ gavau rengdama spaudai minėtą „Dzūkų dainų“ rinkinį, kuriame buvo dešimt vertingų kalendorinių apeigų dainų (daugiausia advento ir Kalėdų). Būtent šios dainos užsitraukė cenzūros nemalonę – man, jaunai autorei (tuometinei III kurso studentei), buvo liepta išmesti šias dainas iš mokyklai skirto rinkinio – „jokių advento ir Kalėdų dainų čia neturėtų būti“. Suvokdama šių dainų vertę, niekaip negalėjau susitaikyti su tokia neteisybe. Specialybės dėstytojos L. Burkšaitienės padrąsinta, kreipiausi į folkloristę Pranę Jokimaitienę, prašydama užtarimo. P. Jokimaitienė, negailėdama savo brangaus laiko, parašė bene penkių puslapių „ginamąjį raštą“ advento ir Kalėdų dainoms, iškeldama jų mokslinę ir meninę vertę. O mokyklos istorijos mokytojas, kraštotyrininkas Juozas Buzas rinkinio pratarmėje dar pridėjo Lenino ir Kalinino citatų apie liaudies meną, kad tos dainos niekam nebekliūtų ir toliau viskas eitų kaip per sviestą. Tačiau tuo dainų rinkinėlį istorija nesibaigė – deguto į advento ir Kalėdų dainų bylą dar įpylė Rūtos Vėliūtės piešinys rinkinio viršelyje. Rodos, tai buvo „nekaltas“ siužetas – pro langą į skaitytoją žvelgianti senučiukė, kaimo dainininkė. Vis dėlto kažkas šiame subtiliame grafikos darbelyje įžvelgė krikščionišką kryžių. Norom nenorom teko šio piešinio atsisakyti ir „Dzūkų dainų“

rinkinį spausdinti be iliustracijų... Panašių patirčių anais laikais buvo ir daugiau.

Tad Kazimiero pasiūlymas man tapti „čiurlioniukų“ ansamblio vadove lyg ir nebuvo labai bauginantis. Jis reiškė didelį vadovo pasitikėjimą ir ugdė dar didesnę atsakomybės jausmą. Nors K. Kalibatas niekada nebuvo su manimi kalbėjęs apie politiką, patriotizmą ar apie folkloro ansamblių judėjimo svarbą tautiniam atgimimui žadinti, perleisdamas vadovavimą „čiurlioniukams“, padovanojo Česlovo Gedgaudo knygą „Mūsų praeities beieškančiai“. Spėju, kad jam tai buvo labai svarbi, dvasią stiprinanti knyga – man perduota tarsi priesakas be žodžių... Perėmusi iš Kazimiero ansamblį, jam vadovavau iki 1996 m. (per tą laiką pasikeitė net kelios „čiurlioniukų“ kartos). Šį laikotarpį visuomet prisimenu su didele nostalgija. Vadovavimo ansamblui niekada nelaikiau darbu – tai buvo tikra sielos atgaiva, bendravimas su jaunais gabiais žmonėmis.

Folklorinė patirtis, įgyta „čiurlioniukų“ ansamblyje, giliai įsirėžė į daugelio būsimų menininkų sielas, vėliau rado atgarsį jų kūryboje, lėmė tam tikro gyvenimo būdo pasirinkimą. Kai kuriems iš buvusių „čiurlioniukų“ kūrybinė veikla tapo ne tiek asmeninės saviraiškos, kiek tautos dvasinio žadinimo priemone. Štai lygiadienių ugnis kasmet pavasarį ir rudenį vilniečių širdyse kursto dailininkė Julija Ikamaitė-Mindaugienė, kurdama ugnies raštų juostas Neries pakrantėse ar įstabias ugnies misterijas Šventaragio slėnyje. Muzikantas Liudas Augaitis savo kūrybinę veiklą plėtoja gimtojoje Žemaitijoje – augina ir populiarina senovinės lietuviškos žemaitukų veislės žirgus, yra Lietuvos raitųjų skautų vadas, įvairiais būdais ugdo vaikų tautinę savimonę ir saviraišką. Tokių idėjų ansamblio dalyvių yra ir daugiau...

Nežinau, kaip susiklostė visų kitų Kazimiero įsteigtų Vilniaus folkloro ansamblių likimai (būtų įdomu atlikti tokį tyrimą). Dalis jų sėkmingai gyvuoja ir šiandien, kita dalis, pasitraukus K. Kalibatui, dėl įvairių priežasčių netrukus iširo. Vis dėlto norėtųsi tikėti, kad visi ansamblių nariai buvo paveikti ne tik Kazimiero geranoriškumo, smagaus būdo, žvirių, visuomet žiburiuojančių akių, bet ir didžio jo tikslo – liaudies dainomis uždegti žmonių dvasią.

Nekyla abejonių, kad Kazimieras, anuomet kvietęs Vilniaus folkloro ansamblius priešintis nelaisvei ne ginklu, bet intensyviu dvasiniu gyvenimu, svariai prisidėjo prie tautinio Lietuvos atgimimo ir nepriklausomybės atkūrimo. Lenkiame galvas prieš šviesų Kazimiero Kalibato, budinusio ne tik Vilnių, bet ir visą Lietuvą, atminimą.

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Kazimieras Kalibatas (sėdi pirmas iš kairės) ir „Sadaujos“ ansamblis Rumšiškių liaudies buities muziejuje. 1975 m. Vytauto Darskevičiaus nuotraukos.

Living under oath Kazimieras KALIBATAS (29/01/1938 – 25/02/2015)

Honoured is the musician, pedagogue, violincelist, folklorist Kazimieras KALIBATAS, his life and work is remembered. In 1957 with his friends, other students from the Juozas Gruodis School of Music in Kaunas, he founded an underground group which he was the head of and wrote an oath where he swore to dedicate his life to working for his homeland and nation, to aim for its independence. When the organisation was discovered by the Soviet secret police, he was interrogated, crossed out from the list of students of the Lithuanian National Conservatory. He fulfilled the obligation from his youth

to “restore nationalism within people” by founding folklore ensembles. He perceived this activity as a certain form of spiritual resistance. In 1971–2000, while living in Vilnius, K. Kalibatas founded about 20 folklore collectives. Folklore researcher Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ shares her reminiscences from the founding of the M.K. Čiurlionis folklore ensemble, their first songs, concerts, trips, recordings. After the “rebirth” of independent Lithuania, K. Kalibatas returned to the place of his birth, paid a lot of attention to the fostering of the ethnic culture of the region of Semigallia.

Apžadų prijuostėlės: meninės ypatybės ir paskirtis liaudiškojo pamaldumo praktikoje

Miglė LEBEDNYKAITĖ

Straipsnyje aptariamos XIX a. pabaigos–XX a. pietryčių Lietuvoje, rečiau – Aukštaitijoje, ant sakralinių paminklų (kryžių) rištos prijuostėlės. Tai miniatiūrinės tradicinių šventadienių prijuosčių kopijos, atliekančios votų funkciją, t. y. susijusios su individualia apžadų (prižadų, įžadų) praktika. Aptariama prijuostėlių meninė forma, su jomis susijusios apeigos ir tikėjimai. Duomenų apie XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės apžadines prijuostėles ieškota Lietuvos ir užsienio (Baltarusijos, Lenkijos, Rusijos) muziejuose¹, prijuostėlių rišimo tradicija tirta ir 2011–2012 m. etnografinėse ekspedicijose. Lietuvių prijuostėlių puošybos būdai, jų funkcijos ir simbolinės prasmės lyginamos su panašia baltarusiška tradicija. Išsamus ir visapusiškas apžadų prijuostėlių tyrimas Lietuvoje atliktas pirmą kartą. Pasitelkti aprašomasis analitinis, formaliosios analizės, sisteminis ir lyginamasis metodai.

Apžvelgus Lietuvos muziejuose (ČDM, AKM) saugomų prijuostėlių meninės formos raidą ir dekorų ypatumus ir juos palyginus su to paties laikotarpio baltarusių prijuostėlių rinkiniais (MEK, BNIM, SBKM, REM) nustatyta, kad prijuostėlių medžiaga, technika, apdailos detalės atspindi konkrečių vietovių šventadienių prijuosčių puošybos tradiciją. Ši liaudiškojo pamaldumo praktika iki šių dienų yra išlikusi pietryčių Dzūkijoje ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje (pavieniai reiškiniai fiksuojami ir Lenkijoje, Ukrainoje). Tradicinėje pasaulėžiūroje apžadinės prijuostėlės (kaip

ir šventadienės prijuostės)² yra glaudžiai susijusios su svarbiausiais žmonių gyvenimo įvykiais – pereinamaisiais gyvenimo tarpsniais, kalendorinių ir religinių švenčių apeigomis.

Prasminiai žodžiai: tradicinis liaudies kostiumas, prijuostės, prijuostėlės, liaudiškasis pamaldumas, sakraliniai paminklai, apžadai ir votai.

Įvadas

Prijuostėlės – miniatiūriniai šventadienių prijuosčių formos dirbiniai iš audinio, atliekantys simbolinę funkciją. Jos aukojamos kaip votai, t. y. asmeninės padėkos, įžadai ar apžadai³, maldavimo, padėkos, atminimo ženklai. Prijuostėlės rišamos viešoje maldos vietoje ant kryžiaus (švento medžio, akmens, religinės liaudies skulptūros ir pan.) prašant dieviškųjų jėgų pagalbos ir globos.

Ikongrafiniai duomenys apie XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės lietuvių prijuostėles ir jų reikšmę liaudiškojo pamaldumo praktikoje – gana šykštūs. Todėl pradėjusi šį tyrimą muziejuose saugomų šventadienių prijuosčių kolekcijose mėginau identifikuoti apžadų prijuostėles.⁴ Aiškindamasi simbolines prijuostėlių reikšmes, su jomis susijusius tikėjimus ir apeiginius veiksmus, naudojausi etnologų Nijolės Marcinkevičienės, Ritos Balkutės, tautosakos ir mitologijos tyrinėtojos Daivos Vaitkevičienės užrašytais pateikėjų

1. Už profesionalią pagalbą dėkoju muziejų darbuotojams, ypač Lietuvos nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus vadovei Janinai Savickienei ir rinkinių saugotojai Jurgai Valatkaitei, Alytaus kraštotyros muziejaus darbuotojai Deimantei Aidukaitei ir rinkinių vyr. saugotojai Anei Kalašnikovienei, Krokuvos etnografijos muziejaus darbuotojai Elžbietai Pobiegłai (Elžbieta Pobiegły), Senosios baltarusių kultūros muziejaus Minske darbuotojai Marijai Vinikovai. Už naudingus patarimus ir suteiktą informaciją dėkoju Baltarusijos valstybinio kultūros ir meno universiteto Etnologijos ir folkloro katedros docentei, dailėtyrininkei dr. (hp) Olgai Lobačevskajai.

2. Plačiau apie lietuvių prijuostes, jų funkcijas ir meninę raišką žr.: Lebednykaitė 2013; 2011.

3. LKŽe: *apžadai* – ‘pasižadėjimas ką padaryti, įžadas’: *Ir apžadus padarė, ka tik pasveiktų*; ‘apsižadėjimo auka’: *Duodu apžadus, t. y. karolius, pinigų, kad išgyčiau*.

4. Tyrimui pagrįsti prireikė peržiūrėti Lietuvos ir užsienio muziejų fondų rinkinius ir jų inventorinius aprašus. Muziejuose atrastas dar netyrinėtas prijuostėles nufotografavau, suskaitmeninau ir susisteminiau. Rengdama katalogus, patikslinau ankstesnius muziejininkų užrašus, eksponatų matmenis, jų atlikimo techniką, dekorų ypatybes, mėginau nustatyti jų sukūrimo datą (Lebednykaitė 2013: 421–443 [VII–XI priedai]).

liudijimais⁵, kuriuos papildė 2012 m. pietryčių Lietuvoje, Marcinkonių ir Jakėnų apylinkėse (Varėnos r.)⁶ ir 2011 m. vakarų Baltarusijos⁷ kaimuose mano sukaupta lauko tyrimų medžiaga. Paaiškėjo, kad specialiai pasiūtomis simbolinėmis miniatiūrinėmis prijuostėlėmis kaimo, pakelės, kryžkelių ir antkapiniai kryžiai šiose vietovėse puošiami iki šiol. Ikonografinės medžiagos (prijuostelių ant kryžių nuotraukų) suradau Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus fototekeje⁸, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fototekeje (LTRFt)⁹. Vertingų duomenų apie rytų ir vakarų Polesės ir centrinės Baltarusijos šiaurės rytų krašto etnografiją, tradicinę kultūrą, liaudies kostiumą suteikė Baltarusijos etnografo Isako Serbovo 1911–1913 m. darytų nuotraukų kolekcija, saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje¹⁰ (didžioji dalis nuotraukų publikuota fotografijų albume „Baltarusiai Isako Serbovo nuotraukose. 1911–1912“ (Беларусы 2012)). Svarbiu ikonografiniu lyginamuoju šaltiniu tapo etnografo Michailo Romaniuko gausiai iliustruota monografija, kurioje išsamiai apžvelgta prijuostelių, rankšluosčių ir kitų audinių rišimo ant kryžių, medžių ir kitų sakralių paminklų tradicija Baltarusijos Polesės regione (Паманюк 2000).

5. Autentišką medžiagą 1996 m. surinko ir užrašė N. Marcinkevičienė, 1999 m. – R. Balkutė. Iš: LKAR; D. Vaitkevičienės rinkinys „Tautosaka, užrašyta Merkinėje, Žiūruose, Trakiškiuose ir Trasninke“, LLTI ekspedicija Merkinės apylinkėse, 2001 m. Iš: LTR.
6. 2012 m. rugpjūčio 13 d. vyko Alytaus kraštotyros muziejaus etnografinė ekspedicija Varėnos r. (dalyvavo ekspedicijos iniciatorė tekstilininkė Miglė Lebednykaitė ir AKM darbuotojos Deimantė Aidukaitė, Gintarė Dusevičiūtė, Irma Labutytė ir Rasa Stanevičiūtė). Joje užfiksuotas prijuostelių rišimo ant kryžių paprotys Marcinkonių, Zervynų ir Akmens kaimuose. Surinkta medžiaga publikuota leidinyje: *Raštai margi*, 2012.
7. 2011 m. balandžio 24 d. dalyvavau Etnoistorijos centro „Javar“ (Minskas) organizuotoje ekspedicijoje po Ašmenos r. (Gardino sr.) ir Voložino r. (Minsko sr.). Ekspedicijoje buvo renkama medžiaga apie ritualines prijuostelių funkcijas, nufotografuoti skarelėmis, juostomis, prijuostėlėmis aprišti pakelės kryžiai.
8. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus fototeka (ČDM LMSF): ikonografinė medžiaga apie prijuostelių rišimą ant kryžių, iš: ČDM LMSF, neg. Nr. 6716; neg. Nr. 7481; neg. Nr. 6552. Nuotraukos pirmą kartą publikuotos 2007 m. (Zabulytė 2007). Peržiūrėjusi ČDM LMSF negatyvus, patikslinau neg. Nr. 6552 aprašą.
9. Lietuvių tautosakos rankraštyno fototeka (LTRFt): ikonografinė medžiaga apie prijuostelių rišimą ant kryžių, iš: LTRFt, poz. Nr. 780 (prijuostėlė ant kryžiaus kapinėse, pasiūta ir išsiuvinėta Genutės Leikauskienės. Fotografavo D. Vaitkevičienė, 2001 m.); LLTI Tautosakos archyvo darbuotojos Eligijos Garšvienės asm. albumas, prijuostelių nuotraukos iš Zervynų kaimo, 2010.
10. VU bibliotekos Rankraščių skyriuje (VURS F46) saugoma baltarusių etnografo Isako Serbovo (1871–1941) 1911–1913 m. darytų 435 etnografinių nuotraukų kolekcija iš Minsko gub. Bobruisko, Barysovo, Červenės, Mozyriaus, Pinsko, Rečycos ir Slucko apskrįčių. Plačiau žr.: Karpova 2012.

Tiriant ir sisteminant prijuostelių rišimo tradiciją pasitelkta kultūros antropologijos prieiga. Svarstant sąveikas tarp kultūrinių reikšmių ir socialinių procesų remtasi simbolinės ir interpretacinės antropologijos krypties mokslininkų įžvalgomis. Pasak Klifordo Girco (Clifford Geertz), „kultūra yra prasmės struktūrų arba konstruojančių ženklų, t. y. simbolių, sistema, kartu ji yra nelyginant tekstas ir kontekstas, kuriame tie simboliai gali būti suprasti ir aprašyti“ (Geertz 1973). Skirtingoms žmonių grupėms (kultūroms) tas pats objektas turi skirtingą simbolinę reikšmę, tad jis geriausiai suprantamas konkrečios kultūros ribose (svarbus susitarimas dėl simbolio atstovavimo atitinkamam objektui, konvencijų žinojimas).

Apie simbolinę tekstilės dirbinių reikšmę tradicinėje kaimo bendruomenėje rašyta daug. Dažnai teigiama, kad tekstilės dirbiniai (siūlas, juosta, rankšluostis) yra turėję žmonių įvedimo / įtraukimo į kultūros erdvę ir jų socialinio statuso, vietos ir ribų ženklavimo, apsaugos funkcijas.

Audimo kaip apeiginio veiksmo tradiciją rytų slavų tautose tyrinėjusio Olego Lysenkos teigimu, audimo procesas gali būti lyginamas su auka, apeiga, magišku ritualu, o bet kokios apeigos tradicinėje pasaulėžiūroje yra skiriamos pasaulio kosminei tvarkai palaikyti. Ypač maginę galią yra turėję tam tikru metu (pavyzdžiui, per vieną naktį) nuausti nauji, t. y. specialiai apeiginiams tikslams pasigaminti, tekstilės dirbiniai – juostos, rankšluostiai (Лысенко, Комарова 1992). Toks audinys padeda užmegzti ryšį su šventumo, dieviškumo sfera. Tyrinėjant ritualines lietuvių tekstilės funkcijas daugiau dėmesio skirta juostoms (Tumėnas 2002; 2006). Etnologas Vytautas Tumėnas, analizavęs dualinę juostų (ir jų ornamento) simboliką, atkreipė dėmesį, kad sakralinius objektus pailgais audiniais puošia įvairios tautos – juos riša šiaurės Europos finougrai, šis paprotys užfiksuotas Lenkijoje, Baltarusijoje. Daroma prielaida, kad „sakralinio paminklo antropomorfizavimas, pasireiškiantis pakelės kryžių, kitų memorialinių paminklų puošimu juostomis, prijuostėmis [...] gali turėti archajiškų sąsajų su nekrokultu“ (Tumėnas 2006: 209).

Apie prijuostelių rišimo prie religinių paminklų (kryžių) papročio kilmę ir reikšmę rašyta mažiau. Dailėtyrininkės Jolantos Zabulytės žodžiais, tekstilės dirbinių aukojimo tradicija „susijusi su ankstesniu šventų medžių ir akmenų kultu, ką rodo Lietuvos ir kitų šalių medžiaga. [...] Baltarusijoje iki šiol medžiagos atraižos, prijuostėlės ir juostos rišamos ant „atminties medžių“ kapinėse ir laukuose; [...] Polesėje ant akmeninių „bobų“ bei kryžiaus formos akmenų taip pat rišamos

skaros, juostos, prijuostelės“ (Zabulytė 2009, 2007, 2009a). Baltarusių mokslininkė Olga Lobačevskaja, išsamiai nagrinėjusi Baltarusijoje plačiai paplitusius įžadų kryžius ir rytų Polesėje garbinamus kryžiaus formos akmenis, yra aptarusi tradicinėje slavų kultūroje prijuostėms / prijuostelėms teikiamas simbolines reikšmes (Лобачевская 2008, 2009; Lobachevskaja 2008).

Lietuvių apžadų prijuostelės – viena iš archajinių tekstilės aukojimo formų. Savitos apžadų prijuostelių funkcijos ir simbolinės reikšmės išryškėjo gyvenimo ciklo papročių ir kalendorinių švenčių apeigose. Įvairaus amžiaus moterys darydavo apžadus ir prie kryžių rišdavo prijuostėles, juosteles, kaspinus: motinos meldavo, kad dukros būtų atsargios ir iki vestuvių nepastotų, malonės tikėjosi nespėjusios laiku ištekėti merginos ir bevaikės moterys, negalinčios susilaukti vaikų. Su įžadais susijusios prijuostėles būdavo aukojamos ir už sergančius vaikus bei artimuosius, taip pat skiriamos mirusiesiems.

Apžadų prijuostelių rinkiniai Lietuvos ir užsienio muziejuose

Turimais duomenimis, Lietuvos muziejuose tėra keturios apžadinės prijuostelės: trys (XX a. vid.) saugomos Alytaus kraštotyros muziejuje (toliau – AKM) ir viena (XX a. 3–4 deš.?) – Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (toliau – ČDM). Šis paprotys gyvavo nedideliame areale – pietryčių Lietuvoje, retais atvejais – ir Aukštaitijoje¹¹, o iki šių dienų išliko tik pietryčių Dzūkijoje ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje (pavieniai reiškiniai fiksuojami ir Lenkijoje, Ukrainoje). Kita vertus, apžadines prijuostėles nuo kryžių retai tenurišdavo, laikui bėgant jos ten sudūlėdavo ir sunykdavo. Į Lietuvos muziejų saugyklas jos galėjo patekti tik netekusios pirminės paskirties.

Lyginamajam tyrimui itin svarbūs XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės lietuvių ir baltarusių prijuostelių pavyzdžiai, kuriuos pavyko aptikti Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir Rusijos muziejuose. Net 28 baltarusių apžadų prijuostelės rastos užsienio muziejuose: 19 (XIX a. pab.–XX a. pr.) saugoma Krokuvos Severino Udzielos (Seweryn Udziela) etnografijos muziejuje (toliau – MEK), trys (XX a. pr.) – Baltarusijos nacionaliniame istorijos muziejuje Minske (toliau – BNIM), dvi

(XX a. 5–7 deš.) – Senosios baltarusių kultūros muziejuje Minske (toliau – SBKM) ir keturios (XX a. pr.) – Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge (toliau – REM). Straipsnyje nesistengiama aptarti visų muziejuose saugomų prijuostelių, apsiribota būdingesniais, ryškesnėmis tendencijomis atspindinčiais pavyzdžiais.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ČDM prijuosčių rinkinį papildė apžadinė prijuostelė (ČDM E 2388) iš Dzūkijos. 1936 m. lapkričio 13 d. ją muziejui padovanavo matininkas A. Stančiauskas.¹² Pasak pateikėjo, prijuostelė Tolkūnų kaime (Varėnos vls., Alytaus apskr.) buvusi pririšta ant kryžiaus tokia aukštyje, kokį gali pasiekti vidutinio ūgio žmogus. Inventorinėje knygoje (E) prie šios prijuostelės metrikos yra priedas: *Žmonės, rišdami prijuostėles prie kryžių, tikisi įvairių malonių ar pagalbos ligoje, bevaisiai tikisi susilaukti vaikų, nusidėję – nuodėmių atleidimo. Senesnės moterys pataria rišti net po devynias prijuostėles, kad geriau išmeldus. Pasak žmonių, paprotys kilo nuo šv. Magdalenos, kuri kartą buvo pririšusi prijuostelę Kristui.*

Prijuostelė (ČDM E 2388) – balta (audinio pluošto sudėčiai nustatyti reikalinga papildoma ekspertizė), stačiakampės pailgos formos, pasiūta rankomis, jos šonų pakraščiai „karbuotai“ iškarpyti – ritmiškai kartojasi dantyti trikampėliai (dantukai), viršuje laisvai palenkta ir atsiūta, įvertas to paties audeklo juosmuo su ilgais raišteliais, kurio vienas galas – plėtėjantis (pririšta papildoma audinio juostelė). Apačioje prisiūti vąseliu nunerti 2,5 cm pločio balti nėriniai (katpėdėlių rašto, apačioje – pusapskriti dantyti). Ilgis – 30 cm, plotis – 25 cm (1 pav.).¹³ Tai vienas seniausių prijuostelių pavyzdžių Lietuvos muziejuose. Jos vertę lemia plonas, beveik permatomas audinys ir dailus pasiuvimas. Įdomiu meniniu sprendimu išsiskiria prijuostelės šonų pakraščių dekoras – jie iškarpyti trikampėliais, tarsi atkartojančiais pažemėje pusapskritėliais dantytų nėrinių raštą. Puošnumo prijuostelei suteikia ir apatinio krašto užbaigimas ažūriniais nėriniais.

11. *Tokios prijuostelės buvusios ir Kupiškio krašte, bet čia aiškinama intencija – kad šeima sutartų, nebūtų barnių.* Informacija 2011 m. vasario 25 d. gauta e. paštu iš etnologės Nijolės Marcinkevičienės. Iš: LKAR.

12. Mano ankstesniuose darbuose nurodant asmens, dovanojusio prijuostelę ČDM, pavardę įsivėlė klaida.

13. ČDM vykusios suvalkiečių prijuosčių parodos (nuo 1993 m. gruodžio 12 d. iki 1994 m. gegužės 15 d.) apžvalgoje Janina Savickienė ir Aušra Kargaudienė pirmą kartą užsiminė apie prijuostėles: „Dzūkijoje moterys, kurios neturėjo vaikų, o norėjo jų išmesti, kabino ant medžių ar ant kryžiaus mažas prijuostėles. Kelios tokios prijuostelės yra mūsų ir Alytaus kraštotyros muziejuje. [...] ČDM inventorinė knyga E, eil. Nr. 2388, daiktas į muziejų patekęs XX a. IV deš.“ (Savickienė, Kargaudienė 1994: 34–38). Esu dėkinga ČDM Liaudies meno skyriaus vadovei J. Savickienei ir rinkinių saugotojai J. Valatkaitei, kurių pastangomis 2015 m. sausio 6 d. tekstilės fonduose pavyko atrasti ilgai ieškotą prijuostelę (ČDM E 2388). Prijuostelės fotografija publikuojama pirmą kartą.

Prijuostėlė. XX a. 3–4-asis deš.
(?) Tolkūnų k., Varėnos vls.,
Alytaus apskr. Ilgis 30 cm,
plotis 25 cm. Padovanojo mat.
A. Stančiauskas, 1936 m. ČDM
E 2388. *Rimantės Pranciškos*
Ropytės nuotrauka. 2015 m.

Alytaus kraštotyros muziejuje saugomos trys prijuostėlės iš Varėnos r.: AKM GEK 29003 (Salovartės k.; gauta 1955 m.), AKM GEK 29004 (Moliadugnio k.; gauta 1957 m.) ir AKM GEK 29005.¹⁴ Pirmųjų dviejų eksponatų metrikose nurodoma radimo vieta (kaimas) ir metai, trečioji prijuostėlė metrikų neturi. Remiantis analogiškais pavyzdžiais tikėtina, kad ji buvo nurišta nuo kryžiaus Varėnos r. apie 1955–1957 m. (?). Šių prijuostelių ilgis – 24,5–28,5 cm, plotis – 19–35 cm. Viena prijuostėlė siūta iš pirktinio lininio audinio, kitos dvi – iš medvilninio. Siuvant išlaikyta tradicinėms prijuostėms būdinga formos konstrukcija, dekoruota įvairiai, ieškota naujų puošybos būdų. Prijuostėlė AKM GEK 29004 – lininė, fabrikinio audinio, pasiūta siuvimo mašina, į apačią plėtėjanti (durta iš dviejų dalių), panaudotas per pusę perkirptas išsiuvinėtas dekoratyvinis audinys. Baltos, rudos spalvos medvilniniais siūlais, pynutės dygsniu rankomis išsiuvinėta plokščia stilizuota augalinė kompozicija: linijinio natūralistinio piešinio stambūs vienerūšių gėlių žiedai (devynių

žiedlapių) sukomponuoti vertikaliai – dviem atskiromis grupėmis, kuriose pavieniui išdėstyti žiedų vainikai sujungiami pora vešlių lapų, tarp jų susidariusios properšos puoštos tinkleliu, išdėstyti smulkių trikampelių motyvu. Ties juosmeniu kraštuose – du įsiuvai, viršuje prisiūtas medvilninio audinio (muslino) 2 cm pločio juosmuo su prailgintais raišteliais (ilgis – 8,5–24,5 cm), kairysis raištelis per vidurį užmegztas mazgu, dešinysis – nutrūkęs. Apačia, šonų kraštai palenkti, nusiūti siuvimo mašina. Ilgis – 28,5 cm, plotis: juosmuo – 26 cm, pažemė – 35 cm. Prijuostėlė AKM GEK 29003 – balta medvilninė, fabrikinio audinio, pasiūta rankomis. Prie pažemės prisiūti 2,5 cm pločio balti, fabrikiniai, medvilniniai mežginiai, per vidurį – plokščias kaspinėlis, kuris padarytas mežginio juostelę sumetus į keturias klostes. Apačioje asimetriškai ašinei linijai įkomponuotas „u“ raidės pavidalo dekoratyvus motyvas, šonų pakraščiais kylantis link viršaus, dekorui naudota to paties mežginio juostelė, raštas – ritmiškai kartojasi sujungti trikampėliai. Viršuje ir šonų kraštuose palenkta, atsiūlėta; ties juosmeniu abiejuose galuose pridurti 1,5 cm pločio to paties audinio raišteliai (ilgis – 43,5–45 cm). Ilgis – 24,5 cm, plotis – 19 cm. Prijuostėlė AKM GEK 29005 – balta, medvilninė, fabrikinio audinio, pasiūta su siuvimo mašina,

14. Iki 2012 m. Alytaus kraštotyros muziejuje saugotos trys apžadinės prijuostėlės iš Varėnos r. nebuvo inventorizuotos. Rengiant šio muziejaus prijuosčių rinkinio katalogą „Raštai margi, prijuostėn sudėti“ (2012) jos buvo aprašytos, nufotografuotos ir suinventorizuotos. Už išsaugotas prijuostėles esu dėkinga ilgametei muziejaus rinkinių vyr. saugotojai A. Kalašnikovienei.

Prijuostėlė, rišta ant kryžiaus. XX a. vidurys, Varėnos r. Balta medvilninė, fabrikinio audinio; dekoratyviai iškarpyta rankomis. Ilgis 27,5 cm, plotis 35 cm. Įsigyta 1955–1957 m. (?) AKM GEK 29005. *Galinos Tamošiūnienės nuotrauka*. 2012 m.

dekoratyviai iškarpyta rankomis. Pirmiausia ji įdomi savitu puošybos sprendimu – karpytu ornamentu ir faktūriškumu, kurį suformuoja ažūras. Plastika prijuostėlė primena interjero apdailos elementą – dekoratyvią, iš popieriaus iškarpytą juostą, kabintą ant langų. Pažemė dantytą, apačia puošta smulkių rombelių karpinio eile, virš jos – trys ažūriškos rombelių grupių eilės, centrinėje ornamento juostos dalyje paliktas lygus plotas; ties juosmeniu prisiūti to paties audinio 6,5 cm pločio raišteliai (46,5–47,5 cm), kurių galai užbaigiami dviejų eilių geometrinių motyvų ažūru, iškarpytais dantukais. Prijuostėlės ilgis – 27,5 cm, plotis – 35 cm (2 pav.).

Pagal turimus duomenis, XX a. pradžioje–XX a. pirmojoje pusėje baltos karpytos prijuostėlės buvo itin paplitusios Varėnos r. Pasak Marytės Saulėnaitės-Baknavičienės (g. 1920 m., gyv. Pavarėnio k., Varėnos r.), prijuostėlės ant Pavarėnio kaimo kryžiaus būdavo labai gražiai pasiūtos. Viršų užlenkdavo, padarydavo užrišimus kaip tikrų prijuosčių, o apačią įvairiai iškarpydavo – panašiai kaip iškarpydavo popierių, laukdami Kalėdų ar Velykų. Kuo gražiau iškarpydavo, tuo geriau (Marcinkevičienė 1998: 100). Balta karpyta prijuostėlė aprištą geležinį kryželį, pritvirtintą Užkeiktos Mergos akmens viršuje šalia iškaltos duobutės šventintam vandeniui įpilti, maždaug apie 1951 m. Akmens kaime prie

Varėnos–Valkininkų senkelio nuotraukoje, kaip nurodoma archyvinejame įrašė, užfiksavo archeologas Adolfas Tautavičius¹⁵ (3 pav.). Užkeiktos Mergos akmuo, arba Akmens kaimo Nuotakos akmuo, apipintas padavimais. Pasak vieno iš jų, motina prakeikusi važiuojančią tuoktis dukterį ir ši pavirtusi akmeniu.¹⁶ Prie šio akmens dar iki XX a. vidurio buvo daromi apžadai, aukojama maisto, linų, drobės, pinigų. Akmens kaimo Nuotakos akmuo buvo gausiai lankomas maldininkų, ypač dešimtą penktadienį po Velykų. Iki šių dienų išlikęs paprotys aprišti prijuostėlėmis kryželį (Vaitkevičius, 2001: 235). Geometrinių ir stilizuotų augalinių

15. Stebuklingas akmuo, Akmuo, Varėnos r., 1955 m., neg. Nr. 4983–4986. (LII BRFT). Negatyvai šiuo metu nerasti arba laikomi dingusiais. T. p. žr.: „Nukryžiuotasis su duodant apžadus paaukota miniatiūrine prijuoste“. Akmens k., Varėnos r. XX a. vid. A. Tautavičiaus nuotrauka (spėjama), apie 1951 m. Iš: Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai“: Lietuvių kultūros šaltinių elektroninis sąvadas, [interaktyvus], 2003–2006, [žiūrėta 2011 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/paieska2/vaizdas.php?VId=2985&back=home>. Pastaba: šaltiniuose nurodyti skirtingi fotografijos sukūrimo metai.

16. Padavimas apie Mergos akmenį (Varėnos r.). Pateikėja Elena Pastarnokienė, 71 m. Užrašė J. Marcinkevičius, Norbertas Vėlius, Kauno mst., 1967 m. Iš: LTR 3923, Nr. 21; Padavimas [Mergos akmuo]. Pateikėja Janina Bižukienė, 85 m., Pamerkių k., Jakėnų sen., Varėnos r. Užrašė Vyktas Vaitkevičius, 1993 m. Iš: LTR 6167, Nr. 341. (*Žemės atmintis* 1999: 19, Nr. 24).

„Nukryžiuotasis su duodant apžadus paaukota miniatiūrine prijuoste“. Akmens k., Varėnos r. XX a. vidurys. *Adolfo Tautavičiaus nuotrauka* (spėjama), apie 1951 m. Iš: www.aruodai.lt.

Kapinių kryžius, aprištas karpyta prijuostėle. Chorsko k., Stolino r., Bresto sr. (Baltarusija). *Dzianiso Ramaniuko nuotrauka*, 1991. (Раманюк 2000: 94)

raštų motyvais iškarpytomis prijuostėlėmis kryžiai puošiami ir Baltarusijoje (4 pav.).

Pagal pasiuvimo formą Lietuvos muziejuose yra dviejų tipų apžadinių prijuostėlių: 1) vienpalės ir 2) dvi-palės. Pagal puošybą jas galima skirstyti į kelias grupes: 1) karpyto ornamento (iškarpytais šonų pakraščiais, apačia, raištelių galais); 2) siuvinėtos; 3) puoštos nėriniais (namų arba fabrikinės gamybos). Pastarojo tipo prijuostėlės menine forma artimiausios tradicinių dzūkių prijuosčių puošybai. Remiantis vaizdine ir kita archyvine medžiaga galima išskirti dar kelias prijuostėlių grupes: 4) balto audinio, be pagražinimų, arba su minimaliais puošybos elementais, 5) puoštos prisiūtomis medžiaginėmis gėlytėmis.

Lenkijoje, Krokuvos Severino Udzielos etnografijos muziejuje, aptikau unikalią baltarusių apžadinių prijuostėlių kolekciją. Ji – viena seniausių iš mokslininkams žinomų, datuojama XIX a. pabaiga. Šios prijuostėlės pasižymi atlikimo technikų įvairove, daugelis eksponatų – puikiai išsilaikę. Kolekcijos istorija tokia. 1893 m. Krokuvos Jogailos universitetas, tarpininkaujamas Stanislovo Cerchos (Stanisław Cercha), įsigijo nurištų nuo kryžių prijuostėlių iš Ragačiovo apskr., Mogiliavo gub. [dab. rytų Baltarusija, Gomelio sr.]. Šią kolekciją 1918 m. kovo 2 d. Krokuvos Jogailos universiteto Archeologijos ir meno istorijos kabinetas kaip depozitą perdavė Krokuvos S. Udzielos etnografijos muziejui. Dar viena prijuostėlė iš vakarų Polesės, Baltarusijos, datuojama XX a. pradžia. Šį eksponatą apie 1928 m. (?) Krokuvos S. Udzielos etnografijos muziejui dovanojo žymus lenkų etnologas prof. Kazimieras Mošinskis (Kazimierz Moszyński) (Jacher-Tyszkowa 1967: 225, 232). Šio rinkinio prijuostėlės pasiūtos iš namuose austų audinių. Jos pasižymi įdomia menine forma ir atspindi XIX a. pabaigos Mogiliavo srities ir XX a. pradžios vakarų Polesės baltarusių šventadienių prijuosčių dekorų ypatumus (5 pav.).

XIX a. pabaigos baltarusių apžadinių prijuostėlių puošyba skiriasi. Tai: 1) apačioje įauta raudona arba raudona ir mėlyna geometrinių ornamentų juosta, arba skersinių ruoželių grupė (tuo pačiu raštu, kaip ir visa prijuostė – dvinytai, diminiais langučiais, atlasiniu ar rinktiniu audimu); 2) virš prijuostės apačioje įausto rašto raudonais siūlais išsiuvinėta kripė, linija, lygiakryžmiai kryžiai; 3) aplikacijos būdu prisiūta raudonos spalvos dekoratyvinė juostelė; 4) pažemė lygi, palenkta matomu arba nematomu dygsniu; 5) pažemė puošta austiniais (kartais kilpiniais) kuteliais, kuriuose vyrauja viena spalva – raudona, arba ritmiškai kartoja 1–2 cm pločio ir 1–1,5 cm ilgio tiesūs dviejų spalvų (balti ir raudoni) ruo-

Prijuostėlės, rištos ant apžadų kryžių. XIX a. pab. Rogačiovo apskr., Mogiliavo gub., Baltarusija. Įsigytos 1893 m.:

1. Austa, lininė; pažemė puošta kuteliais. Ilgis 23 cm, plotis 43 cm. MEK 8337

2. Austa, lininė; siuvinėta. Ilgis 22 cm, plotis 43 cm. MEK 8342. Autorės nuotraukos. 2010 m.

želiai; 6) prijuostėlės apačioje ypatingu raukimu (snapeliais) pridurtas tos pačios medžiagos audinys.

Iš XIX a. pabaigos baltarusiškų apžadų prijuostėlių pavyzdžių matyti, kad jų dekore atkartoti tradicinių baltarusių šventadienių prijuosčių audimo ir puošybos būdai (6–7 pav.). Tikėtina, kad aptariamo laikotarpio dzūkių apžadų prijuostėlės galėjo būti panašios į baltarusių pavyzdžius – gana plačias, baltas, linines, puoštas apačioje įaustais raudonų medvilninių žičkų raštais. Tokią prielaidą pagrindžia šiaurinėje ir rytinėje Dzūkijos dalyje – Stakliškių, Kaišiadorių, Vievio, Trakų, Dieveniškų ir Žirmūnų (Varanavo r. (buv. Balatna), dab. Baltarusija) ruože – išlikę seniausi šventadienių prijuosčių pavyzdžiai. Muziejnininkė ir etnografė Stasė Bernotienė išskyrė pagrindinius jų bruožus: „baltos lininės dvinytės, keturnytės, šešianytės ir aštuonnytės servetinės prijuostės su raudonais, raudonais ir mėlynais ruoželiais

bei pinikais apačioje (8 pav.). XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje jų pažemę vietoj pinikų imta puošti mezginiais [pavyzdžiui, ČDM E 4646 – *M. L.*]. Dieveniškų apylinkėse ilgai išliko baltos dvinytės prijuostės, kurių apačioje įausti raudonų žičkų ruoželiai, o prie pažemės prisiūti balti dantyti mežginiai (LDM LA 1228). Jos labai panašios į to paties meto aukštaičių prijuostes. Dėvėtos ir baltos prijuostės, kurių apačia siuvinėta baltais siūlais peltakiu, kiauraraščiu ir pildymo būdu (LDM LA 73, 1442, 5829)“ (Bernotienė 2007: 11).

Dzūkių ant kryžių rišamos apžadų prijuostėlės, jų forma ir semantika sietina su šventadienių prijuostėmis. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Valkininkų, Trakų, Vievio, Vilniaus apylinkėse dėvėtos baltos medvilnės prijuostės. Jos buvo siuvinamos iš plono fabrikinio audinio, platėjančios (pridurta šonuose), puoštos kiauraraščiu ir lygiuoju dygsniu (pildymu) siuvinėta

Valstietė Varka Michadiuk su kibirais. Ptušyčių k., Asipovičių r., Mogiliavo sr., Baltarusija. *Isako Serbovo nuotrauka*, 1911. (Беларусы 2012: 412)

Šventadienė prijuostė. XIX a. pirmoji pusė. Dzūkija. Balta lininė vienpalė aštuonnytė ruoželinė. Prijuostės apačioje raudonos spalvos žičkais jausti trys ruožai. Prie pažemės prisiūti 20 cm pločio lininiai pinikai. Ilgis 78 cm, plotis: juosmuo 64 cm, pažemė 73 cm. Įsigyta XX a. 3–4 deš. GŽ, AT 205. *Modesto Ežerskio nuotrauka*. 2011 m.

Šventadienė prijuostė. XX a. pradžia. Jakėnų k., Varėnos vls., Alytaus apskr. Balta medvilninė, fabrikinio audinio, puošta *haftu*, siuvinėta kiauraraščiu ir lygiuoju dygsniu (pildymu). Ilgis 80 cm, plotis: juosmuo 66,5 cm, pažemė 102 cm. AKM GEK 25298 E 1608. *Galinos Tamošiūnienės nuotrauka*. 2012 m.

Dzūkės merginos šventadieniais drabužiais. 1909 m. Marcinkonių k., Varėnos vls., Trakų apskr., Vilniaus gub. *Aleksandro Seržputovskio nuotrauka*. Iš LNM rinkinių Sankt Peterburge, 1909 m. ekspedicijų medžiaga. (LLM 1974: il.87)

balto medvilninio audinio juosta (*haftu*).¹⁷ Taip pat mėgta virš prieduro prisiūti raudonais ir juodais siūlais rankomis kryželiu išsiuvinėtą žvaigždučių, lapelių, stilizuotų vynuogių šakų su uogų kekėmis ir lapais ar kitų raštų juostą (apie 13 cm pločio). Apatinėje dalyje skersai prijuostės dažnai nusiūtos žemyn nulenktos klostelės (grupuojamos po tris, tris ir keturias, tris ir vieną, ir pan.). Itin dailiai užbaigiamas prijuostės juosmuo, kuris šonuose dar būdavo prailgintas pažemes siekiančiais raišteliais. Platėjantys galai puošti geometrinio ir stilizuoto augalinio ornamento *haftu*. Atkreiptinas dėmesys, kad prijuostės Dzūkijoje išliko daug ilgiau nei kitose etnografinėse srityse. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje dzūkės prijuostės rišosi prie vėlyvojo kostiumo (į apačią platėjančio sijono¹⁸ ir švarkelio). Merkinės apylinkėse prijuostės išėigai į bažnyčių ryšėtos maždaug iki XX a. 2–3-iojo dešimtmečio. XX a. pradžioje Marcinkonių, Varėnos, Jakėnų apylinkėse šventadienės prijuostės (*kvirtukai*) buvo tik baltos, fabrikinio

17. „Haftas (*haft* lenk. siuvinėjimas) – fabrikinį gaminių įvardijantis žodis Lietuvos kaimuose neprigijo, bet miestų ir miestelių krautuvėse pardavinėjo haftą – kiauraraščiu siuvinėtą balto medvilninio audinio juostą (3–25 cm), skirtą drabužių apdailai; pardavinėtas ritinėliais arba atkerpant jo tiek, kiek pageidavo pirkėjas. Kaimuose haftas virto aptu, net aptuku ir įgijo platesnę reikšmę – moterys aptavojo drabužių, tarp jų, žinoma, ir prijuosčių, pakraščius ne tik siuvinėdamos, bet ir megzdamos „aptukus“. Tuo pačiu žodžiu kai kuriose vietovėse vadino vąšeliu nertus mezginius“ (Bernotienė 2007: 12).

18. Tradiciškai sijonas buvo siuvas iš tiesių palų. XIX a. pab.–XX a. pr. keičiantis madai sijonus pradėta kirpti į „klynus“. Šios rūšies sijonai nugaroje buvo raukiami ir klostomi priešpriešinėmis klostėmis, dažnai apačioje puošiami šilko ir aksomo apvadais.

audinio, apačioje puoštos *haftais* arba vąšeliu nertais mezginiais (9–10 pav.). Tokios prijuostės pagyvenusių moterų buvo dėvimos net iki XX a. 4-ojo dešimtmečio.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios šventadienių dzūkių prijuosčių būdingiausi bruožai (baltos lininės ar medvilninės, puoštos pinikais, mezginiais, *haftais*, siuvinėtos baltais siūlais kiauraraščiu ir pan.). Dzūkijoje ilgai išlikusi jų dėvėjimo tradicija neabejotinai turėjo įtakos ir apžadų prijuostėlių rišimo papročiiui išlikti. Iš ikonografinės ir lauko tyrimų medžiagos matyti, kad XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje Zervynų, Marcinkonių, Varenos apylinkių apžadų prijuostėlės buvo siuvamos iš esmės išlaikant panašią meninę stilistiką, bet ieškoma ir naujų išraiškos priemonių (įvairiaspalviais siūlais siuvinėjami stilizuoti augaliniai motyvai, kartais prijuostėlės neriama vąšeliu), naudojami įvairūs fabrikiniai audiniai (gipiūriniai nėriniai ir pan.). Išlieka nepakitusi apeiginių audinių spalva – balta. Per apeigas kartais naudojami du elementai – prijuostėlės ir kaspinių / juostų aukos.

Trys XX a. pradžios pietvakarių Baltarusijos Bresto srities (Dmitrovičių k., Kameneco r.) apžadų prijuostėlės saugomos Baltarusijos nacionaliniame istorijos muziejuje Minske (BNIM). Šias prijuostėles 1979 m. gruodžio 28 d. Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus deponavo Baltarusijos valstybiniam istorijos-kraštotyros muziejui Minske [dab. Baltarusijos nacionalinis istorijos muziejus]. Visos trys prijuostėlės – servetinės, austos ruoželiu langučių raštu iš baltų medvilninių ir pilkų lininių siūlų; apačioje puoštos horizontaliomis ornamentu juostomis. Pirmosios prijuostėlės (KPI 33714 T 814) – apačioje ataudų ripsu raudonais, geltonais siūlais jaustos juostelės. Prie pažemės prisiūti raudonos spalvos kilpiniai fabrikiniai vilninių siūlų kuteliai. Viršuje palenkta ir atsiūta, sutraukiama linine virvele. Ilgis – 38 cm, plotis – 38,5 cm. Panašiu meniniu sprendimu pasižymi ir kita prijuostėlė (KPI 33715 T 815), kurios apačioje į raštą ataudų ripsu jausti baltos, raudonos, juodos, geltonos ir žydros spalvų ruoželiai. Tik jos pažemė ir dalis šonų puošta baltu, medvilniniu, siauru fabrikinio mezginėliu. Ilgis – 37 cm, plotis – 34 cm (11 pav.). Trečioji prijuostėlė (KPI 33716 T 816) dekoruota apačioje raudonais ir juodais medvilniniais siūlais, rankomis kryžiuuku išsiuvinėta stilizuotų žvaigždžių eile. Ilgis – 36 cm, plotis – 39 cm. Šių prijuostėlių puošybos elementai turi panašumų su XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Bresto srities šventadienių prijuosčių dekoru (12–13 pav.). Paminėtina, jog BNIM inventori-nėje knygoje (1934) nurodyta, kad 1923 m. į muziejų buvo patekę net 185 eksponatai (inv. Nr. 5247–5432) iš Slucko apskrities (Sergejevo, Šacko k.), kuriuos su-

Prijuostėlė (fragmentas). XX a. pradžia. Dmitriaviči k., Kameneco r., Bresto sr., Baltarusija. Linas, medvilnė; pažemė puošta fabrikinio mezginėliu. Ilgis 37 cm, plotis 34 cm. Baltarusijos nacionalinis istorijos muziejus. (НГМ РБ) КПИ 33715 Т 815. *Autorės nuotrauka*. 2011 m.

Šventadienė prijuostėlė. XIX a. pabaiga–XX a. pradžia. Drebsko k. (brus. Дребск), Lunineco r., Bresto sr., Baltarusija. Linas, medvilnė. Ilgis 68 cm, plotis 96 cm. Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus Minske. НХМБР КПИ 10324. *Nikolajaus Melnikovo nuotrauka*. 2011 m.

darė prijuostėles, nurištos nuo cerkvės kryžių, prijuostės ir rankšluosčiai, nuimti nuo antkapinių kryžių (bru. *ахвяры*). Deja, šie dirbiniai neišliko, manoma, kad jie galėjo dingti per Antrąjį pasaulinį karą.¹⁹

Dvi XX a. vidurio vakarų Baltarusijos Gardino srities (Kozlovščinos k., Zietelos r.) apžadų prijuostėlės sau-

19. Informacija 2011 m. lapkričio 11 d. gauta e. paštu iš dailėtyrininkės Olgos Lobačevskajos: *Инвентарная книга Белорусского государственного социально-исторического музея. г. Минск, 193 г. (теперь Национальный исторический музей Республики Беларусь). № 5247–5432. Фартушки и ручники с кладбищ – «ахвяры» (д. Сергеева, Хоцячы, Шацк Слуцкого уезда, Минской губ.) и фартушки с церковных крестов. Поступление в музей 1923 г. Iš: O. Lobačevskajos asm. archyvas.*

Senosios baltarusių kultūros muziejaus Minske tradicinių moterų drabužių ekspozicija. XIX a. pab.–XX a. pr. Kairėje: Pinsko r., Bresto sr.; dešinėje (kostiumas su liemene): Gorodnaja k., Stolino r., Bresto sr., Baltarusija. Autorės nuotrauka. 2011 m.

Ant medžio pakabinta išsiuvinėta prijuostėlė. Radzialavičų k. Hancavičų r. Bresto sr. (Baltarusija). *Dzianiso Ramaniuko* nuotrauka, 1989. (Раманюк 2000: 57)

gomos Senosios baltarusių kultūros muziejuje Minske. 2011 m. balandžio 24 d. dalyvavau ekspedicijoje Ašmenos r. (Gardino sr.) ir Voločino r. (Minsko sr.), kurią organizavo Etnoistorijos centras „Javar“ Minske. Ekspedicijoje surinkta duomenų apie iki šių dienų išlikusias ritualines prijuostėlių funkcijas baltarusių papročiuose, nufotografuoti pakelės kryžiai, puošti dirbtinėmis gėlėmis, aprišti skarelėmis, kaspinais, juostomis ir prijuostėlėmis. XIX a. pabaigoje baltarusių prijuostėlės buvo puošiamos išsiuvinėtais lygiakryžmiais kryžiais, o XX a. vidurio ir šių dienų pavyzdžiuose dažniausiai siuvinėjamas dvigubas nelygių kryžmų kryžius. Ir šių dienų dzūkių votyvinėse prijuostėlėse kartais išsiuvinėjamas lotyniškasis kryžius (Kančios, Dievo žymės, *crux immissa*).

Dar keturios XX a. pradžios baltarusių apžadų prijuostėlės (Minsko gub., Slucko apskr.) saugomos Sankt Peterburge, Rusijos etnografijos muziejuje. 1924 m. šią kolekciją (Nr. 4164) muziejui perdavė Aleksandras Seržputovskis, kuris Baltarusijoje ir slavų bei lietuvių gyventų žemių paribyje rinko etnografinę medžiagą. Prijuostėlės buvo austos namuose, puoštos išsiuvinėtais trijų lygiakryžių kryžių motyvais (vienoje prijuostėlėje jie išpiešti pieštuku), buvo užrištos ant kryžių.²⁰

Baltarusijoje apžadų prijuostėlės ir mūsų dienomis siuvinėjamos rankomis – kryželiu, raudonais, juodais ir kitų spalvų siūlais, „brokariniais“ raštais (geometrinės rombų, žvaigždučių, stilizuotų rožių ir kitų figūrų kompozicijos) (14 pav.). Toks puošybos būdas XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje buvo paplitęs rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų ir lietuvių liaudies šventadienių drabužių (marškinių, prijuosčių ir pan.) dekore (Лобачевская 2013: 362–363, 367).

Pastebėtas dar vienas baltarusių vėlyvųjų prijuostėlių bruožas – be baltų, itin mėgstami gėlėti, ryškių spalvinių derinių fabrikiniai audiniai, kitaip nei Lietuvoje, kur prijuostėlės būtinai turi būti baltos (gražiausios – baltos), kartais papuoštos *karunkaitėmis*. Zervynų kaime (Varėnos r.), kai randa laiko, moterys ir dabar kryžiui pasiuva

20. Informacija 2011 m. lapkričio 11 d. gauta e. paštu iš O. Lobačevskajos: *Российский этнографический музей в Санкт-Петербурге. 1924 г. Минская губ., Слуцкий у. Вызнянская волость, д. Живоглодовичи (теперь Первомайск). Собирает А. К. Сержпутовский. Кол. 4164: № 35. «Хвартушок з крыжа» – передничек с креста из белого домотканого холста и красных бумажных ленточек, пришито три крестика, привязывается к кресту над могилой покойника, 36 × 23; № 36. «Хвартушок з крыжа» с затканной полосой красной и белой бумажной тканью, орнамент клеточки, на лицевой стороне из тесьмы пришиты три крестика, 32 × 20; № 37. То же; № 38. «Хвартушок з крыжа» (надмасьильного), нижний край украшен фестонами, сквозными дырочками и тремя крестами, нарисованными карандашом, 37 × 36. Iš: O. Lobačevskajos asm. archyvas.*

ar net nuneria vąšeliu naują prijuostėlę.²¹ Šis paprotys rīšti baltas prijuostėles gali būti susijęs su archajiniais tikėjimais, kad baltos drobės audinys, dažniausiai išaustas ar pasiūtas per vieną naktį ir pakabintas iki aušros, turi magiškų apsauginių ir gydomųjų galių.

Apibendrinant lyginamuosius duomenis galima sakyti, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Dzūkijos kaimuose dominavo namų audimo baltos, lininės apžadų prijuostėlės (tikėtina, kad jų apačioje buvo įaudžiami raudonų raštų ruoželiai). XX a. pirmaisiais dešimtmečiais prijuostėlės imtos siūti iš fabrikinio baltų audinio. Ir XXI a. pradžioje laikomasi panašios tradicijos. XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės tiek lietuvių, tiek baltarusių apžadinių prijuostėlių meninės ypatybės (forma, medžiagos, atlikimo technikos, dekoras, apdailos detalės) priklausė nuo konkrečių vietovių šventadienių prijuosčių puošybos savitumų.

Individuali apžadų praktika, susijusi su sakralinių paminklų aprišimu prijuostėlėmis

Keliaujant po pietrytinį Lietuvos kraštą dar galima pamatyti juostomis, prijuostėlėmis papuoštų pavienių pakelės, kryžkelių kryžių. Vaikystėje Dzūkijoje matytus kryžius su prijuostėlėmis gana smulkiai aprašė Tomas Pūrys: *Nuo senų senovės iki 1930 metų Varėnos rajone, kur aš gimiau Norvydiškės kaime 1903 metais, ir kitose gretimose Valkininkų, Onušio, Dusmenų, Daugų, Nėdzingės, Perlojos, Eišiškių apylinkėse stovinčius kryžius apjuosdavo baltomis prijuostėlėmis. Jas siuvo ir rišo prie kryžių moterys, kurios ištekėjusios ilgai nesusilaukdavo vaiko. Anot moterų, tos prijuostėlės labai padėdavo, ir apsijususi moteris greit susilaukdavo kūdikio, be to, jis ir gerai augdavęs. Prijuostėles siuvo puošnias iš baltos pirktinės medžiagos arba plonas naminės drobės. Jų ilgis apie 30 cm, plotis apie 20 cm. Prie abiejų viršutinių kampų prisiūta po juostelę pririšti. Apačia dantyta ir gražiai apsiūta. Apatinis galas per kokius 5 cm mērėškuotas. Kiekviena moteris darė, kad gera būtų auka ir gražiai puoštų kryžių. Prijuostėles rišdavo dvejopame aukštyje: vienas, kaip gali žmogus pasiekti, kitas – aukštai ant kančios kojų iki juosmens. Tų prijuostėlių niekas neliesdavo ir nedraskydavo, jos kabojo, kol vėjas suplėšydavo ir skutelius išnešiodavo* (Pūrys 1998). (15 pav.).

21. Pateikėja Antanina Tamulevičienė, g. 1934 m., Zervynų k. (Varėnos r.). Medžiaga surinkta Alytaus kraštotyros muziejaus etnografinėje ekspedicijoje (2012 m. rugpjūčio 13 d.). Iš: M. Lebednykaitės asm. archyvas.

Pakelės kryžius su prijuostėle. Samnikų k., Onušio vls., Trakų apskr. J. Timuko nuotrauka, 1938 m. Iš etnografinės ekspedicijos, organizuotos Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus. Įrašas metrikroje: „Prijuostėlė prikabinta, kad nemirtų vaikai“. ČDM LMSF, neg. Nr. 6716.

Pietryčių Dzūkijoje, Varėnos r. kaimuose (Akmens, Kamorūnų, Marcinkonių, Musteikos, Puodžių, Zervynų, Žiūrų ir kt.), kryžiai prijuostėlėmis puošiami iki šių dienų (16 pav.). 2012 m. rugpjūčio 13 d. per Alytaus kraštotyros muziejaus etnografinę ekspediciją toks paprotys užfiksuotas Marcinkonių²²,

22. 2012 m. Marcinkonių kaime buvo apklaustos kelios moterys. Pateikėja Agota Šestavickaitė-Pugačiauskienė (g. 1939 m., Musteikos k., atiteko į Marcinkonis) dar iš savo kaimo atsiminė prijuostėlių rišimo ant kryžiaus paprotį. Dabar siuva prijuostėles kryžiui prie bažnyčios. Ji pasakojo, kad prie antrojo įvažiavimo į Marcinkonis pastatytam (po 1990 m.) kryžiui prijuostėles siuvo Juzė Grigienė, tada turėjusi per 80 metų. Kita pateikėja Zita Kibirkštienė (g. 1942 m., Margionių k.) prijuostėles siuvo kryžiui, esančiam greta jos namų, netoli bažnyčios. Šiam kryžiui prijuostėles siuvo ir jos kaimynė Birutė Bernotavičiūtė-Kairienė (g. 1948 m., Kašėtų k.). Iš: M. Lebednykaitės asm. archyvas.

Trys iš septynių pagrindinių Zervynų kaimo kryžių centrinėje kaimo dalyje. Prie jų pririštos baltos prijuostėlės. Varėnos r. Autorės nuotrauka. 2012 m.

Zervynų²³ ir Akmens kaimuose. Kalbintos moterys atsiminė, kad tradicija rišti prijuostėles prie kryžių žinoma nuo senų senovės.

Kodėl prijuostėlės rišamos? Apžadų prijuostėlės žymi: a) socialinio statuso pasikeitimą (merginai perėinančios iš vieno socialinio statuso į kitą apeiginiams atributui suteikiama iniciacinė reikšmė); b) vaisingumo intencijas, jų skatinimą, norą susilaukti vaikų; c) norą prisišaukti sėkmę; d) siekį įgyti vyro giminės ir jo kaimo bendruomenės palankumą; e) mirusiųjų atminimą;

23. Pateikėja Antanina Tamulevičienė (g. 1934 m., Zervynų k.) Zervynų kaime siuvo prijuostėles kryžui prie įvažiavimo į kaimą iš Mančiagirės pusės. Šį kryžių puošė ir A. Tamulevičienės jaunesnioji sesuo iš Druskininkų (nuotraukoje pavyko užfiksuoti prijuostėlę, pasiūtą iš gėlėto baltos tiulio, lengvo, permatomo, tinklinio pynimo audinio). Kita pateikėja Antanina Česnulevičiūtė-Svirskienė (g. 1931 m., gyvena Zervynų kaime) siuvo prijuostėles kryžui, stovinčiam priešais jos namus, ant kalno. 2012 m. Iš: M. Lebednykaitės asm. archyvas.

f) Dievo pagerbimą, jo ir šventųjų globos bei palaiminimo siekį, g) vietos ir ribų ženklumą.

Dar XX a. pradžioje kaimo kryžius aprišdavo „žiursteliais“ per dzūkų vestuves: „*Jau jaunoji atėję sodzun, tai ir užrišo kvartūkucį an kryžiaus. Juostelį mergos, o moterys kvartūkaitį aukoja Dievuliui [...]*“²⁴ 2012 m. tai patvirtino ir pateikėja Agota Šestavickaitė-Pugačiauskienė: „*Anksčiau gal dažniau ženyjos, tai nespėjo vieny užkabyt, o jau kitų parveža*“²⁵. Nuotaka, prieš išvykdamą į jungtuves, stačia apvažiuodavo kryžius, nusilenkdavo jiems ir užrišdavo prijuostėlę. Taip atsidėkodavo tėvams, krikštatėviams ir visai kaimo aplinkai (Matulionienė 2007: 202). Tiek ritualinį kryžių apvažiavimą, tiek prijuostėlės rišimo ant kryžiaus veiksmą galima interpretuoti ir kaip tam tikrą vaisingumo burtą, nes manyta, kad svarbiausias vestuvių apeigų tikslas – giminės pratęsimas. 1939 m. apie tokią tradiciją rašė rašytojas, literatūrologas ir pedagogas Rapolas Šaltenis: „Tiesiog į Vilnių būtų buvę visai arti, o dabar darom didelį lankstą per Žiezmarį, Onuškę, įdomų bažnytkaimėlį Akmenį, kur aš ekskursantams aiškinu, kodėl čia kai kurie kryžiai apraišioti mažomis prijuostėlėmis – kad jaunamartės pastotų“ (Šaltenis 2007: 22). Tikėta, kad tokiu būdu galima sulaukti Dievo palankumo:

Šituos žiurstelius tai rišo, kap jaunamartė... Kap ženinos, apsiženina, nu, ir jau jaunamartės kap būna. Tai net rankšluosčius dėjo ant kryžių. O daugiausia tai pasiuva tokius gražius, va, žiurstukus, cia su karunkutėm, ir prisupa kryžių jau tų, ir kad jau jaunamartės laimingai vaikų susilaukt. Tai jau jos pasmeldžia pas kryžių ir visa.

*[Tai jau važiuojant iš bažnyčios, ar prieš važiuojant į šliūbą?] Kap parvažiuoja iš šliūbo, tadu jau. Jau jos ty gyvena kur jau netoli kryžiaus.*²⁶

Iš turimos medžiagos matyti, kad taip prašoma palaiminti jaunamartės atvykimą į naują giminę, nulemti laimingą jos šeimos gyvenimą, meldžiama gausių ir sveikų palikuonių.

Atkreiptinas dėmesys ir į tikėjimus, susijusius su moterų nešiojamomis prijuostėmis. Tradiciniame kaimo

24. Pateikėja Bronė Silvestraviciienė, g. 1913 m., Kasčiūnų k., Varėnos r. Užrašė N. Marcinkevičienė. Iš: LKAR 46/13, I. 12.

25. Alytaus kraštotyros muziejaus etnografinės ekspedicijos medžiaga (2012 m. rugpjūčio 13 d.). Iš: M. Lebednykaitės asm. archyvas.

26. Pateikėja Marija Raulušaitienė-Baublytė, g. 1929 m. Perlojoje, gyvenanti Trakiškių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. Užrašė Daiva Vaitkevičienė ir Modesta Liugaitė, 2001. Šifravo D. Vaitkevičienė. Rinkinys „Tautosaka, užrašyta Merkinėje, Žiūruose, Trakiškiuose ir Trasninke“, 2001. Iš: LTR 7043, LTRF k. 760 (15).

bendruomenės gyvenime manyta, kad prijuostės saugo tiek fizinį, tiek dvasinį moters – giminės tęsėjos – būvį, nulemiantį sveikų palikuonių gimimą. Jau per piršlybas motina rūpinasi dukters vaisingumu: *Vestuvės sutarus merginos motina, piršlius išleidusi, nubraukdavo nuo stalo trupinius į prijuostę ir nešdavo į tvartą veršingai karvei, kad Dievas laimingų dukterį vaisiumi* (Račiūnaitė 2001: 111). Buvo sakoma, kad atsirišusi, pasisukusi ar krintanti prijuostė – vestuvių ar kūdikio gimimo ženklas: „*jei prijuostė krenta, tai jau sako – greitai ne viena vaikščiosi. Sakydavo, jei prijuostė krenta, tai jau vaikaicis pasbalados neužilgo*“²⁷. Gimtųjų papročiuose prijuostės ryšėjimas buvo siejamas su apotropėjine funkcija – prijuostė saugo užsimezgusią naują gyvybę. Ryšint prijuostę ne toks ženklus būdavo neštumas, todėl tikėta, kad būsimas vaikelis bus apsaugotas nuo išorinio pasaulio, nuo „padyvų“ ir kitokių burtų: „*Labai sunkiai vaikus nešiojau, tai anyta liepė visadu nešioc prijuostį, kad vaikas akių nebotų*“²⁸. Drausta nešioti dvi prijuostes, nes gali būti nepageidaujamų padarinių – gims dvyniai arba vaikas bus labai apkalbamas, pavyzdžiui: „*Nereikia nešioti dvi prijuosti – bus dvynai*“ (TŽ 1925). Remtasi imitacine magija: esą bet koks poelgis tam tikru momentu gali nulemti vaiko ateitį, sveikatą ir likimą.²⁹ Dar vienas įdomus pavyzdys: kad pagreitinėtų vaikelio atėjimą, pribuvėja „*liepia gimdyvei prijuostėje nunešti arkliui avižų*“³⁰.

Noras susilaukti vaikų – geriausiai žinomas, dažniausiai minimas apžadų prijuostėlių rišimo tikslas. Prijuostėles siuvo ir „*ant kryžiaus kabino moterys, kurios neturėjo, bet labai norėjo vaikų*“³¹. „*Senesnės moterys pataria rišti net po devynias prijuostėles, kad geriau išmeldus*“³². Šiuose užrašymuose galima įžvelgti paralelių su lietuvių sakmėse bei dainose apdainuotomis erdvės ir laiko kliūtimis, kurios įveikiamos „devynias kalnus perkopiant“, „devynias upes perplaukiant“. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai „*[...] prijuostes kryžiui rišdavo ir motinos tam, kad dukterys nesusilauktų nesantuokinių vaikų*“. Prie kryžių būdavo pririšamos prijuostėlės

ir dėkojant už išgijimą arba kitą suteiktą malonę: „*[...] kartais prijuostėlė aukojama dėkojant, kad užaugo geri, darbštūs, sveiki vaikai*“³³. Susirgus vaikui ar kam nors iš artimųjų motinos siūdavo prijuostėles, tikėdamos, kad Dievas pasirūpins ligoniu. Tokias apžadų prijuostėles ant kryžių geriau buvo užrišti paslapčia, nesigarsinant: „*[...] kap žmogus serga, aukoja prijuostes, kad pasveikt. Ciktai kap niekas nemato. [...] Nu, tai sukalbėc reikia poterių, kad pasveiktau, kad padėt. Ir, va, šit, bet jau reikia daryc tep, kad jau niekas nematyt*“³⁴.

Kaip jau minėta, prijuostėlės rišimas susijęs su liaudies pamaldumo praktika, votais arba įžadais, apžadais. Pasak pateikėjos Marytės Korkutienės, „*jei šeima ilgai neturi vaikų, tai jau bėda. Ajo Pivašiūnuose prie stebuklingos Marijos, dėjo jai aukas. Insižada išausc baltų prijuostaitį, gražiai išsiuvinėja ir prisukdo kryžkelėse kryžių. Aukų tokių padaro*“³⁵. Švč. Mergelės Marijos kulto apraiškas lietuvių šeimos papročiuose nagrinėjusi etnologė Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė teigė, kad „*[...] XIX a. pab.–XX a. jaunamartės, norėdamos susilaukti būsimų palikuonių, pasitelkdavo įvairius liaudies maldingumo būdus: kreipdavosi į Mariją, darydavo apžadus (rišdavo prie kryžių prijuostėles), aukodavo rožinį prie kryžiaus, vykdavo į piligrimines šventoves – Šiluvą, Aušros vartus, Krekenavą, Pivašiūnus*“ (Račiūnaitė-Paužuolienė 2009: 144).

Šis paprotys žinomas ne tik pietryčių Dzūkijoje – analogiškai kryžius prijuostėlėmis dengė ir lenkai, ukrainiečiai. J. Zabulytė užfiksavo tokį paprotį: „*Nevaisingos moterys Lenkijoje ant pakelių kryžių kabino prijuostėles, o sergant vaikui ant kryžiaus palikdavo ir jo ligą. [...] Ukrainoje kryželių kryžiai taip pat buvo „gydytojai“ – ant jų rišami audiniai: jeigu norima susilaukti vaikų – prijuostėlė*“ (Zabulytė 2009: 72). Tyrinėtojos manymu, „pakelių, kryželių bei antkapiniai kapų kryžiai susiję ir su maginiais veiksmais. [...] Tokių vietų pasirinkimas medicininei magijai taip pat rodo ribos simbolinę prasmę – čia įmanoma pereiti iš vienos būsenos į kitą, t. y. iš ligos į sveikatą. Tikėta, kad su paaukota prijuoste ar juosta šventam kryžiui (arba medžiui) paliekama ir liga, nevaisingumas“ (Zabulytė 2009: 54).

Kaimyninėje Baltarusijoje jaunos netekėjusios merginos baltomis prijuostėlėmis papuošdavo pakelės kryžių su intencija prišaukti mylimąjį ir sėkmingai iš-

27. Pateikėja Julė Glebienė, g. 1925 m. Pabeznykio k., Varėnos r. Užrašė N. Marcinkevičienė. Iš: LKAR 48/57, l. 98.

28. Ten pat.

29. Pasak anglų antropologo ir etnologo Džeimso Džordžo Frezerio (James George Frazer), magiškasis mąstymas remiasi keliais principais. Pirmuoju atveju yra akcentuojama, kad panašus gimdo panašų, antrasis principas – daiktai, kurie vienas kitą lietė, neperanda kontakto ir per atstumą. Pirmąjį principą jis įvardijo imitacine, o antrąjį – kontaktine magija. (Фрэзер 1998).

30. Švenčionių r., LTR 149/187.

31. Pateikėja Marytė Bakanavičienė, g. 1920 m., Pavarėnio k., Varėnos r. Užrašė N. Marcinkevičienė. Iš: LKAR 49 (9), l. 16.

32. ČDM inventorinė knyga E, eil. Nr. 2388.

33. Informacija 2011 m. vasario 25 d. gauta e. paštu iš etnologės N. Marcinkevičienės. Iš: LKAR.

34. Pateikėja Marija Milienė-Miliūtė, g. 1932 m. Zervynų k., Marcinkonių apskr., Varėnos r. Užrašė R. Balkutė, 1999. Iš: LKAR, LKAG, b. 261 (21).

35. Pateikėja Marytė Korkutienė, g. 1923 m., Pavarėnio k., Varėnos r. Užrašė N. Marcinkevičienė. Iš: LKAR 48/47, l. 89.

Kapinių kryželis su prijuostėle ir kaspinėliu. Grendavės k. kapinės, Onušio vls., Trakų apskr. J. Timuko nuotrauka, 1938 m. Iš etnografinės ekspedicijos, organizuotos Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus. ČDM LMSF, neg. Nr. 6552.

tekėti. Toks kryžius būtinai stovėdavo prie pagrindinio kelio, kuris žmones vedė į jų namus arba išvesdavo į svetimą, nepažįstamą pasaulį (Ramaniuk 2005:48). Lietuvoje užfiksuotas panašus paprotys: „kryžkelių, ypač bažnyčių „bobinčių“ (bažnyčių prieangių) kryžiai buvo puošiami kaspinais ir rūtomis, tai vis papročiai, susiję su merginų aukojimais, noru sėkmingai iškelti. Manyta, kad kryžius gelbėja nuo nelaimingos meilės“ (Marcinkevičienė 2008).

Apžadų prijuostėlės buvo rišamos ir kitais atvejais, pavyzdžiui, jei netikėtai pradeda trikti gyvenimo ritmas. Etnologė R. Balkutė aprašė atvejį, kai moteris prie šventintų kryžių rišo prijuostėles meldamos, kad kaimas išvengtų nelaimių ir išgyventų jų vyrai: „[...] sakė ten ty kap mirė vyrai labai, tai tadu jos čia visos jau tuos kvartukaičius rišo. [...] riša, kad neregėt niekas. [...] kryžiai švencyci, visa, an kryžių riša“³⁶. Svarbus ir mirusiųjų atminimas: „O mano šitas kryžius pastacytas, mano ir an kapinių vienas prijuostėli

36. Pateikėja Julė Danilienė-Tamulaitytė, g. 1919 m., Zervynų k., Marcinkonių apskr., Varėnos r. Užrašė R. Balkutė, 1999. Iš: LKAR, LKAG, b. 260 (3).

[aprištas] kryžius. Tai ty už tėvus, už brolius. Aš buvus labai dželėn šeimon“³⁷. Karpyta balta prijuostėle (analogiškos puošybos kaip AKM GEK 29005) apjuostą kapinių kryželį 1938 m. liepos 17 d. etnografinėje ekspedicijoje Onušio apylinkės Grendavės kaimo kapinėse nufotografavo J. Timukas (17 pav.).

Kaimyninėje Baltarusijoje, vakarų Polesėje, išlydint mirusįjį ar minint mirusiųjų atminimą antkapiniai kryžiai pagal senovines tradicijas buvo dengiami audiniais. Iš ikonografinės medžiagos matyti, kad ant antkapinių kryžių nėra baltarusių apžadų kryžiams būdingo audinių daugiasluoksniškumo, akivaizdus kitas išsiskiriantis bruožas – dengiama pavienėmis prijuostėmis / prijuostėlėmis ir rankšluosčiais (bru. *ручник*) (Раманюк 2000:143). Per laidotuvių apeigas vyrų laidojimo vietos buvo dengiamos rankšluosčiais, puoštais austais ar siuvinėtais raudonos spalvos ornamentais, o moterų – prijuostėmis / prijuostėlėmis. Tai simbolinis atminimo bei dvasinio ryšio tarp gyvųjų ir mirusiųjų ženklas. Dovanojant, aukojant apeiginius audinius mirusiesiems tarsi buvo siekiama juos sulaikyti toje vietoje, išvengti jų apsilankymų gyvųjų erdvėje. Bendroje šeimos laidojimo vietose stovintys antkapiniai kryžiai buvo aprišami prijuostėmis / prijuostėlėmis ir rankšluosčiais.

Sakralioji prijuostėlės simbolika sietina su padėka Dievui, jo ir šventųjų globos siekiu. Lietuvoje tikėta, kad ant kryžiaus parišta prijuostėlė turi priminti tuos laikus, kai Veronika (iš pradžių vadinta Serapija) drobulė / skarele nušluosčiusi iškankintą Jėzaus veidą:

*Riždavo prijuostį, tai skaito... Senovės žmonės pasakoja, būk tai vaizduoja Veronikos, kur Jėzui veidų šluostė... Tų prijuostaitį apsiuvinėja, jų apmezga ir, skaitos, dar Jėzui tep ka veidų nušluostyc, pakabina, bet, išeina, meldzias ir prašo ar sveikatos duot, ar kokio gyvenimo ramaus, jei kur neramu kas būna, va, tokio. Tai šitų dalykų šitep girdėjau. Dar jau neriša, bet anksčiau, būdavo, kelios pririštos.*³⁸

Kita vertus, prijuostėlės ant kryžiaus rišamos todėl, kad Kristus yra nuogas (nepridengtas), kenčiantis viešą pažeminimą – išrengimą, todėl būtina tam tikra rituali-

37. Pateikėja Genovaitė Kašėtaitė-Leikauskienė, g. 1911, gyv. Merkinėje (kilusi iš Kurmiškės k., Merkinės sen., Varėnos r.). Užrašė D. Vaitkevičienė, 2001. Šifravo A. Jakūbynienė. Rinkinys „Tautosaka, užrašyta Merkinėje, Žiūruose, Trakiškiuose ir Trasninke“, 2001. Iš: LTR 7043, LTRF k. 761 (53).

38. Pateikėja Stasė Karpavičienė-Stramkauskaitė, g. 1924 m., gyv. Merkinės senelių namuose (anksčiau gyvenusi Druckūnų k., Varėnos apyl., Varėnos r.). Užrašė ir šifravo D. Vaitkevičienė, 2001. Rinkinys „Tautosaka, užrašyta Merkinėje, Žiūruose, Trakiškiuose ir Trasninke“, 2001. Iš: LTR 7043, LTRF k. 760 (55).

Moterys su vaikais šalia šulinio kaimo gatvėje. Tolumoje matyti pakelės kryžius su užrištomis prijuostėlėmis. Tyrovvičų k., Pinsko r., Bresto sr., Baltarusija. *Isako Serbovo nuotrauka*, 1911 m. (Беларусы 2012: 233).

nė kompensacija. Tai simbolinis veiksmas, kuriuo pridengiamas šventas kūnas: *Kap šventas Jėzus, jį užvežė an Kalvarijos kalno ir jį nukryžiuvojo. Nu ir jam, ir jo nuplėšė visus rūbus. Tai užtai tadu šitas šventas Jakodinas jam, nu, šiteip, suprasit ir jūs, pridengė nuometu jo kūną šventą. Jau cia pridengė, kad vyriškos lyties būt nematyc. Tai labai atlaidai. Mes visad prijuostėlas – vienos nuplyšta, tai kitas uždedam*³⁹. Pasak Antaninos Tamulevičienės (g. 1934 m.), Zervynų kaime iš audeklo pasiūtos prijuostėlės ant kryžiaus būna neilgai – kokius metus, paskui supūva ir reikia ją keisti: *negražu, kad per laiką pajuodusi, turi būti graži – juk reikia pagerbti Dievulį*.⁴⁰

Dzūkijoje prijuostėles ant kryžių rišo per atlaidus, religines šventes, pavyzdžiui, gegužės trečiąją – per Kryžiaus atradimo šventę: *Nuo Kryžiaus iki sekmadienio žmonės nedirbo jokių darbų. Laikas nuo Kryžiaus*

iki sekmadienio vadinosi tarpukryžiu ir nebuvo galima liesti žemės: nekasė, nearė, neakėjo, nekapliavo... Prie kryžiaus žmonės nesirinko ir nesimeldė, bet, būdavo, po šitos nakties ant kryžiaus randi keturias penkias prijuostėles užrištas. Viena už kitų gražesnės tos prijuostėlės. Tai įsiteikimas Dievui (Marytė Bakanauskienė, g. 1920 m. Pavarėnio k., Varėnos r.) (Marcinkevičienė 2008).

Trys dienos prieš Kristaus Žengimo į dangų šventę, t. y. Šeštines⁴¹, pažymimos kaip susitaikymo, sveikatos ir derliaus maldavimų arba Kryžiaus (Kryžiaus, Kryžiaunos, Maldavimų) dienos (Mardosa 2002: 89–106). Per Kryžiaus dienas žmonės, giedodami litanijas, eidavo prie kiekvieno kaimo kryžiaus ar koplytėlės. Kryžiaus dienų apeigomis buvo prašoma Dievo palaimos, apsaugoti būsimą derlių nuo gamtos stichijų ir kitokių nelaimių. Paprastai jau iš vakaro ant kryžių buvo auko-

39. Pateikėja Genovaitė Kašėtaitė-Leikauskienė, g. 1911 m., gyv. Merkinėje (kilusi iš Kurmiškės k., Merkinės sen., Varėnos r.). Užrašė D. Vaitkevičienė, 2001. Šifravo A. Jakūbynienė. Rinkiny „Tautosaka, užrašyta Merkinėje, Žiūruose, Trakiškiuose ir Trasninke“, 2001. Iš: LTR 7043, LTRF k. 761 (53).

40. Medžiaga surinkta Alytaus kraštotyros muziejaus etnografinėje ekspedicijoje (2012 m. rugpjūčio 13 d.). Iš: M. Lebednykaitės asm. archyvas.

41. Šeštinės pažymimos praėjus keturiasdešimčiai dienų po Velykų (šeštosios savaitės po Velykų ketvirtadienio), tarp gegužės 4 ir birželio 2 dienos. Kryžiaus dienos – pirmadienis, antradienis ir trečiadienis prieš Šeštines. Pastaraisiais metais Šeštinės keliamos į sekmadienį, tačiau liaudis dažnai paiso senojo šventimo laiko. Žr.: Terminai: Šeštinės. Iš: Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai“. Lietuvių kultūros šaltinių elektroninis sąvadas, [interaktyvus], 2003–2006. Prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?Teld=3819> [Žiūrėta 2015 m. sausio 3 d.].

Pakelės kryžius, aprištas rankšluosčiais, prijuostėlėmis, skarelėmis ir įgavęs antropomorfinių bruožų (primena moters figūrą). Simonių k., Lelėycų r., Gomelio sr., Baltarusija. *Olgos Lobačevskajos nuotrauka*. 2006 m.

jama ir juostų, gražiai iškarpytų ar pasiuvintų prijuostėlių: „*Kryžiavos dienos – kryžius rėdo, ir juostukį kas suaudza iš mergų ir kvartūkucų moteros [...]*“⁴².

Pagal paprotį, pradėjusi giedoti prie kryžiaus kaimo gale, procesija baigdavosi kaimo kapinaitėse. Merginos prieš šią šventę kryžius papuošdavo ir vainikais, gėlėmis, apipindavo žolynais. Pasak N. Marcinkevičienės, „*tam tikras ryšio tarp medžio (augalo) ir kryžiaus apraiškas rodo paprotys švenčių proga kryžius puošti qžuolų, klevų, beržų lapų, kitų žalumynų, gėlių vainikais. Žalio augalo sąlytis su kryžiumi jį tarsi labiau*

sudvasina, įkrauna, maldoms suteikia didesnę „pralaidumą“ ryšiui su aukštesnėmis jėgomis palaikyti. Užkišti už kryžiaus žalumynai – barkūnai, lazdynų šakelės (saugančios nuo perkūnijos), kiečiai, kerėtžolės (nuo piktųjų dvasių) – reiškė ne tik kryžiaus pagerbimą, bet ir sufleravo, kokios pagalbos vienu ar kitu atveju iš kryžiaus tikimasi“ (Marcinkevičienė 2008).

Etnologas V. Tumėnas teigė, kad „apeiginis tam tikrų kryžių puošimas juostomis, prijuostėmis per vestuves, laidotuves Lietuvoje rodo jų, kaip Pasaulio centro, simbolišką, byloja apie jų sąsają su aukojimo, atnašavimo mitologema, tarpininkavimo idėja“ (Tumėnas 2006: 211).

Baltarusiai taip pat dengė / puošė audiniais pakeilės, antkapinius kryžius, „šventas vietas“, medžius ir akmenis (18 pav.). Baltarusijoje kartą per metus, per Makabiejus⁴³, moterys tekstilės dirbiniais puošė kryžius prie šaltinių. Pavieniui buvo aukojama visus metus. Nuo gausiai aukojamų audinių kryžiai neretai virsdavo tekstilinėmis skulptūromis (19 pav.). Ant apžadų kryžių užrišti audiniai paprastai nebuvo atnaujinami, o ant antkapinių kryžių užkabinti rankšluosčiai, prijuostės / prijuostėlės ar kaspinais buvo keičiami kartą per metus. Šaltiniams ir prie jų esantiems kryžiams būdavo išpažįstamos nuodėmės: „kryžius, aprištas rankšluosčiais, prijuostėmis, skarelėmis, kaspinais, įsmeninino patį Dievą, į kurį, kaip į patarėją ir gelbėtoją, galima kreiptis tiek sunkią, tiek džiaugsmo valandą“ (Ramaniuk 2005: 49). Baltarusijoje išlikęs senovinis ritualas, kurį atliekant prijuostėlės, skarelės, rankšluosčiai, įvairūs papuošalai ir maistas aukojami kaip sakralūs objektai.

Rytų Polesėje prijuostėlėmis ir kitais tekstilės dirbiniais puošiami kryžiaus formos akmenys per apeigas įgaudavo antropomorfinių bruožų (priminė moters figūrą). Dailėtyrininkės Olgos Lobačevskajos etnografinių ekspedicijų rytų Polesėje 2004 ir 2006 m. duomenimis, šio regiono šventi akmenys vadinami: Ieva (bru. *Ева*), Boba (bru. *Баба*), Šventas akmuo (bru. *Святы камень*), Mergaitė-akmuo (bru. *Девочка-камень*)⁴⁴. Danilevičių kaimo moterys Mergaitė-akmenį rengia drabužiais pagal tradicinį liaudies kostiumo modelį: viršuje „galva“ puošiama skarelėmis, kurių kraštai atmetus atgal surišami, ties liemeniu akmenį apjuosia prijuostėlėmis, ant „kaklo“ užkabina kaspinais ir ka-

42. Pateikėja Bronė Silvestravičienė, g. 1913 m., Kasčiūnų k., Varėnos r. Užrašė N. Marcinkevičienė. Iš: LKAR 46/13, l. 12.

43. Septyni Makabiejų šeimos kankiniai stačiatikių minimi rugpjūčio 14 d. Katalikams ši diena – Žolinių išvakarės. (Ramaniuk 2005: 55).

44. Gomelio sr., Lelėycų r., Danilevičių k. (bru. *Данілевічы*) ir Borovoja k. (bru. *Боровое*), 2004 ir 2006 m. Iš: O. Lobačevskajos asm. archyvas.

roliai. Pasak O. Lobačevskajos, viena Mergaitė akmuo buvo aprišta net dvidešimt keturiomis prijuostėlėmis ir spalvotomis skarelėmis, šalia buvo suneštos dovanos ir aukos (duona, pyragėliai, obuoliai, popieriniai pinigai, monetos, gėlės, grybai ir uogos) (Lobachevskaja 2012: 11). Kiekvieną pavasarį vietinės moterys miškuose ar kaimų pakraščiuose stovinčias akmenines mergaites perrengia. Didįjį šeštadienį pagal tradiciją nuo akmens nuimami seni drabužiai bei kitos puošmenos (dirbtinės gėlės) ir sudeginami lauže. Velykų sekmadienio rytą, prieš patekiant saulei, Mergaitė-akmuo apjuosiamas naujomis prijuostėlėmis, apgobiamas ryškiaspalvėmis skarelėmis, užrišama ir kaspinų. Rengimo ceremonijoje paprastai dalyvauja vien moterys. Šiomis dienomis jos būna pasipuošusios tautiniais drabužiais, su įvairiaspalviais augaliniais ornamentais išsiuvinėtomis baltomis prijuostėmis, apsisiautusias didelėmis ryškiaspalvių gėlių rašto skaromis. Prie Mergaitės-akmens dedamos aukos (nudažyti raudoni margučiai kaip virsmo, naujos gyvybės atsiradimo simboliai, balta duona, pinigai) ir pasimeldžiama (Каменные «дзевачкі» 2010). Tyrinėtojai šiuose ritualuose įžvelgia ryšį su ikirikščioniškąja kultūra ir moteriškų dievybių garbinimo tradicija (Ляўкоў 1992; Мялешка 1928, p. 155–182; Рыбаков 1981).

XIX a. pabaigos–XXI a. pradžios prijuostėlių funkcijų ir simbolinių reikšmių liaudiškojo pamaldumo praktikoje tyrimas atskleidė, kad apžadinės prijuostėlės (kaip ir šventadienės prijuostės) tradicinėje pasaulėžiūroje buvo glaudžiai susijusios su svarbiausiais žmonių gyvenimo įvykiais – pereinamaisiais gyvenimo tarpsniais, kalendorinių ir religinių švenčių apeigomis. Prijuostėlės – pamaldumo, padėkos, atminimo, priminimo, įamžinimo ženklai arba tiesiog aukos, votai, apsaugą teikiantys objektai. Prijuostėlės aukojamos ir užrišamos ant sakralių paminklų prašant Dievo malonių arba norint už jas padėkoti; tai asmeninių įžadų ar išpažinimų formos. Apžadų prijuostėlės – materialūs ženklai, atspindintys ir liudijantys simbolinį kaimo bendruomenių mąstymą, atminties kultūrą.

SANTRUMPOS:

AKM = Alytaus kraštotyros muziejus.

GŽ = Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židiny“; AT – šios galerijos eksponatų numeris.

BNM = Baltarusijos nacionalinis istorijos muziejus Minske (bru. Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь); (НГМРБ) КП Т – šio muziejaus eksponatų numeris (Baltarusija).

BNDM = Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus Minske (bru. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь, ru. Национальный художественный музей РБ); (НХМРБ) КП – šio muziejaus eksponatų numeris (Baltarusija).

ČDM = Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus; La, E – šio muziejaus eksponatų numeriai.

ČDM LMSF = Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus fototeka.

LDM = Lietuvos dailės muziejus; LA, LD – šio muziejaus eksponatų numeriai.

LII = Lietuvos istorijos institutas.

LII BR = LII Bibliotekos rankraštyno Etnologijos fondas.

LII BRfT = LII Bibliotekos rankraštyno Etnologijos fondo fototeka.

LLKC = Lietuvos liaudies kultūros centras.

LKAR = LLKC Liaudies kūrybos archyvo rankraščiai.

LKAG = LLKC Liaudies kūrybos archyvo garso įrašai.

LLTI = Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LTR = LLTI Tautosakos rankraštynas.

LTRF = LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

MEK = Krokuvos Severino Udzielio etnografijos muziejus (lenk. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie); MEK – šio muziejaus eksponatų numeris (Lenkija).

REM = Rusijos etnografijos muziejus Sankt Peterburge (ru. Российский этнографический музей); РЭМ – šio muziejaus eksponato numeris (Rusija).

SBKM = Senosios baltarusių kultūros muziejus Minske [Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Kondrato Krapivos meno, etnografijos ir folkloro instituto padalinys] (ru. Музей древнебелорусской культуры ГНУ „Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Кривы НАН Беларуси“); (МДБК) ЭР – šio muziejaus eksponatų numeris (Baltarusija).

VURS F46 = Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus Vilniaus viešosios bibliotekos ir senienų muziejaus fondas. Ikonografija.

LITERATŪRA:

Bernotienė 2007 = Stasė Bernotienė. *Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės. XIX a.–XX a. pradžia*: Katalogas, sudarytoja Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Vilnius: LDM, 2007.

Geertz 1973 = Clifford Geertz. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973.

Jacher-Tyszkowa 1967 = Aleksandra Jacher-Tyszkowa. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Iš: *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, t. 2. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1967.

Karpova 2010 = Valentina Karpova. *Baltarusių etnografo Isako Serbovo 1911–1913 metų nuotraukų kolekcija*. 2010 m. spalio 12 d. Iš: *Vilniaus universiteto biblioteka*: Interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.mb.vu.lt/naujienos/parodos/baltarusiu-etnografo-isako-serbovo-1911-1913-metu-nuotrauku-kolekcija> [Žiūrėta 2015 m. kovo 20 d.].

Lebednykaitė 2013 = Miglė Lebednykaitė. *Šventadienės prijuostės Lietuvos kultūroje. XIX a.–XX a. pirmoji pusė*: Daktaro disertacija, mokslinė vadovė dr. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Vilnius: VDA, LKTI, 2013.

LLM 1974 = *Lietuvių liaudies menas. Drabužiai*, sud. Juozas Balčikonis, Stasė Bernotienė, Kazimiera Kairiūkšytė-Galaunienė, Akvilė Mikėnaitė, Vilnius: Vaga, 1974.

Lobachevskaja 2008 = Olga Lobachevskaja. „Stone-girls“ and Anthropomorphic Stone Crosses – Archaic Phenomenon in Byelorussian Culture of Eastern Polesie. Iš: *Kryždirbystės fenomenas liaudies kultūroje*, sudarė Alė Počiulpaitė. Vilnius: LLKC, 2008.

Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: LLKC, 1998.

Marcinkevičienė 2008 = Nijolė Marcinkevičienė. Medžiai ir kryžiai tikėjimuose ir papročiuose. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2008 m. lapkričio 7 d., Nr. 41 (915). Prieiga per internetą: www.culture.lt/satenai/?leid_id=915&kas=straipsnis&st_id=16346 [Žiūrėta 2015 m. sausio 3 d.].

Mardosa 2002 = Jonas Mardosa. Kryžiaus dienos XX a.: krikščioniška ir žemdirbiška tradicija. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 21. Vilnius, 2002.

- Matulionienė 2007 = Elena Matulionienė. Sakralinė liaudies dailė ir jos puošyba Lietuvoje bei Lenkijoje. Memorialiniai paminklai. Iš: *Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija*. Klaipėda: Acta Historica Universitatis Klaipedensis XV, 2007.
- Pūtys 1998 = Tomas Pūtys. Iš dzūkų papročių lobyno. Iš: *Mūsų kraštas: Lietuvos kraštotyros draugijos leidinys*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998, Nr. 10.
- Račiūnaitė 2001 = Rasa Račiūnaitė [ir kt.]. *Senovės lietuvių pasauležiūra*. Kaunas: VDU leidykla, 2001, p. 111.
- Račiūnaitė-Paužuolienė 2009 = Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė. Švč. Mergelės Marijos kultas lietuvių šeimos papročiuose. Iš: *Soter*. Kaunas: VDU, 2009, Nr. 29 (57).
- Ramaniuk 2005 = Michas' Ramaniuk. Baltarusių apžadų kryžiai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 3.
- Raštai margi 2012 = *Raštai margi, prijuostėn sudėti: Alytaus kraštotyros muziejaus prijuosčių rinkinys*: Katalogas, sudarė Miglė Lebednykaitė Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus, Vilnius: Spauda, 2012.
- Savickienė, Kargaudienė 1994 = Janina Savickienė, Aušra Kargaudienė. *Kaišytinės prijuostės iš kapsių ir zanavykių skrynių*. Iš: *Liaudies kultūra*, 1994, Nr. 4.
- Šaltenis 2007 = Rapolas Šaltenis. *Aš – mokytojas. Dienoraščiai, laiškai, prisiminimai*. Vilnius: VDA leidykla, 2007.
- TŽ 1925 = *Tauta ir žodis / Epe Lithuania: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, kn. 3, red. Vincas Krėvė-Mickevičius. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1925.
- Tumėnas 2002 = Vytautas Tumėnas. *Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika*. Iš: *Lietuvos etnologija*, t. 9. Vilnius: LII, 2002.
- Tumėnas 2006 = Vytautas Tumėnas. Dualinė juostų simbolika: atitikmenys ir tipologinės sąsajos Lietuvos, Rytų bei Senosios Europos kultūrose. Iš: *Kultūrologija 14: Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*, t. 5. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
- Vaitkevičius 2001 = Vyktas Vaitkevičius. Užkeikta merga. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995 = Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995.
- Zabulytė 2007 = Jolanta Zabulytė. *XIX–XX a. vidurio Lietuvos mediniai kryžiai pasaulio tradicijų kontekste*: Daktaro disertacija, mokslinis vadovas – doc. dr. Algis Uždavins. Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2007.
- Zabulytė 2009 = Jolanta Zabulytė. XVIII a. Alsėdžių paminklo tipologinė problematika. Iš: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 52, Vilnius: VDA leidykla, 2009.
- Zabulytė 2009a = Jolanta Zabulytė. Religiniai paminklai ir liaudies tikėjimai. Iš: *Etninė kultūra*. Vilnius: Petro ofsetas, 2009, Nr. 8.
- Žemės atmintis 1999 = *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*, parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: LITI, 1999.
- Беларусы 2012 = *Беларусы ў фотаздымках Ісака Сербавы. 1911–1912. The Belarusians in the photos by Isaac Serbau. Baltarusiai Isako Serbovo 1911–1912 metų fotografijose*, sudarytoja, įžanginio teksto ir komentarų autorė Olga Lobačevskaja. Iš serijos „Raritėtų enciklopedija“. Minskas: Baltarusių Petrusio Brovkos enciklopedija, 2012 (baltarusių, anglų, lietuvių k.).
- Фрэзер 1998 = Джеймс Джордж Фрэзер. *Золотая ветвь*. Москва: АСТ, 1998.
- Каменные «дзевачкі» 2010 = Dokumentinis filmas „Akmeninės „mergaitės“, scenarijaus autorė Olga Lobačevskaja, režisierė Irina Volach, Minskas, 2010, 13 min. 17 s., baltarusių k. [bru.]. *Каменныя «дзевачкі». Аўтар сцэнарыя Вольга Лабачэўская, кінарэжысёр Ірына Волах. Здымкі фільма адбываліся ў Красную Суботу і на Вялікідзень 18–19 красавіка 2009 года і на пачатку 2010 года. Дэпартамент па кінематаграфіі Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Беларускі відэаэнтр, 2010.*
- Лабачэўская 2009 = Вольга Лабачэўская. Фартух і ручнік як апазіцыя «жаночае – мужчынскае» ў пахавальна-памінальнай абраднасці на Палесці. Iš: *Аўтэнтычны фальклор: праблемы бытавання,*

вывучення, пераймання: Зборнік навуковых прац удзельнікаў II Рэспубліканскай навукова-метадычнай канферэнцыі. Мінск: БДУКМ, 2009.

- Лобачевская 2008 = Ольга Александровна Лобачевская. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы. Iš: *Палявая фалькларыстыка і этналогія: даследаванне лакальных культур Беларусі*. Мінск: Права і эканоміка, 2008.
- Лобачевская 2013 = Ольга Александровна Лобачевская. *Белорусский народный текстиль: Художественные основы, взаимосвязи, новации*. Минск: Беларуская навука, 2013.
- Лысенко, Комарова 1992 = Олег Лысенко, Светлана Комарова. Ткань. Ритуал. Человек: Традиции ткачества славян Восточной Европы. Санкт-Петербург: Астур, 1992.
- Ляўкоў 1992 = Эрнст Ляўкоў. *Маўклівыя сведкі мінуўшчыны*. Мінск: Издательство „Навука і тэхніка“, 1992.
- Мялешка 1928 = Міхаіл Мялешка. *Камень у вераваннях і паданнях беларусаў*. Iš: *Запіскі аддзелу гуманітарных навук*, кн. 4: *Працы катэдры этнаграфіі*, т. 1. Мінск, 1928.
- Раманюк 2000 = Міхаіл (Міхась) Раманюк. *Беларускія народныя крыжы [Belarusian folk crosses]*: Манаграфія. Вільня: Наша ніва: Дзяніс Раманюк [i. e. Gudų informacijos centras], 2000.
- Раманюк 2000a = Міхась Раманюк. *Беларускія народныя крыжы*: Манаграфія. Вільня: Наша Ніва, Дзяніс Раманюк, 2000.
- Рыбаков 1981 = Борис Рыбаков. *Язычество древних славян*. Москва: Издательство „Наука“, 1981.

“Vow aprons”: artistic properties and function in the practice of folk piety

Miglė LEBEDNYKAITĖ

The object of this article – “vow aprons” (Lith. *apžadų prijuostėlės*). The tradition to tie them to sacril monuments (crosses) was widespread in south-eastern Lithuania; less so in the Highlands (Aukštaitija). To this day the tradition remains in south-eastern Dzūkija and the territory of Belarus (isolated cases – in Poland, Ukraine). The article explores the artistic features of vow aprons; the beliefs and ceremonial actions associated with them are discussed. Apron collections from the end of the 19th c.–first half of the 20th c., held in Lithuanian, Polish, Belarusian and Russian museums, written and iconographic sources, ethnological and folk art research, as well as data from the author’s field research are the basis for the article. At the end of the 19th c.–first half of the 20th c. Lithuanian and Belarusian vow aprons were decorated similarly to the holiday aprons of women from specific places. In the villages of Dzūkija, home-made white linen vow aprons (sometimes with red patterned lines) dominated, while in the first decades of the 20th c. they were sewn from white factory-made material. Vow aprons were tied around crosses, holy trees, stones, folk religious sculptures when people would pray for God’s grace and when they were thankful for something. These are symbols of piety, gratitude, remembrance, commemoration, or offerings, votives, objects providing protection; they were forms of personal vows or credo.

Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, LT-01203 Vilnius

E. paštas: lebednykaite_migle@yahoo.com

Gauta 2015-01-19, įteikta spaudai 2015-04-22

Apeiginė įžadų praktika Baltarusijoje

Oksana KOTOVIČ

Redakcijoje svečiavosi baltarusių tradicinės kultūros tyrinėtojai Oksana KOTOVIČ ir Ivanas KRUKAS. Akademinių ir lauko tyrimų patirties turintys svečiai daug dėmesio skiria tolesnei tradicinio žinojimo sklaidai – leidžia knygas, skaito paskaitas, rengia seminarus ir mokymus, dalyvauja radijo ir televizijos laidose, o prireikus gali surengti šiuolaikines vestuves pagal senuosius papročius. Neatsitiktinai paskutinė jų monografija skirta baltarusiškomis vestuvėms. O populiariausia knyga „Auksinės tradicinės kultūros taisyklės“ (ru. „Золотые правила народной культуры“) apie visų metų švenčių papročius ir tikėjimus, susijusius su žmogaus, šeimos sveikata ir laime, Baltarusijoje sulaukė net 16 leidimų.

Šį kartą Oksana KOTOVIČ dalijasi žiniomis apie Baltarusijoje plačiai paplitusias apžadų tradicijas.

Sisteminė kalendorinių ir šeimos švenčių, taip pat mažesnių proginių švenčių analizė atskleidžia, kad į apeiginį vyksmą, kaip svarbus prasmėkūros dėmuo, visada įtraukiamas aukojimas. Kaip rašoma etnolingvistiniame žodyne, auka – tai dalies nuosavybės perdavimas antgamtinėms galioms ir sykiu maginė apeiga, atliekama tikintis permaldauti adresatą, pelnyti jo pagalbą, apsaugą, sveikatos ar kitų žmogui svarbių gėrybių arba padėka už išpildytą prašymą (Бушкевич 1999: 208).

Taip, švenčiant Kalėdas, kisieliaus šaukštu reikėjo permaldauti Šaltį, per Užgavėnes į ritualinį laužą buvo metamas blynas, per Keturiasdešimties kankinių dieną iškepus paukščio formos sausainių vieną iš jų reikėjo mesti atgal į krosnį. Nuėmus derlių, „aukos“ – žiupsnelio druskos, duonos ir vadinamosios „barzdos“ iš naujojo derliaus varpų – laukdavo laukas. Šiandien geriausiai žinomas aukojimo ritualo atributas yra žvakė, kurią nešamės į bažnyčią, arba pinigai, kuriuos turime įmesti į kapo duobę kaip „išpirką“ už mirusio giminaičio „perkėlimą“ į kitą pasaulį.

Be minėtųjų, tradicinėje baltarusių kultūroje esama nemažai švenčių, kurios sukuria, mūsų manymu, antrąjį kalendorinių įvykių ciklą. Nors jos mažiau žinomos plačiai visuomenei ir paplitusios kur kas mažesnėje teritorijoje, vis dėlto galėtų būti vadinamos savotiškais tam tikro regiono apeiginio gyvenimo centrais. Jiems galima būtų skirti tokius ritualinius apeiginius kompleksus kaip „Strėlės vedžiojimas“ (bru. *Ваджэнне стралы*), „Krūmo vedžiojimas“ (bru. *Ваджэнне*

куста), „Kamino vedybos“ (bru. *Жаніцьба Коміна*), „Cereškos vedybos“ (bru. *Жаніцьба Цярэшкі*). Šiam ciklui galima skirti ir vadinamąsias šventųjų globėjų dienas, kurias minėjo vienas ar daugiau kaimų, priklausančių vienai parapijai, ir kurios paprastai baigdavosi mugėmis. Su regioninėmis tradicijomis galima sieti ir šventųjų šaltinių lankymą.

Išsamūs, sisteminiai antrojo rato (arba antraeilių) švenčių tyrimai dar tik prasideda. Mes dar nesame išsiaiškinę jų genezės, neturime jų paplitimo žemėlapių, nėra aiškūs jų istorinės raidos etapai, svarbiausia, nežinome, kokią vietą jos užima bendrojoje nacionalinio ir konkretaus regiono tradicinio kalendoriaus struktūroje. Tačiau vos pradėję aiškintis šį sociokultūrinį fenomeną, drįstame teigti, kad šios šventės priklauso archajiniam tradicinės kultūros sluoksniui, šaknimis siekiančiam gentinės bendruomenės laikus. Esame linkę tvirtinti, kad jos galėjo būti svarbus kalendorinių švenčių komplekso dėmuo, ženklinantis lokalios dvasinės tradicijos savitumą, unikalumą. Susitikimai su šios tradicijos saugotojais ir detalūs konkretaus regiono tradicinio kalendoriaus ritualinio apeiginio komplekso tyrimai akivaizdžiai atskleidžia, kad kaip tik šios apeigos tiriamoje vietovėje buvo svarbiausios.

Dažniausiai antrojo rato šventės būna susijusios su įžadų tradicija. Būtina paminėti, kad ši tradicija Baltarusijoje paplitusi gana plačiai. Įžadas, apžadas (bru. *аброк, абяцанне, запавет*) – tai savanoriškas asmens ar bendruomenės įsipareigojimas, tuo pat metu – auka Dievui, teikiama kokioje nors ekstremalioje situacijoje,

Apžadų kryžiai prie šaltinio Budiščės kaime, Čečersko r., Gomelio sr.

galinti turėti individualų, šeiminių, klaninį ar bendruomeninį pobūdį (Белова 2004: 446). Ši apeiga buvo atliekama dėl skirtingų priežasčių: sunkios ligos, netikėtos nelaimės, užsitęsios sausros, epidemijos, kilus priešų užpuolimo pavojaui, dėl kurio nors šeimos nario žūties, šeimos galvai išvykus dirbti į tolimus kraštus.

Prieš keletą metų Marija Andrejevna Chomiakova nusivedė mus prie Budiščės kaime (Čečersko r., Gomelio sr.) esančio šulinio, kuriame iš po žemės veržiasi išsyk vienuolika šaltinių. Ten šalia rentinio, sukrauto iš penkių pušinių rąstų vainikų, stovi keli skirtingų formų kryžiai, ant kurių užrišta daugiau nei dvidešimt įžadų rankšluosčių. Paklausta, kodėl žmonės duoda įžadus, Marija Andrejevna atsakė: „Visaip nutinka: vienų vaikais serga, kitiems kažkas nesiseka, tai žmogus ateina prie versmės, užriša ant kryžiaus specialiai išaustą rankšluostį, ir tyliai išsako savo norą. Jis būtinai išsipildys“ (Катовіч, Крук 2012: 803).

Privaloma įžado dalis buvo aukojimas. Auka galėjo būti žvakė arba apeiginis patiekalas (blynai, košė). Bet dažniausiai įžadų aukai naudojama audinio atraiza arba rankšluostis, taip pat pinigai. Įžadų ceremoniją

galėjo atlikti konkretus žmogus arba visa šeima, bendruomenė, kaimas, vis dėlto dažniausiai įžadai duodami slapčia nuo visų. Žmonės tikėjo, kad tokia auka „mieliausia Dievui“ (Бушкевич 1999: 210), todėl jų noras būtinai išsipildys.

Tokios šventos vietos dažniausiai buvo lankomos kasmet, konkrečioje vietovėje nustatytomis kalendorinėmis datomis, taip pat dienomis, kurios švenčiamomis kaip įžadų dienos. (Slavų tradicijoje jos vadintos: ru. *обещанный, обречённые, оброчный день; заповедный, заветный, мирской праздник*; bru. *праздник паводле завету*; serb. *заветина, заветованья*; bulg. *сбор* (Бушкевич 1999: 210)). Taip pat susiklosčius nenumatytoms aplinkybėms: *Багата прападала ската, и людзи абракнулися празнавать Багародицу – на восьмы дзень после Петра. И бацюшка правил, шоб дошч шоў. Стаяли ля каплицы и не успели дамой прити, як схапилася бура и пашоў ливень*, „Smarkiai krito gyvuliai, ir žmonės davė įžadus švęsti Dievo Motinos dieną, aštuntąją dieną po Švento Petro. Ir kunigas pasimeldė, kad būtų lietaus. Stovėjo prie koplyčios ir nespėjo nė namo pareiti, susikaupė

audra ir prapliupo lyti“ (Толстая 2000: 40); Десятуха – аброшны празьнік для худобы. Абракаліся людзі, шоб худоба не гинула. То десять нядэль ат Паскі, п'ятніца той неядлі „Dešimtinės – už gyvulius duodamų įžadų šventė. Žmonės davė įžadus, kad gyvuliai nekristų. Tai dešimta savaitė po Velykų, tos savaitės penktadienis“ (Толстая 2000: 90); Перэплаўная серэда – аброчка, шоб дошч ішоў і урожай быў „Ketvirtas trečiadienis po Velykų – įžadams, kad lietus lytų ir derliaus būtų“ (Толстая 2000: 169); Трыднёўка. Бувае шчо з дзецьмі непарадок ці што, дак ёто обрекаліся люде, постили сухим постом (т.е. даке не пили воды) от вечера чэцьверга аж до рана Вялікодня „Trīdienis. Būna, kad su vaikais kas nors negerai ar kas, tai žmonės davė įžadus, sausai pasninkavo (vadinasi, net vandens negėrė) nuo ketvirtadienio vakaro iki pat Velykų ryto“ (Толстая 2000: 249).

Įžadus duodavo tam tikram laikui: mėnesiui, metams, o kartais ir visam gyvenimui.

Ten, kur ribojasi Vetkos ir Čečersko rajonai (Gomelio sr.), miško tankmėje, atokiai nuo žmonių gyvenamų vietų, kur vasarą galima nukakti tik brendant per nedi-

delius užpelkėjusius upelius, yra vadinamasis Mėlynašis šulinys, kuris, šios vietos senbuvų manymu, neturi dugno, o vanduo, pasemtas iš šio gamtinio šulinio, ištisus metus stovi ir negenda. Čia ateina žmonės, kad pasislėpę nuo svetimų akių pasimelstų ir duotų įžadus. Šalia šulinio – trys įžadų kryžiai, ant kurių kabo daugybė rankšluosčių, skarelių, audinio skiaučių. Greta ant stalų po staltiesėmis ir rankšluosčiais guli daug smulkių pinigų, tiek baltarusiškų, tiek rusiškų, ukrainietiškų, lietuviškų... Tai padėka už stebuklus darantį Mėlynojo šulinio vandenį. Aplinkinių kaimų gyventojai čia pasimelsti ir duoti įžadų dažniausiai eina per stačiatikių Kristaus atsimainymo šventę rugpjūčio 19 dieną.

Norint atsikratyti ligų, aukos dalimi gali būti asmeniniai drabužiai, juos pririšdavo netoli įžadų kryžiaus ant medžio, o gana dažnai ir ant paties kryžiaus. Apie audinio (vėliau rankšluosčio) aukojimą, pririšant jį prie šventojo medžio, kalbama ir Konstantino Muromiečio gyvenimo aprašyme: Дуплиам деревяным ветви убрусцем обвешивающее и сим поклоняющиеся „Medžių uoksu šakas rankšluosčiais apkabinėdavę ir jiems meldavęsi“ (Бушкевич 1999 : 209).

Trys įžadų kryžiai prie Mėlynojo šulinio, Vetkos ir Čečersko rajonų riba, Gomelio sr.

Įžadų apeigos gali būti atliekamos ir prie senų kapinėse augančių medžių

Rusų tradicijoje, konkrečiai Archangelsko gubernijoje, kadaise egzistavo tokia apeiga: „Sergantį kūdikį guldydavo ant stalo ir virš jo perplėsdavo audinį į dvi dalis – duodavo įžadą: jeigu pagis, vystyklą pakabins ant kryžiaus, jeigu mirs – užklos ant karsto“ (Валенцова 2009:154).

Danilevičių kaime, Lelčių r., buvo Akmeninė Boba, arba Akmeninė Mergaitė – tai dar vienas liaudies įžadų tradicijos pavyzdys. Velykų vidurnaktį prie akmeninės statulos eina vaikų neturinčios moterys ir akmenį apriša įžadų prijuostėlėmis bei skarelėmis (tradiciniame liaudies kostume tai ištekėjusios moters atributai) ir prašo Akmeninės Mergaitės suteikti laimę tapti motina. Vietiniai žmonės pasakoja, kad mergaitė virto akmeniu, nes motina ją prakeikė už aplaidumą (Катович, Крук 2012: 617). Todėl mergaitė, kuriai nebuvo lemta tapti motina, tarsi

Akmeninės Mergaitės Danilevičių kaime, Lelčių r., Gomelio sr.

perduoda savo motinystės potencialą toms, kurios ateina prie jos su tikėjimu ir įžadais (Катович, Крук 2012: 803).

Pirmą kartą šią Akmeninę Bobą mes aplankėme 2004 metais. Ji buvo aptverta nedidele, niekuo neišsiskiriančia tvorele. Bet po nacionalinio TV kanalo sukurto filmo „Pirmasis elementas“ (teko dalyvauti jį kuriant), keleto radijo laidų, poros publikacijų laikraščiuose apie stebuklus, kurie įvyksta po Lelčių Mergaitės duotų įžadų, ši vieta tapo vienu iš Baltarusijos sakralinės geografijos objektų, ne vien Baltarusijos gyventojų, bet ir užsieniečių piligrimystės vieta.

Taigi dažniausiai įžadų apeigos atliekamos prie vandens – šaltinių ar šulinių, akmenų (ypač primenančių žmonių ar gyvūnų atvaizdus, taip pat prie akmenų su įrašais ar ženklais, primenančiais žmogaus rankos ar pėdos atspaudą), prie medžių, dažniausiai senų,

didelių, pavieniui augančių laukuose arba kapinėse, kultinėse ir istorinėse vietose (Бушкевич 1999: 209).

2004 m. Pereliovkos kaime, Vetkos r., mes susipažinome su dar viena gyvuojančia įžadų apeigų versija, kurioje pagrindinis vaidmuo teko kokių 3–4 kg dydžio žvakei, papuoštai kaip mergaitė „suknele ir papuošalais“, kuriuos kasmet derėjo atnaujinti. Šios vietovės įžadų ypatumas buvo tas, kad žvakė vienuose namuose galėjo būti laikoma gana ilgą laiką, net ne vienus metus.

Kaimo senbuvų manymu, ši apeiga gyvavo ne vieną šimtmetį, XX a. pradžioje ji pradėjo gesti, o Antrojo pasaulinio karo metais vėl buvo atgaivinta ir išliko iki mūsų dienų. Jos priešistorė tokia: vienos vietinės moters sūnus tarnavo vokiečių policijoje, partizanai jį sugavo ir kaimo pakraštyje sušaudė. Tais pačiais metais sušaudyto jaunuolio motina paprašė kaimo žmonių padaryti įžadų žvakę, kad daugiau to kaimo vyrai nebežūtų. Nuo to laiko žvakė nuo varvančio vaško gerokai padidėjo. Kasmet per Kristaus Žengimo į dangų šventę (40 dienų po Velykų), šeima, kurios namuose ši žvakė laikoma, sukviečia kaimo gyventojus prie šventinio įžadų stalo.

Apsilankę tuose namuose išgirdome, kad žvakė pas šiuos šeimininkus jau treči metai. Pasirodo, kad ją iš ankstesnių šeimininkų pernešė į šiuos namus po to, kai jų šeimininkas mėgino pasikarti. Ir štai jau treči metai kaip padėka už šios giminės vyro išgelbėjimą Kristaus Žengimo į dangų dieną šiuose namuose vyksta ilgos, ne vieną valandą trunkančios pamaldos, po kurių šeimininkai, nuoširdžiai vykdydami prisiimtą įžadą, padengia gausų stalą. Jie su pasididžiavimu pasakojo, kad šiai šventei paskerdė kiaušę ir jautuką. Šiuose vienos šeimos veiksmuose nesunkiai galime įžvelgti užuominą į mūsų protėvių aukojimo apeigas. O. V. Belovos žodžiais, „davus įžadą – užauginti naminių gyvulių (karvę, avį, jautį) ir paaukoti cerkvei – „Dievui“ ir bendruomenei – „bendram labui“ (Белова 2004: 448). Paklausus, kiek laiko žvakė prabus šiuose namuose, išgirdome: „Jei kam nors iš kitos šeimos vyrų prireiks pagalbos, žvakė bus pernešta tenai“ (Катович 2005: 326–328).

Svarbu pažymėti, kad kaimyninėje Mogiliovo srityje įžadų apeiga atliekama su bendruomenės arba pasaulietine žvake. 2010 m. Bastenovičių kaime (Mstislavlio r.) susidūrėme su įžadais „Varvaros žvakei“, siejamais su gruodžio 17–18-ąja, Kankinės šv. Barboros diena. Ten moterys, prisiminusios su kelių šeimų likimais susijusių įvykių seką, padarė išvadą, kad žvakė kaime laikoma nuo 1905 metų. Vadinasi, jai apie 110 metų. Jos pirminės paskirties ir duotų įžadų dabartinė kaimo žmonių karta jau neatsimena, bet visi puikiai gali papasakoti, kaip nuo pokario ji keliavo iš vieno namų į kitus.

Varvaros žvakė, papuošta kaip mergaitė, Bastenovičių kaime, Mstislavlio r., Mogiliovo sr.

„Varvaros žvakei“ skirta apeiga išsiskyrė savitais bruožais, gausybe detalių, dalyviais ir gana griežtomis taisyklėmis, kurių būtina laikytis. Pavyzdžiui, šioje apeigoje dalyvauja vien moterys. Beje, vietinė gyventoja J. A. Šumianceva prisiminė, kad kadaise kaime buvo ir Mikalojaus žvakė, prie kurios rinkosi tik kaimo vyrai. Bet laikui bėgant vyrų įžadais sutvirtinta sąjunga iširo, ir tolesnis šios žvakės likimas nežinomas (Катович, Крык 2012: 791).

Žvake dalijamasi jau dešimtmečius. Svarbiausias yra savitarpio pagalbos principas – visiems kartu pagelbėti vienai iš šios bendruomenės (tam tikros sąjungos) narių, jei nutinka kokia bėda arba šeiminkės laukia sunkus darbas, kurios ji viena negalėtų įveikti.

Tokios santalkos, kaip minėtosios vyrų ar moterų sąjungos, kurias susieja įžadų žvakė, idėja nėra nauja.

Suveriama šv. Mikalojaus ikona ir žvakė pernešama į kitus namus Čerepų kaime, Šklovsko r., Mogiliovo sr.

Ji gerai žinoma liaudiškoje bendruomenės sugyvenimo filosofijoje. Talkomis buvo statomi namai, pjaunamas šienas, kasamos bulvės, mėžiamas mėsas, ruošiamos malkos. Visa bendruomenė lydėjo žmogų į paskutinę kelionę, visas kaimas šventė vestuves ir pan.

Čerepų kaime (Šklovsko r.) vietiniai žmonės būrėsi net prie trijų iki šiol laikomų Mikalojaus žvakių, jos buvo pagerbiamos per žieminį Mikalojų (nuo gruodžio 18 d. vakaro iki 20–21 dienos). Šiuo metu jos nebesiejamos su vyrų ar moterų sąjungomis. Visi, atėję į namus, kuriuose šios žvakės ir suverinama trijų dalių ikona buvo saugoma ištisus metus, sodinami prie ilgo, per visą kambarį ištiesto stalo tam tikra tvarka – vyrai kairėje pusėje, po langu, o moterys – dešinėje, arčiau

krosnies (tik taip pagal senąsias slavų tradicijas buvo sėdama ir šermenų pietų).

Kaimyninėje Briansko srityje įžadams buvo kepama ritualinė duona. Per karą kaime iš visų namų rinko po žiupsnelį miltų, pasimeldusios našlės iš tų miltų kepė tris pyragus – karvojus. Vieną iš jų po kąsnelį išdalydavo visiems, davusiems miltų, o kitus du kepalus nešė į kaimyninį kaimą. Ten šis veiksmas kartojo. Atlikdami šias apeigas žmonės tikėjo, kad kai tik šios duonos kepalai pasieks fronto liniją, karas baigsis.

Savita įžadų forma sunkiomis, ekstremaliomis gyvenimo sąlygomis tapdavo ir vadinamųjų šventų laiškų perrašinėjimas. Kad būtų sustiprinta jų galia ir pagreiktas norų išsipildymas, laiškus reikėjo perra-

Šv. Mikalojaus ikona, įžadų žvakės Čerepų k., Šklovsko r., Mogiliovo sr.

šyti šešis kartus (Белова 2004: 448). Buvo manoma: kai toks laiškas kirs fronto liniją, karas baigsis.

Ekspedicijose esame atradę du tokius laiškus. Vieną vadinamąjį „šventą laišką“ buvo perrašiusi Nadežda Michailovna Kucko, gyvenusi Vulka Abrovskajos kaime (Ivacevičų r., Bresto sr.). Sąsiuvinukas buvo perrašinėjamas 1942 m. partizanų būryje. Dvylikamei mergaitei buvo pasakyta, kad turintis tokį sąsiuvinį įgyja vadinamąjį „apsaugos raštą“, kuris saugos ir nuo priešo kulcos, ir nuo netikėtos bėdos. Šis sąsiuvinukas nuo pirmojo puslapio iki paskutinio prirašytas bibliinių tekstų, maldų ir užkalbėjimų (Катовіч 2005: 13; 4, 99).

2010 m. sužinojome dar vienos šeimos istoriją. Tamara Janel papasakojo, kad jos mama, seserys ir brolis iki 1943 m. gyveno Jascų vienkiemyje Medilo r. (Minsko sr.). Tais pačiais metais visa šeima buvo išvežta iš pradžių į Vokietiją, o paskui į Austriją dirbti priverstinių darbų, išlaisvinta tik 1945 metais. Angelinos Konstantinovnos žodžiais, visi vaikai liko gyvi tik tėvo, suimto dar prieš išsiunčiant vaikus į Vokietiją, dėka, nes jis kiekvienam davė po „šventą laišką“. Laiš-

kas atsirado kaime 1941 m., o senelis kruopščiai jį perrašė. Angelina Konstantinovna, kaip ir jos seserys, prasiėšiojo šį laišką prie širdies – sulankstyta ir prisiūta prie drabužių – per visą karą (Катовіч, Крук 2012: 99).

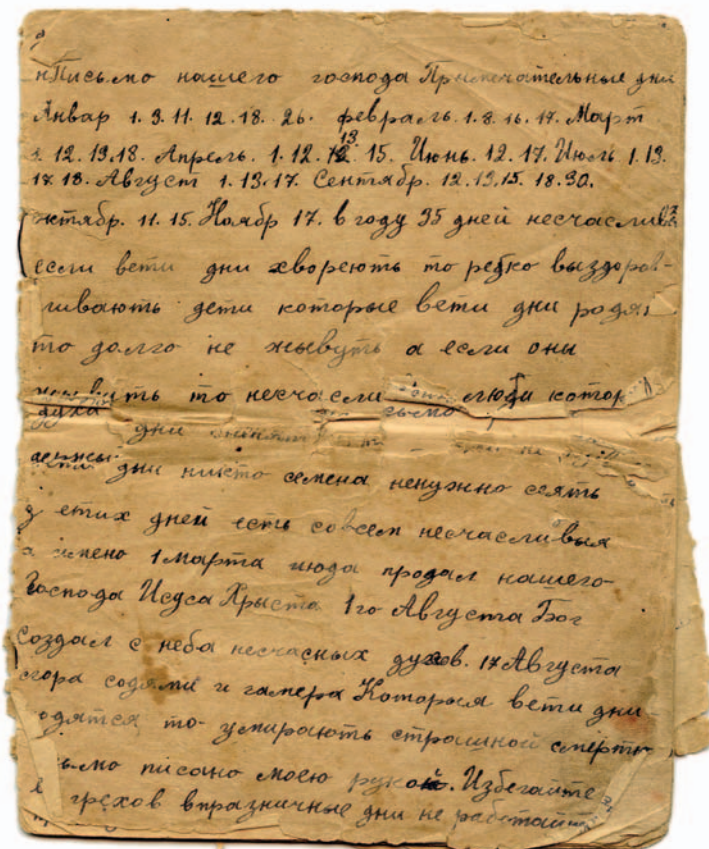
Kaip įžadas galėjo pasitarnauti ir rankšluostis, kurį moterys našlės turėjo nuausti per vieną naktį, kad artinantis epidemijai, sausrui arba kitai bėdai galėtų su juo apeiti kaimą (Бушкевич 1999: 210).

Buvo manoma, kad įžadų apeigoje dalyvaujančios našlės, t. y. tos, kurios, kaip liaudyje sakoma, jau „pavieniui prisikentėjo“, padės išsipildyti visų aplinkinių lūkesčiams: „Pas mus Čolchave dešimtas penktadienis po Velykų buvo skirtas įžadams, t. y. šventas. Kitados Viešpats cerkvę uždegė. Davėme įžadus. Buvo šulinys. Dešimtąjį penktadienį ruošėme, pietavome ten, aplink jį... Našlės susimeta ir paruošia pietus. Kad Viešpats padėtų“ (Толстая 2000: 90).

Paprastai moterys iš anksto turėdavo tarpusavyje pasidalyti pareigomis ir susitarti, kurios namuose bus audžiamas rankšluostis. Išautą rankšluostį arba audeklo gabalą kabindavo ant pakelės kryžiaus, nešdavo į cerkvę prie tam tikros ikonos, galėjo jį kabinti

Visi, užsukę į namus, kuriuose šios žvakės ir ikona buvo saugoma ištisus metus, sodinami už stalo. Čerepų k., Šklovsko r., Mogiliovo sr.

„Šventas laiškas“ iš Vukla Abrovskajos kaimo, Ivacevičų r., Bresto sr.

Kryžius su įžadų rankšluostiais. Nuotraukos iš autorės asmeninio archyvo.

ir ant vartų, bet dažniausiai su juo apeidavo aplink visą kaimą. Neretai rankšluostis, kuris turėjo „perimti“ visas ligas, nujaučiamą nelaimę, mintis apie sausrą, kitas stichines nelaimes ir t. t., vėliau būdavo sunaikinamas – jį suplėšydavo į skiautes, sudegindavo, užkasdavo (Толстая 2004: 487).

Paanalizavus kai kurių baltarusių ir artimiausių kaimynų apeigų, susijusių su įžadais, variantus ir jų paskirtį, suprantį, kad iš tiesų jų esama kur kas daugiau ir jie iki šiol nėra visapusiškai ištirti, nors verti specialių kompleksinių tyrimų.

Iš rusų kalbos vertė Danguolė MARIENĖ

LITERATŪRA:

- Белова 2004 = О. В. Белова. Обет. Із: Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах (под общей ред. Н. И. Толстого), Т. 3, М.: Междун. отношения, 2004, 446–448.
- Бушкевич 1999 = С. П. Бушкевич. Жертва. Із: Із: Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах (под общей ред. Н. И. Толстого), Т. 2, М.: Междун. отношения, 1999, 208–215.
- Валенцова 2009 = М. М. Валенцова. Полотно. Із: Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах (под общей ред. Н. И. Толстого), Т. 4, М.: Междун. отношения, 2009, 150–154.
- Катовіч 2005 = А. В. Катовіч. Веснавыя святы. Кн. 1, Мінск : Маст. літ., 2005.
- Катовіч, Крук 2012 = О. Котович, Я. Крук, Беларуская свадьба в пространстве традиционной культуры, Минск: Адукацыя і выхаванне, 2012.
- Толстая 2004 = С. М. Толстая. Обыденные предметы. Із: Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах (под общей ред. Н. И. Толстого), Т. 3, 2004, 487–489.
- Толстая 2000 = С. М. Толстая. Полесский народный календарь, М.: Индрик, 2000.

Practice of Ritual Vows in Belarus

Oksana KOTOVIČ

This article covers the Belarusian calendar holidays and holy days, which seem to belong to the second cycle of calendar events, during which vows were made. This ritual was performed for various reasons: a grave illness, unexpected misfortune, prolonged drought, epidemic, with the rise of the danger of an enemy attack, due to the death of a family member, when the head of the family would leave to work in a foreign country, or when a child would become very sick. It is discussed where, under what circumstances vows were given, to who and what kind of offerings were made.

Marijampolės kraštotyros muziejaus katalogai

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ

Didelis džiaugsmas besidomintiems Lietuvos etnologija, ypač šventadiėniais XIX–XX a. pradžios lietuvių drabužiais, sulaukti naujų šios srities knygų. O ką jau kalbėti, kai vienas po kito beveik pamečiui pasirodo net keturi Marijampolės kraštotyros muziejaus katalogai – „Marijampolės krašto juostos“ (2005), „Suvalkiečių prijuostės“ (2008), „Suvalkiečių marškiniai“ (2011) ir „Suvalkiečių galvos ir pečių apdangalai“ (2013).¹ Šventadienių lietuvių liaudies drabužių tyrinėtojams ir norintiems pasipuosti tautiniu kostiumu tai ne tik seniai laukti, bet ir labai reikalingi leidiniai, nes šiais visuotinio skubėjimo laikais vis mažiau randame laiko nuvykti į kitą miestą ir pasidomėti muziejų rinkiniais, ne visada turime ir tokią galimybę.

Muziejų darbuotojai žino, kad pagrindinė muziejaus misija – kaupti ir saugoti istorijos, kultūros, meno vertybes, jas populiarinti ir padaryti prieinamas visuomenei. Muziejuose saugomas paveldas pristatomas įvairiomis formomis – ekspozicijomis, parodomis, konferencijomis, edukacinėmis programomis bei įvairiais tradiciniais „popieriniais“ ir skaitmeniniais (elektroniniais) leidiniais. Muziejų rinkinių katalogai, kuriuose pateikiami eksponatų aprašai, jų nuotraukos, informacija apie rinkinio formavimą ir ypatybes, manau, naudingi ne tik tyrinėtojams, bet visiems, kas domisi kultūros paveldu. Lietuvių tautiniai kostiumai, atkurti remiantis muziejuose sukauptais rinkiniais, pristatomi puikiais reprezentaciniais albumais². Tačiau neįmanoma viename leidinyje parodyti lietuvių drabužių įvairovės. Vis dažniau atsiranda gerąja prasme išrankių žmonių, norinčių turėti išskirtinį, tam tikros konkrečios vietovės, o ne apskritai aukštaitišką, žemaitišką ar dzūkų tautinį kostiumą. Jiems informacijos tenka ieškoti muziejuose. Sovieti-

niais laikais, jei neklystu, buvo išleistas vienas – juostų katalogas³, per pastaruosius penkiolika metų išleistiems lietuvių drabužių rinkinių katalogams suskaičiuoti reikia jau dviejų rankų pirštų. Tai sakau ir džiaugdamasi, ir apgailestaudama. Džiaugiuosi, nes jau pajudėta iš mirties taško, o apgailestauju, kad tiek mažai tepadaryta. Lietuvos muziejų rinkiniuose yra keliolika tūkstančių drabužių, jų dalių, detalių ir aksesuarų.⁴ O kiek jų publikuota? Tik pusantro tūkstančio, su menka uodegėle. Marijampolės kraštotyros muziejus išleido minėtus keturis katalogus, Lietuvos dailės muziejus – tris katalogus⁵, Mažeikių muziejus – du leidinukus⁶ (labai gerai, kad jie pasirodė) ir Alytaus kraštotyros muziejus – vieną⁷. Daugiausia dėmesio skirta prijuostėms – jos pristatytos net trijuose kataloguose (šia tema apginta ir Miglės Lebednykaitės disertacija); kai dar du didieji Lietuvos muziejai publikuos savo prijuosčių rinkinius, galėsime džiaugtis apie jas turėdami beveik visą informaciją. Prie katalogų galima skirti Irenos Juškienės⁸, Onos Danutės

1. *Marijampolės krašto juostos: katalogas*. Marijampolės kraštotyros muziejus. Sudarė Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė, Zigmas Kalesinskas. Marijampolė: Marijampolės kraštotyros muziejus, 2005, 128 p.: iliustr.; *Suvalkiečių prijuostės: katalogas*. Marijampolės kraštotyros muziejus. Sudarė Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė. Marijampolė: Piko valanda, 2008, 144 p.: iliustr.; *Suvalkiečių marškiniai: katalogas*. Marijampolės kraštotyros muziejus. Sudarė Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė. Marijampolė: Piko valanda, 2011, 176 p.: iliustr.; *Suvalkiečių galvos ir pečių apdangalai: katalogas*. Marijampolės kraštotyros muziejus. Sudarė Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė. Marijampolė: Piko valanda, 2013, 112 p.: iliustr.
2. Jurkuvienė, Teresė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 246 p.: iliustr. Leidinys pakartotas 2008 m.

3. *Juostos: katalogas*. Sudarė Akvilė Mikėnaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1967, 125 p.: iliustr.
4. Pavyzdžiui, vien Lietuvos dailės muziejuje iš įvairių Lietuvos etnografinių regionų yra per 1100 tradicinių juostų, 450 skarų ir skarelių, 350 sijonų ir jų audinių, 220 marškinių, apie 600 prijuosčių. Lietuvos nacionaliniame muziejuje ir Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje esantys drabužių rinkiniai yra dar didesni.
5. *Lietuvių valstiečių išėginės prijuostės. XIX a.–XX a. pradžia: katalogas*. Sudarė Stasė Bernotienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, 192 p.: iliustr.; *Lietuvių moterų drobulės: katalogas*. Sudarė Dalia Bernotaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004, 136 p.: iliustr.; *Lietuvių tautinis kostiumas: pirštinės ir kojinės: katalogas*. Lietuvos dailės muziejus. Sudarė Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Vilnius: Mintis, 2013, 256 p.: iliustr.
6. *Riešinės, pirštinės, kojinės. Mažeikių muziejaus tekstilės rinkinys, II dalis*. Sudarė ir parengė J. Miliauskytė, R. Ramanauskienė. Mažeikiai: Mažeikių muziejus, 2006, 8 p.: iliustr.; *Galvos apdangalai. Mažeikių muziejaus tekstilės rinkinys, V dalis*. Sudarė ir parengė J. Miliauskytė, R. Ramanauskienė. Mažeikiai: Mažeikių muziejus, 2006, 16 p.: iliustr.
7. *Raštai margi, prijuostėn sudėti: Alytaus kraštotyros muziejaus prijuosčių rinkinys: katalogas*. Sudarė Miglė Lebednykaitė. Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus, 2012, 117 p.: iliustr.
8. Juškienė, Irena, Felomena. *Riešinės*. Vilnius: Petro ofsetas, 2005, 136 p.: iliustr. Labai greitai išplatinus visą tiražą nauja informacija papildytas leidinys pakartotas 2008 m. Į leidinius sudėtos visų Lietuvos muziejuose esančių šios grupės eksponatų ornamentų schemos ir pagal jas autorės numegztų riešinių nuotraukos.

Senutė su prijuoste. XX a. 4-asis dešimtmetis (?). Fotografija iš Marijampolės kraštotyros muziejaus rinkinių.

Alekniėnės⁹ ir Dianos Tomkuvienės¹⁰ parengtus leidinius. Pirmuosiuose dviejuose publikuojami vienos eksponatų grupės kelių muziejų rinkiniai, trečioji – D. Tomkuvienės knyga – peržengia katalogo rėmus. Joje su išsamiu ir plačiu įvadu publikuojami Lietuvos muziejuose ir privačiuose rinkiniuose esantys Kaišiadorių apylinkių drabužiai ir pagal pavyzdžius autorės sukomplektuoti ir atkurti tų apylinkių tautiniai kostiumai. Panašius leidinius gerai būtų turėti visiems Lietuvos rajonams – pasvajoti juk galima. Tada nebūtų besiskundžiančių, kad nėra iš kur pasisemti informacijos, arba priekaištaujančių, kad negerais drabužiais vilkima.

Aiškumo dėlei reikėtų pasakyti, kad iki šio neturime nė vieno fundamentalaus, rimto, įvairių šaltinių

tyrinėjimais pagrįsto leidinio, skirto XVIII a.–XX a. pr. lietuvių valstiečių moterų ir vyrų drabužiams. Kokių tautiniam kostiumui skirtų leidinių labiausiai reikia? Mokslinių publikacijų, teminių katalogų ar reprezentacinių albumų? Sakyčiau, visokių, ši niša tikrai dar neužpildyta. Muziejų rinkinių katalogai, leidžiami 200–500 egzempliorių tiražu, labai greitai išplatunami. Reikėtų suskubti ir Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui 2018 m. išleisti jei ne šimtą, tai bent dešimt įvairių muziejų teminių katalogų – ir pradėti ne nuo kojinių ir pirštinių (čia metu akmenį į savo daržą). Gal sutelkę pastangas visi Lietuvos muziejai galėtų parengti, pavyzdžiui, sijonų, marškinių ar liemenių katalogus? Kai kurie jų būtų labai dideli, tad vertėtų pasitelkti ir šiuolaikines technologijas. O gal geriau išleisti profesionaliai parengtus leidinius, skirtus kiekvieno Lietuvos etnografinio regiono kostiumams, su atrinktais iš visų Lietuvos muziejų gražiausiais ir būdingiausiais šventadienės lietuvių našytos pavyzdžiais? Ar tokie leidiniai gali būti išleisti, žinant finansavimo galimybes? Vis dėlto pabandyti vertėtų. Manau, gerai būtų visus, suinteresuotus tautinio kostiumo tyrinėjimu, atkūrimu, populiarinimu, susisodinti prie apskrito stalo ir išgirsti jų nuomonę.

Šį kartą norėčiau pasidžiaugti gražiais ir prasmingais Marijampolės kraštotyros muziejaus darbais. Visus keturis katalogus parengė dvi puikios etnografinės tekstilės ir tautinio kostiumo žinovės Danutė Katkuvienė ir Asta Vandytė. Marijampolės kraštotyros muziejuje nuo 1981 m. dirbanti vyr. muziejininkė D. Katkuvienė tvarko tekstilės rinkinius. Kiek žinau, jai jau seniai kirbėjo mintis viešinti dar prieškariu pradėtas komplektuoti kolekcijas. Šio muziejaus tekstilės rinkiniai vieni didžiausių regione – sukaupia daugiau nei 1100 eksponatų. Juose esama ir spalvingų lovatiesių, ir užvalkalų, ir rankšluosčių, bet svarbiausia – puikių tradicinės senosios suvalkiečių nešiosenos pavyzdžių, tai, ko šiais laikais ekspedicijose vis sunkiau rasti. Muziejininkė į talką pasikvietė A. Vandytę, ne tik teoretikę, bet ir praktikę, 15 metų dirbusią Dalios ir Zigmo Kalesinskių aukštesniojoje liaudies amatų mokykloje audimo, siuvinėjimo dėstytoja, dabar – viešosios įstaigos „Tautinio kostiumo studija“ direktorę ir Kauno kultūros centro „Tautos namai“ etninės veiklos kuratorę. Prie juostų katalogo rengimo prisidėjo ir buvęs Aukštesniosios liaudies amatų mokyklos direktorius Z. Kalesinskas su buvusiomis studentėmis. Jaučiasi, kad katalogus sudarė puikiai šią sritį išmanantys žmonės.

Kiekviename kataloge pateikiami trumpi įvadiniai tekstai, kuriuose pristatomi leidinio sudarymo principai ir pasirinkto publikuojamo rinkinio eksponatai. Kaip ir dera, prie aprašų yra ir metrika – duomenys, kur eksponatas įsigytas, kur dėvėtas, muziejaus inventoriniai numeriai. Vienuose kataloguose jie įrašyti su raidėmis, kituose – be. Ne muziejininkui be paaiškinimo sunkoka suprasti. Katalogų santraukos anglų ir vokiečių kalbomis

9. *Tradicinės aprangos priedai*. Sudarė Ona Danutė Alekniėnė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, b. m. [2015], 224 p.: iliustr.

10. Tomkuvienė, Diana. *Kaišiadorių apylinkių tautinis kostiumas*. Vilnius: Žuvėdra, 2013, 432 p.: iliustr.

knygas padaro prieinamas užsienio skaitytojams. Katalogo naudotojui svarbu, kad kiekvieno rinkinio eksponatai ne tik smulkiai aprašyti, kruopščiai išmatuoti, bet beveik visi nufotografuoti (didesniems muziejams tai jau per didelė prabanga, dažnai nemaža dalis jų eksponatų lieka neilustruoti). Džiugina puiki poligrafija – pirmasis katalogas spausdintas Kaune, kitus išleido Marijampolėje įsikūrusi leidykla „Piko valanda“. Leidybą parėmė Kultūros rėmimo fondas, Marijampolės savivaldybės administracija ir kiti rėmėjai.

Kita vertus, kiekvienas katalogas turi savitumų, kuriuos norėtusi aptarti. Pirmas išleistas „Juostų“ katalogas. Juostos lietuvių tekstilėje užima ypatingą vietą, jos atskleidžia lietuvių grožio pajautimą, glaudžiai susiję su tradicijomis ir papročiais. Juostos lietuvius lydėjo nuo pat gimimo – ant juostų pakabindavo lopšį, surišdavo suvystytą kūdikėlį, susijuosdavo drabužius, aprišdavo lauknešėlių, nešdami į laukus maistą darbininkams, jaunoji važiuodama į vyro namus juostomis aprišdavo pakelės kryžius ir didžiuosius medžius, dėjo po juostą ant šulinio svirties ar rentinio, ant krosnies, slenksčio, kad gerąsias namų dvasias patrauktų savo pusėn, juostomis apdovanodavo visus vestuvinius, neišskirdama nė vaikų, juostomis ir išeinančius į Anapilį nuleisdavo į kapo duobę. Drabužiams susijuosti juostos naudojamos nuo seniausių laikų, tai liudija ir archeologiniai radiniai. XX a. jų paskirtis keitėsi. Kai kuriose bažnyčiose iš juostų susiūtus kilimus patiesdavo tuokiant jaunuosius, o sovietiniais laikais išpopuliarėjo juostos su įvairiais tekstais (jos mėgstamos ir šiandien). Bijau apsiriki, bet manau, kad Lietuvos muziejų tekstilės rinkiniuose daugiausia yra sukaupia lovatiesių ir juostų.

Vos paėmus katalogą į rankas akį patraukia įdomus dailininko sprendimas – juostų raštų dėlionė papuoštas viršelės. Muziejaus juostų rinkinys apibūdintas trumpai, tačiau įvardyti visi esminiai dalykai. Marijampolės kraštotyros muziejuje iš viso saugomos 357 juostos, 296 – senosios tradicinės. Kataloge pateikiami 206 pavyzdžiai – spalvotos fotografijos ir ornamentų brėžiniai, norintiems juostą išsiausti. Praktiniam naudojimui neabejotinai naudingi ir aprašai: apskaičiuota, kiek ir kokių siūlų naudota metimui, kuo atausta. Juostos suskirstytos pagal ornamento motyvus, remiantis dr. Vytauto Tumėno siūloma sistema, pateikti duomenys, kiek kurių ornamento motyvų juostų esama muziejaus rinkinyje. Dauguma juostų – būdingos šiam kraštui rinktinės, tarp jų 14 su išryškintu kitos spalvos ir kito rašto pakraščiu, esama ir beraščių bei kaišytinių. Atidesnis skaitytojas gal pasigės į katalogą dėl neįvardytų priežasčių nepatekusių, mano skaičiavimais, devyniasdešimties tradicinių senųjų juostų aprašų ir metrikų.¹¹ Katalogo sudarytojų

Marškiniai. Pasiuvo Stanaitienė (Parausių k., Pilviškių sen., Vilkaviškio r. sav.). 1965 m. muziejui juos perdavė Marija Kudriavcienė (Marijampolė).

ir skaitytojų nuostabai, muziejaus dokumentuose prie dalies juostų nurodytos itin tikslios jų audimo datos – tie, kurie turi nors šios tokios patirties, yra susidūrę su eksponatų rinkimu, vargu ar patikės, kad kaimo žmonės galėjo taip tiksliai atsiminti juostos audimo datą, nebent tai būtų susiję su vestuvėmis... Paprastai namie turėdavo keletą ar keliolika juostų, moterys kamuolius juostų prisivyniodavo, tad labiau tikėtina, kad valstietis lengviau galėjo atsiminti, kada jam pasiuvo batus ar sėmėgą nei juostos audimo datą. Juk juostų audimas buvo laikomas nesudėtingu darbu, ausdavo net mažos mergaitės.

Tradicinės tekstilės rinkinių publikavimą tęsė 2008 m. pasirodęs antrasis muziejaus katalogas „Suvalkiečių prijuostės“. Prijuostė – būtina XIX a.–XX a. pr. moterų

11. Visas šio katalogo tiražas jau parduotas. Viena iš sudarytojų D. Katkuvienė užsiminė, kad planuojama jį išleisti pakartotinai, įtraukiant ir nepublikuotus eksponatus.

Rankogaliai. Be metrikos.

ir merginų šventadienių drabužių dalis, jos „dugno“ ir raštų spalvos visam apdarui suteikė spalvingą, ryškų ar santūrų akcentą. Suvalkijoje ryšėtos įvairiomis technikomis austos prijuostės – drobinio pynimo, rinktinės, diminės, siuvinėtos, ir puošniausios iš jų – kaišytinės, kuriose vaivorykštės spalvomis pražysta lelijų žiedai. XIX a. pab.–XX a. pr., pakitus aprangos stiliui, išieginės prijuostės ryšėtos vis rečiau, bet kaip gražų drabužį jas moterys perduodavo iš kartos į kartą ir saugodavo kraičių skryniose ar, pasiuvusios kilimėlius, kabino ant sienų ir puošė gyvenamąsias patalpas. Spalvingos kaišytinės suvalkiečių prijuostės XX a. pr. ne kartą buvo eksponuotos dailės parodose Lietuvoje ir užsienyje, pelnė pripažinimą.

Marijampolės kraštotyros muziejaus prijuosčių rinkinys surinktas aplinkiniuose kaimuose ir miesteliuose. Daugiausia – net 20 prijuosčių – iš Mokolų kaimo. Kataloge pateiktos 105 iš 116 muziejaus rinkinyje esančių prijuosčių fotografijos ir aprašai (vėl pasigendu paaiškinimo, kokios prijuostės į katalogą nepateko – kitų 11 rinkinio prijuosčių nėra net aprašų). Prie kiekvienos kataloge eksponuojamos prijuostės – spalvota nuotrauka, visa metrika, labai smulkus, tvarkingai sumaketuotas drabužio aprašymas – nurodoma metmenų, ataudų siūlų rūšis, audinio tankumas, spalvos, pasiuvimo ypatumai, ornamento plotis ir aukštis. Prie kiekvienos prijuostės pateikiamas ir padidintas ornamento motyvas arba jo schema. Beje, kai kurios schemų proporcijos neatitinka originalo, bet ornamento dydis nurodytas centimetrais. Akį glosto greta publikuojamos muziejaus fonduose atrastos senosios XX a. pirmosios pusės moterų su prijuostėmis fotografijos. Sudarytojoms gražiai pavyko suderinti ir viename

atvarte parodyti nuotraukose užfiksuotų ir muziejaus rinkinyje esančių prijuosčių ornamentus.

2011 m. išleistas Marijampolės kraštotyros muziejaus suvalkiečių marškinių katalogas. Labai trumpame įvade ir rinkinio aprašyme pateikiamos bendros žinios apie marškinius, muziejuje esančių marškinių detalių dydžiai, puošybos būdai, nurodytos marškinių rinkinio kilmės vietos, marškinių dalių pavadinimai. Prie pastarųjų man pritrūko išnašos, nes kalbama apie Lietuvos dailės muziejaus surengtas ekspedicijas ir jose užrašytas žinias¹². Kataloge 83 drabužiai – marškiniai, jų detalės ir atskiros krūtinėlės – grupuojami pagal puošybos techniką. Džiugina, kad pateikiamos ne tik viso eksponato, bet ir jo detalių nuotraukos – dažniausiai apykaklės, perpetės ir rankogaliai. Labai išsamūs pasiuvimo aprašymai ir matmenys (pavyzdžiui, pateikiami net tokie dydžiai kaip ančio gylis, rankogalių, apykaklių ilgis ir plotis, aprašoma, kaip lenktos siūlės ir kokiais dygsniais jos nusiūtos). Ši informacija ir knygos pabaigoje paskelbti itin kokybiškai atlikti marškinių puošybos pavyzdžių brėžiniai yra svarbūs ir naudingi norintiems tiksliai pasiūdinti marškinius.

Labai novatoriškai atrodo sprendimas baltus marškinius rodyti kraštovaizdžio fone. Taip bandoma spręsti baltų eksponatų pateikimo baltame knygos lape iššūkį. Atskirai publikuotos fotografo Romo Linionio nuotraukos turbūt užimtų žadą, bet šiai knygai jos netinka, blaško dėmesį, sunkina teksto skaitymą ir galimybę įžiūrėti puošybos ornamentą. Kai kuriuose puslapiuose marškinių, jų detalių ir fono deriniai rėžia akį, ypač kai iš apykaklių išauga medžiai... (p. 12, 14, 42, 44, 69, 71 ir kt.). Geriau pavykę puslapiai, kuriuose fonui panaudotos blankesnio, plaukiančio kraštovaizdžio nuotraukos. Bet tai mano subjektyvi, gal kiek kategoriška nuomonė.

Marijampolės kraštotyros muziejus 2013 m. išleido katalogą apie moterų ir merginų galvos ir pečių apdangalus. Kaip ir ankstesniuose kataloguose, jis pradeda trumpu įvadu, kuriame apibūdinama ši kolekcija. Eksponatai suskirstyti į kelias grupes. Pradedama nuo pečių apdangalų. Muziejus pagrįstai gali didžiulius gausiu drobulių – baltų lininių skarų – rinkiniu, jų turi net 29. Suvalkiečių drobulės pasižymi plonu audiniu ir sudėtinga audimo technika. Siekdamas geriau parodyti didelius daiktus, sudarytojos pateikė tik drobulių detales ir iš arti nufotografuotus audinio rašto ar puošybos fragmentus. Nuotraukose ypač gerai matomas siūlų persipynimas, o

12. Katalogo įvade klaidingai nurodoma, kad marškinių detalių pavadinimai užrašyti per 1969 m. Lietuvos dailės muziejaus ekspediciją. Ekspedicijos vyko 1965 ir 1966 m., taip ir rašoma ilgametės Lietuvos dailės muziejaus darbuotojos Aldonos Stravinskienės straipsnyje „Kur bėga Šešupė...“ (Stravinskienė, A. Kur bėga Šešupė... Iš: *Muziejai ir paminklai*, 1969, p. 45–56). Ši klaida buvo ištaisyta ketvirtojoje Marijampolės kraštotyros muziejaus rinkinių publikacijoje – suvalkiečių galvos ir pečių apdangalų kataloge Lietuvos dailės muziejaus ekspedicijų datos nurodytos teisingai.

Kepurėlė. Perdavė Jūraitienė (Puskelnų k., Sasnavos sen., Marijampolės sav.).

Ekspонатai iš Marijampolės kraštotyros muziejaus rinkinių.

aprašė nurodytas siūlų tankumas viename centimetre, tad informacija apie eksponatą itin išsami. Antrasis skyrius skirtas merginų galvos papuošalams – galionams ir kaspinams. Galionai – tai dažniausiai aukso ar sidabro spalvos, augalinio ar geometrinių raštų, iš medvilninių ir metalizuotų ar metalinių siūlų¹³ austos juostos, susuktos į gražią, prisiūtą ant pamušalo aptraukto pakietinimo. Kartais kapsės galionus įlenkdavo į vidų, tarsi suformuodamos nedidelę kepurėlę. Muziejuje saugomi aštuonių skirtingų ornamentų galionai, kataloge pateikiama 11 nuotraukų, aprašyta, kokių raštų austi dar 20 galionų (žr. p. 46). Kartais galionų ornamentai įaudžiami spalvotais siūlais. Suvalkiečių galionų viršų mėgo puošti dažytomis plunksnelėmis, iš audinio ar popieriaus padarytomis gėlytėmis. Muziejuose esančių galionų metrikos ir apie to meto apdarus rašę amžininkai liudija, kad dažniau galionais puošėsi kapsės. Trečiajame skyriuje – iš piniko ar audinio siūtos ir vąšeliu nertos moterų kepurėlės. Prie kepurėlių, skarelėlių šio krašto moterys mėgo

rišti ar siūti pabruvėlius arba antkakčius, jų muziejus turi net dvidešimt. Rinkinyje taip pat daug įvairių skarelėlių. Fotografijose – senesniųjų pavyzdžiai, vėlesnių – tik aprašymai. Įvade nurodoma, kad merginos Suvalkijoje skarelę rišo po kaklu, o moterys – užpakalyje. Katalogą baigia didžiosios vilnonės skaros (3), šiaudinės pintos vyrų skrybėlės (4), kepurė, pateikiami galvos ir pečių apdangalų aprašai (be nuotraukų), jų kilmės vietos. Nurodyta naudota literatūra.

Trys pagrindiniai skyriai pradedami tautiniais kostiumais aprengtų senučių, merginos ir moters nuotraukomis, kurios puikiai iliustruoja moterų ir merginų galvos dangos skirtumus. Pripažinkime, kad jau mažai kas žino, ką reiškia žodžiai plotka, čepčiukas, galionas, pakalkė, karolinė, brinda, bindolikas, pabruvėlis ir kam šie daiktai skirti... Kiekvieno eksponato fone – neryškus jo ornamentas. Toks fonas nepabosta ir neužgožia eksponato.

Belieka dar kartą pasidžiaugti gražiais, įvairiems vartotojams pritaikytais, profesionaliai parengtais Marijampolės kraštotyros muziejaus leidiniais. Tikimės artimiausiu metu sulaukti katalogo apie sijonus, liemenes, švarkelius ir sėmėgas. O po jų gal ateis eilė ir įvairiaščiams rankšluosčiams, spalvingoms lovatiesėms, užvalkalams...

Catalogues of the Marijampole Regional Museum

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ

Four catalogues of the Marijampolė Regional Museum are discussed; they present collections of Suvalkija's woven sashes, aprons, blouses, head and shoulder coverings. Released in 2005–2013, the textile collections of Marijampolė Regional Museum were collected first in the pre-war period. In total, there are over 1,100 exhibits: colourful bedspreads, covers, towels, and, most importantly, perfect examples of old clothing traditional to the region of Suvalkija. All four catalogues were prepared by two fine experts of ethnographic textile and national costumes – Danutė Katkuvienė and Asta Vandytė. The catalogues are professionally prepared, informative and well-illustrated. The examples of traditional textile are exhibited and described in detail, the history of their collection is presented.

13. Kataloge galionų audinio apibūdinimas „metalizuotas audinys“ nėra visiškai tikslus. Tuo laikotarpiu merginų dėvėti galionai dažniausiai buvo audžiami iš medvilninių ir metalizuotų ar metalinių siūlų.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2015 Nr. 2 (161)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lkkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė,
etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Ignas ŠLAJUS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. ignas.slajus@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ANELAUSKAITE

Stilistė-korektorė VITA DALMANTAITE

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Orientalistikos centras,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kal-
bos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos ir teatro akademija,
Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija,
J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros
centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universite-
tas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos
institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda,
e. p. vyktas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а,
Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия,
e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2015 04 22

Formatas 60x90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 800 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.lkkc.lt

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir
Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: byla atnaujinta. Igno ŠLAJAUS pokalbis
su kultūrologu Vytautu ALIŠAUSKU 1 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Verpiamos, audžiamos dainos ir žosmės. Maironis –
praamžės tradicijos dainius: §42–45 8 •

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Sutartinių giedojimo tradicija postmodernioje
visuomenėje: perėmimas, perdavimas ir raiška 19 •

Austė NAKIENĖ. Baltiškos muzikos stilistika ir estetika 35 •

ATMINTIS

Gintaras SONGAILA. Algirdas PATAČKAS –
nuo pagrindžio iki Nepriklausomybės 46 •

Daiva TAMOŠAITYTĖ. Romualdai OZOLUI,
tikrajam Lietuvos Atgimimo šaukliui 50 •

Virginijus USINAVIČIUS, Zenonas NEKROŠIUS.
Atgimimo kronika: 1988 m. liepa–1990 m. kovas 54 •

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Gyvenęs pagal priesaiką.
Kazimieras KALIBATAS 58 •

MOKSLO DARBAI

Miglė LEBEDNYKAITĖ. Apžadų prijuostelės: meninės ypatybės ir paskirtis
liaudiškojo pamaldumo praktikoje 65 •

IŠ GUDIJO

Oksana KOTOVIČ. Apeiginė žadų praktika Baltarusijoje 83 •

KNYGOS

Dalia BERNOTAITĖ-BIELIAUSKIENĖ. Marijampolės kraštotyros
muziejaus katalogai. 91 •

VIRŠELIUOSE: Darželių kaimas, Varėnos r. 2007 m. Arūno BALTĖNO nuotrauka.

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė šiuolaikinėje
kultūroje III“ remia Spaudos, radio ir televizijos rėmimo fondas.
Skirta 14 000 eurų.

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros
paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“.
Skirta 8000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.